

43

7

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

108

Университетская библиотека имени Н.И. Пирогова

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ.

16,72

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Αριθ.

17/3430

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ
καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Καθηγητῆς
Ἔκδ. ἀριθ. 11
53

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκτικῶν βιβλίων. Ἐγκριθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς
Ἱερᾶς Συνόδου.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΠΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ἀριθ. 5

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ
46. ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ— ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ
1917

Ἀριθ. Πρωτ. 1497
Διεκπ. 1016

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23ῃ Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ. Ἀ. Διομήδη Κυριακόν,

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἐπιστρέφουσα ὑμῖν ἡ Σύνοδος τὴν ὑποβληθεῖσαν Αὐτῇ πρὸς ἐγκρισιν Ἐκκλησιαστικὴν ὑμῶν Ἱστορίαν πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν τοῖς Γυμνασίοις σπουδαζόντων, γνωρίζει ὑμῖν, ὅτι, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ ἀ' γραμματέως τῆς Ἱ. Συνόδου ἀρχιμ. Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὸ σύγγραμμα ὑμῶν τοῦτο κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξεληθόντος, οὐδὲν περιέχεται ἐν αὐτῷ ἀπᾶν τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

- † Ὁ Ἀθηνῶν **ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ** πρόεδρος
- † Ὁ Κεφαλληνίας **ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ**
- † Ὁ Ἠλείας **ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ**
- † Ὁ Μεσσηνίας **ΜΕΛΕΤΙΟΣ**
- † Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας **ΓΕΡΜΑΝΟΣ**

Ὁ Γραμματεὺς
Ἀρχιμ. **ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ**

ΣΑΔΗΣ Ἡ ἹΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1.

Τί εἶναι Ἐκκλησία καὶ τί Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία;

Ἐκκλησία σημαίνει κυρίως συνάθροισιν, ἄθροισμα. Ἐνταῦθα δ' ἐννοοῦμεν ἐκκλησίαν τὸ ἄθροισμα τῶν εἰς Χριστὸν ὡς σωτήρα αὐτῶν πιστευόντων ἢ τὸ σύνολον τῶν ἀναγκωριζόντων αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τῆς θρησκείας των. Ἐκκλησιαστικὴ δὲ Ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ταύτης Ἐκκλησίας, ἥτοι ἡ ἐκθεσις τῆς ἰδρύσεως, ἐξαπλώσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δηλ. Ἱστορία ἐξετάζει πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κηρύξας τὴν θρησκείαν του καὶ δι' αὐτῆς προσελκύσας περὶ ἑαυτὸν μαθητὰς ἵδρυσεν τὴν Ἐκκλησίαν· πῶς οἱ μαθηταὶ του διέδωκαν τὴν διδασκαλίαν του, ἣτις ἐπειτα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηπλώθη, ὅπου σήμερον βλέπομεν αὐτὴν διαδεδομένην· πῶς ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ποῖαι αἰρέσεις ὡς ἐκ τούτου προήλθον καὶ πῶς οἱ χριστιανοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς τσσαύτας διακεκριμένας ἐκκλησίας, ὁπόσας σήμερον βλέπομεν· ποῖοι ἐπίσημοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεφάνησαν κατὰ δια-

φόρους εποχάς· πῶς ἐγένετο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις καὶ ποίας μεταβολὰς κατὰ μικρὸν ὑπέστη τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα· πῶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ λατρεία καὶ πῶς σήμερον ἔχει ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις· τέλος ὅποια ἦσαν τὰ ἤθη τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους εποχάς. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τέσσαρας περιόδους· Α΄) εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (1—323)· Β΄) ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (313—867)· Γ΄) ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453)· καὶ Δ΄) ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1913).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (1—323 Μ. Χ.)

§ 2.

Τίς ἦτο ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου περιελαμβάνετο ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ κράτει, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἦτο πανταχοῦ σχεδὸν διαδεδομένη. Ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασις τῶν ἐθνῶν ἦτο οἰκρά. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι

καὶ καθ' ἑαυτὰς θεωροῦμεναι, ὡς θεοποιῶσαι τὴν κτίσιν καὶ διδάσκουσαι τὴν λατρείαν ταύτης ἀντὶ τοῦ κτίσαντος καὶ ὡς ἀποδίδουσαι τοῖς θεοῖς ἀτελείας καὶ ἀνθρώπινα πάθη, ἦσαν διαστροφή φανερά τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποπλάνησις μεγάλη, ἣτις ἐπακόλουθον εἶχε τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τὰς ἐννοίας, αἱ ἔχει τις περὶ Θεοῦ, μορφώνει καὶ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐννοίας. Ὅταν λατρεύῃ τις θεοὺς διεφθαρμένους, δὲν δύναται νὰ εἶναι αὐτὸς ἠθικός. Τὰ διὰ τῆς μυθολογίας ἀποδιδόμενα ἐγκλήματα εἰς τοὺς θεοὺς ἐξηγνίζοντο τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἐπιτετραμμένα. Τοιαῦται ἦσαν καὶ αὐταὶ αἱ θρησκείαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐκ τῶν ἐθνικῶν λαῶν, οὓς ἄλλως δικαίως διὰ τὴν φιλολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν τέχνην ὡς κλασικοὺς θαυμάζομεν. Αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι, ἀποβαλοῦσαι εἴ τι καλὸν ἀρχικῶς ἐκέκτηντο, εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν διαφθορῆς, ἀφ' οὗ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις π. χ. καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, ἄνθρωποι ἀκολαστότατοι, ἐτιμῶντο μετὰ τὸν θάνατόν των ὡς θεοί. Τὴν διαφθορὰν τῶν ἐθνικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποδεικνύουσι πρὸ πάντων τὰ συνήθη πρὸς τέρψιν τοῦ λαοῦ διδόμενα θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἐν οἷς χιλιάδες πολλάκις ἀνθρώπων καταδικῶν, δούλων ἢ αἰχμαλώτων, ἀνηλεῶς κατεσφάζοντο ἢ κατεσπαράσσοντο, ἢ ἀθλία κατάστασις τῶν δούλων καὶ ἡ ἀνήκουστος ἐκλυσις τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἣτις ἐπήνεγκε τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς γυναικός. Ἐνῶ δὲ οἱ λαοὶ ἐτέλουν ἐν τῇ παχυλῇ ταύτῃ δεισιδαιμονίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀνηθικότητι, οἱ πεπαιδευμένοι ἢ ἠπίστουν καὶ ἠδιαφόρουν περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν ἢ ἀνεξήτουν καθαρῶν τέρων τινὰ ἀλήθειαν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων τούτων καὶ μάλιστα ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωϊκοὶ ἀνυψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς ἐννοίας περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας, περὶ αὐτῶν δηλ. τῶν βάσεων τῆς θρη-

σκείας και τῆς ἠθικῆς, και ἐπολέμησαν τὴν πολυθεϊαν και τοὺς μύθους αὐτῆς, ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὐτῶν, μείναισι κτῆμα ὀλίγων τι- νῶν μόνον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναμορφώ- σωσι θρησκευτικῶς και ἠθικῶς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Ἡ ἀνά- πλασις αὕτη, ἡ σωτηρία, ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν. Ὅπως δὴ- ποτε ὅμως οἱ Ἕλληγες φιλόσοφοι προητοίμασαν μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ κατὰ τῆς πολυ- θεϊας πολέμου των. Καθῶς ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία και γλῶσσα ἐχρησίμευσε μεγάλως εἰς τὴν ἐπι- κράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διευτυπώθησαν αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι και, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο γνω- στὴ καθ' ὅλον τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον, ἠκόλουε τοῦτο πολὺ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας θρησκείας.

Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξάλρουν ἀποτελοῦντες εὐρίσκοντο εἰς καλλιτέ- ραν κατάστασιν ὑπὸ ἠθικὴν και θρησκευτικὴν ἐποψιν. Παρ' αὐ- τοῖς εἶχεν ἀναλάμψει τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς· διότι διὰ τοῦ Μωϋσέως και τῶν ἄλλων ἱερῶν και θεοπνεύστων προφητῶν εἶχον διδαχθῆ τὴν θρησκείαν τοῦ ἐνός και μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦτο ἡ τελεία ἀποκάλυψις τῆς θρησκευ- τικῆς ἀληθείας· ἦτο μόνον προπαρασκευὴ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ ἀναφανῆ τελείαν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν προκατήγγ- γειλαν οἱ προφῆται. Ἐντεῦθεν αἱ ἐλλείψεις τῆς θρησκείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἰδίως ἡ παρ' αὐτῇ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς θεοῦ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν και ὡς κυρίου, ὃν πρέπει ὡς δούλος ὁ ἀνθρωπος νὰ φοβῆται, αἱ ὑπεραυστηραὶ αὐτῆς διατάξεις και ἡ ὕλικὴ δι' αἱματηρῶν θυσιῶν τελουμένη λατρεία αὐτῆς. Καθῶς δὲ αἱ ἔθνικαί, οὕτω και ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἐτέλει κατὰ τοὺς χρό- νους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν παρακμῇ, διαφθα- ρεῖσα και παραμορφωθεῖσα παρὰ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, τῶν Φαρισαίων, διὰ νέων προσθηκῶν και ἐξηγήσεων. Ὅπως δὴποτε ὅμως και ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, παρὰ πάσας τὰς ἐλλεί- ψεις τῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαία προπαρασκευὴ παρὰ τῷ Ἰσραήλ

πρὸς παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, και παρὰ τοῖς ἔθνικοις δέ, παρ' οἷς ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι διεσπαρμένοι, διὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς δια- δόσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα ἀληθινὸν Θεόν, ἦνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Οὕτως εἶχεν ὁ κόσμος ἠθικῶς και θρη- σκευτικῶς, ὅτε ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου ἐπεφάνῃ ὁ Σωτῆρ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἵνα ἰδρῶσῃ τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, ἣτις ἔμελλε διαδιδόμενη εἰς τὸν κόσμον νὰ ἀναγεν- νήσῃ θρησκευτικῶς και ἠθικῶς αὐτόν.

§ 3.

Πῶς ἰδρῶθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία και ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον ;

Ἡ Ἐκκλησία ἰδρῶθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου και Μα- ρίας τῆς Παρθένου, εἶναι δὲ ὁ ἐνσαρκωθεὶς Υἱὸς και Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἔτος γεννήσεως θεωρεῖται τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκπληρῶν τὰς προφητείας τῶν ἀρχαίων προ- φητῶν και ὡς ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐπαγγελθεὶς Μεσσίας παραστάς, ὁποῖον κατέδειξεν αὐτόν και αὐτὸς ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, ἀνύψωσε μὲν τὴν μωσαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑψίστην πνευματικὴν τελειότητα, ἐξήπλωσε δὲ τὴν ἀληθε- στάτην ταύτην θεογνωσίαν διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ και τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἅπαντὰ τὸν κόσμον. Ἐμφανισθεὶς τὸ πρῶτον ἐν Γαλιλαίᾳ, ἤρχισεν ἐκεῖ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, περιερχόμενος τὰς πόλεις και τὰς κώμας, συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυ- τὸν και ἰδίως τοὺς δώδεκα, τοὺς ἀποστόλους κληθέντας. Τὰ ὀνό- ματα τῶν ἀποστόλων τούτων εἶναι Ἀνδρέας και Πέτρος, Ἰάκωβος και Ἰωάννης, Ματθαῖος και Θωμᾶς, Φίλιππος και Βαρθολομαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου και Ἰούδας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Σίμων ὁ ζηλωτῆς και Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Τὸ πλῆθος συνέρρεε προ- θύμως πρὸς αὐτόν ἐκπληττόμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῆς διδασκαλίας

του, αλλά και υπό τῶν ἔργων του· διότι ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας, κωφοὺς ἐποίει νὰ ἀκούωσι, τυφλοὺς νὰ βλέπωσι λεπροὺς νὰ εἶναι καθαροί, χωλοὺς νὰ περιπατῶσι καὶ ἄλλα ὅμοια ἐποίει **θαύματα**, ὧν πλήρη εἶναι τὰ εὐαγγέλια τὰ τὸν βίον αὐτοῦ διηγούμενα. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ὕψωσε τὴν θρησκείαν εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν, εἶναι δὲ ἡ καθαρωτάτη ἀποκάλυψις καὶ διατύπωσις τῆς θρησκείας. Ὁ Θεὸς εἶναι, ἐδίδασκε, πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους προωρισμένοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης νὰ ἀποτελέσωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, πνευματικὴ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀληθής, οὐχὶ δὲ ὅπως ἡ τῶν Φαρισαίων κατὰ τὸ φαινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. Καὶ ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀπὸ καρδίας, οὐχὶ κατὰ τύπον. Ὁ θέλων ἀληθῶς νὰ προσευχηθῇ, ἔλεγεν, εἰσέρχεται εἰς τὸ μᾶλλον ἀπόκρυφον μέρος τοῦ οἴκου του καὶ ἐκεῖ ἀναπέμπει τὴν δέησίν του πρὸς τὸν Θεόν, δὲν προσεύχεται δὲ ὅπως ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς ἔπραττον οἱ Φαρισαῖοι. Ὅμοιος καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν, ἐκτεινομένη πρὸς πάντας καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς. Ἡ ἀριστερά, ἔλεγεν, ἅς μὴ γνωρίζῃ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ. Πάντες οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀγάπης ἡμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν. Τότε εἴμεθα ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοιάζομεν αὐτῷ, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην τελειότητα τοῦ Θεοῦ πρέπει πάντες νὰ σπεύδωμεν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ εἰς Χριστὸν ὡς τὸν σωτήρα ἀπὸ καρδίας πίστις, δι' ἧς μεταδίδεται τῷ πιστεύοντι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει ἕκαστος μέλλει νὰ κριθῇ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καθόλου

εἰπεῖν διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐπολεμήθη ἡ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους περιοριζομένη εὐσέβεια καὶ ἠθικὴ τῶν Φαρισαίων, ἡ δὲ μωσαϊκὴ θρησκεία ἀπεπνευματίσθη καὶ προσέλαβε καθολικόν, παγκόσμιον χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο ἡ πάλαι μωσαϊκὴ θρησκεία ἔμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ κατάργηθῃ. Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ ὀρισθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασχθεῖσα θρησκεία ὡς ἡ παγκόσμιος μονοθεϊστικὴ θρησκεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐδίδαξε δὲ μόνον ὁ Κύριος τὴν τελείαν ταύτην θρησκείαν, ἀλλὰ παρέστησε καὶ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ζῶσαν. Ὁ βίος του ἴσταται ὡς ἀνέφικτον πρότυπον τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Ἐνεκα τῆς διδασκαλίας του ταύτης μετὰ μόλις τριετῆ ἐνέργειαν καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ διὰ προδοσίας τοῦ Ἰούδα συλληφθεὶς, ἀφ' οὗ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν κληθὲν δεῖπνον, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ **σταυροῦ θάνατον** περὶ τὸ 33ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὡς ψευδῆς δῆθεν Μεσσίας καὶ ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ ποιῶν. Τὸν θάνατον αὐτοῦ κηρύττει ἡ Γραφὴ ὡς θυσίαν, ἣν προσέφερον τῷ Θεῷ ὑπὲρ τοῦ ἁμαρτωλοῦ κόσμου, ὡς τὸ μέσον, δι' οὗ κατηλλάγη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ. Ὁ τάφος δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὸν δόντα τῷ κόσμῳ τὴν ζωὴν. Τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τῷ εὐαγγέλιῳ ἀνέστη. Μετὰ τῆς πίστεως δὲ εἰς τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐξεληθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Σωτήρος, περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διδάσκοντες τοὺς πιστεύοντας νὰ τηρῶσι πάντα, ὅσα ἐνετείλατο αὐτοῖς, καὶ βαπτίζοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦ Κυρίου ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' οὗ ἠκοδόμησαν οἱ ἀπόστολοι τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς. Οἱ ἀπόστολοι ἤρξαντο τοῦ ἔργου τοῦ κηρύγματος τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου (τῷ 33 μ. Χ.), καθ' ἣν ἐπιφοιτήσαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἐνέπλησεν αὐτοὺς θάρρους καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως. Ἡ πρώτη

λέμουν τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρουν ἀνάξιον ἑαυτῶν καὶ τῆς ὅλης ἀρχαίας ἐθνικῆς σοφίας, ἣν ἀντεπροσώπευον, νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὴν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐρχομένην νέαν θρησκείαν. Οἱ ἱερεῖς ἔβλεπον διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ προσβαλλόμενα τὰ συμφέροντα αὐτῶν. Ὁ ἐθνικὸς τέλος λαὸς ἔτρεφε περὶ τῶν χριστιανῶν διαφόρους μωρὰς προλήψεις, καὶ τοῦτο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἕνεκα τῶν διωγμῶν ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτωσι τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐθνικῶν. Πόσον ἀνόητα περὶ τῶν χριστιανῶν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὄχλοι, δεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθέους, διότι δὲν ἔβλεπον εἰδῶλα εἰς τοὺς τόπους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν συναθροίσεων! Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγον τὰς διασκέδασεις τῶν ἐθνικῶν τὰς μετὰ μεγάλης ἀνηθικότητος συνδεδεμένας καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐνόμιζον αὐτοὺς μισανθρώπους καὶ ὡς τελοῦντας κατὰ τὸν καιρὸν τῆς λατρείας ἀθεμιτοῦργίας ἢ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐπόρουν συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων! Ἐνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι σφοδροὶ ἠγείροντο πολλάκις κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Εἰς τὰ προσκόμματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἡ ἀντίπραξις τῶν πανταχοῦ ἔκτοτε ἐξηπλωμένων Ἰουδαίων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τοὺς χριστιανούς, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς ἀποστάτας ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου μωσαϊκῆς θρησκείας. Καὶ ὅμως κατὰ πάντων τούτων τῶν προσκομμάτων ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς, διότι εἶχε τὴν παρὰ Θεοῦ εὐλογίαν, ὅστις πάντοτε στέφει διὰ τῆς ὀριστικῆς νίκης τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀγαθόν.

§ 5.

Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί;

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι διὰ λόγους, οὓς ἐκεῖ ἀνεφέραμεν, σφοδροὶ πολλάκις ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί. Οἱ

διωγμοὶ οὗτοι διαρκέσαντες ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας προήρχοντο συνήθως ἐκ δύο μερῶν, ἢ δηλ. ἐκ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐθεώρει τοὺς χριστιανούς ὡς ἄσεβεῖς, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἀποδίδων τὰ κοινὰ δυστυχήματα, οἷον σεισμούς, λοιμούς, λιμούς καὶ τὰ τοιαῦτα, πεμπόμενα δῆθεν παρὰ τῶν ἕνεκα αὐτῶν παρωργισμένων θεῶν, ἐξηγείρετο κατ' αὐτῶν, ἢ ἐκ τῶν αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἔπρεπε νὰ περισταλῇ καὶ καταπνιγῇ, εἰ δυνατόν, θρησκεία, ἣτις ἠπέλει νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, μεθ' ἧς συνεδέοντο οἱ θεομοὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ σφοδρότεροι αὐτῶν συνέδησαν ἐπὶ τῶν ἐξῆς αὐτοκρατόρων. Ἐπὶ τοῦ Νέρωνος (64). Ὁ ὧμός οὗτος καὶ διὰ τὴν ἀπανθρωπίαν αὐτοῦ διαβόητος αὐτοκράτωρ λέγεται ὅτι, διατάξας νὰ πυρπολήσῃ μέρος τῆς Ῥώμης, ἵνα λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, καὶ θέλων ν' ἀποσοδήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν, ἀπέδωκε τοῖς κοινῶς μισητοῖς χριστιανοῖς τὴν ἐνοχίαν τῆς πυρπολήσεως. Κατ' ἄλλας πληροφορίας ἢ πυρπόλησις τῆς Ῥώμης δὲν προήλθεν ἐκ τοῦ Νέρωνος, ἀλλ' ἦτο τυχαία ὅπωςδὴποτε ὅμως αὕτη ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς χριστιανούς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ χριστιανοὶ συναλαμβάνοντο καὶ διὰ τῶν ἀπανθρωποτέρων τρόπων ἐθανατοῦντο. Πολλοὶ αὐτῶν ἐρραπτόμενοι εἰς δέρματα ζώων ἐρρίπτοντο εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις, ἄλλοι δὲ ἀλειφόμενοι διὰ πίσης ἀνήπτοντο καὶ οὕτω καίόμενοι ἐχρησίμευον, ἵνα φωτίζωσι τοὺς κήπους καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Ῥώμης, ὅπου διεσκέδαζεν ὁ ῥωμαϊκὸς λαός! Ἐπὶ Νέρωνος ἐμαρτύρησαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσεν ἡ καταδίωξις αὕτη τοῦ Νέρωνος, ὑπῆρξε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτος, ὥστε μετὰ τὸν θάνατόν του δὲν παρεδέχοντο, ὅτι πράγματι ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐπίστευον, ὅτι κεκρυμμένος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἔμελλε νὰ ἐπανεέλθῃ ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου ὡς ἀντίχριστος καὶ νὰ καταδιώξῃ πάλιν τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ (97) ἐγένετο νέος διωγμός, τότε δὲ κατεδιώχθη ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πάτμον. Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98—117) ὤρισθη οἱ

χριστιανοί να καταδιώκονται, κατηγορούμενοι τακτικῶς ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ παραβάσει τῶν κατὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἐταπεινῶν νόμων. Ἐπ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ὅστις ἀχθεὶς εἰς Ῥώμην ἐρρίφθη εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἰγνάτιος προσέφερεν ἑαυτὸν τοσοῦτο προθύμως εἰς τὸ μαρτύριον, ὥστε γράφων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους χριστιανούς παρεκάλει αὐτοὺς νὰ μὴ προσπαθήσωσι νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ἐπὶ **Μάρκου Αὐρηλίου** (167) οἱ διώκται τῶν χριστιανῶν ἐπενόησαν τὰ φοβερότερα βασανιστήρια κατ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι ἀνεξήγητον, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἄλλως σοφοῦ τούτου αυτοκράτορος κατεδιώχθησαν οἱ χριστιανοί, διότι πλείστοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠγνόουν τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ τι καλόν. Ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐμαρτύρησεν ὁ περίφημος ἀπολογητῆς Ἰουστίνος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος. Ἐπὶ **Σεπτίμιου Σευήρου** (202) ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὸ ἀσπάξασθαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ διδασκάλου Ὁριγένους Λεωνίδας καὶ ὁ Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λουγδούνων. Ὁ ἐπὶ **Δεκίου** διωγμὸς (251) κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ὑπερέβη κατὰ τὴν σφοδρότητα πάντας τοὺς προτέρους, διότι, ἐν ᾧ πρότερον οἱ διωγμοὶ ἐγίνοντο τυχαίως καὶ ἀπρομελετήτως, ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος νομίζων, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας Ῥωμαϊκῆς θρησκείας, τῆς κυρίως ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προελθούσης, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἀνορθῶν τὴν ἐθνικὴν Ῥωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤθελεν ἐπαναφέρει τὴν ἀρχαίαν τῆς Ῥώμης δόξαν, πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον διὰ γενικοῦ διώγμου νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀναζητούμενοι νῦν οὔτοι παρὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν ἠναγκάζοντο νὰ θύωσι καὶ νὰ προσφέρωσι θυμίαμα τοῖς θεοῖς ἢ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γράφας ἵνα καῶσιν ἢ ν' ἀποπτύωσι τὸν χριστιανισμὸν διὰ λιβέλλων, ἄλλως ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου.

Ἄλλ' ὁ εὐσεβὴς ἡρωϊσμός τῶν χριστιανῶν ὑπερἐνίκησε τῇ θεῷ συναρωγῇ καὶ τὸν διωγμὸν τοῦτον. Ὅμοίως γενικούς προσχεδιασμένους καὶ καταστρεπτικωτάτους διωγμοὺς ἔνεκα τῶν αὐτῶν λόγων κινήθητες ὑπέστησάν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ τῶν αυτοκρατόρων **Γάλλου, Οὐαλεριανοῦ, Διοκλητιανοῦ, Μαξιμιανοῦ, Γαλερίου καὶ Μαξιμίνου**. Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῶν τελευταίων τούτων διωγμῶν ἦσαν ὁ Κυπριανός, ὁ ἅγ. Δημήτριος καὶ ὁ ἅγ. Γεώργιος. Καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ἀνεζητοῦντο καὶ ἠναγκάζοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των, θύοντες συνάμα τοῖς θεοῖς. Αἱ ἅγ. Γραφαὶ ἐκαίοντο, αἱ ἐκκλησίαι ἀνεσκάπτοντο, οἱ κληρικοὶ δὲ πρὸ πάντων ἐπιπτον θύματα τῆς λύσεως τῶν διωκτῶν. Κατὰ πάντας τοὺς διωγμοὺς τούτους **ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ** ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ λατρείαν ἐμπνεόμενοι **ὑπεράνθρωπον** ἀληθῶς **θάρος**, τὸ ὁποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν ἐθνικῶν διωκτῶν των τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταὶ των, πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανούς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυον οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι καὶ παῖδες. Ἠναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σφύζεται πληθὺς τάφων χριστιανῶν μαρτύρων. Διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλος ὁ Χριστιανισμός. Ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τὰς ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τὸναντίον μάλιστα ἐκράτυνεν αὐτάς. Οἱ διωγμοὶ ἔπαυσαν ἐπὶ τοῦ **μεγάλου Κωνσταντίνου**, ὅστις μετὰ τοῦ συναυτοκράτορος αὐτοῦ Δικινίου ἐξέδωκε τῷ 313 νόμον περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καθ' ὃν καὶ οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ πασῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν οἱ ὁπαδοί, ἠδύναντο νὰ ἀσκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ὁ Κωνσταντίνος ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τοὺς χρι-

στιανούς ταύτην εὐμένειαν παρά τε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Κωνσταντίου, ὅστις, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατεδιώκοντο ἔτι οἱ χριστιανοί, εἶχεν ὡς καίσαρ καὶ αὐτοκράτωρ παράσχει τοῖς ἐν Γαλλίᾳ χριστιανοῖς, ὅπου ἤρχεν, εἰρήνην τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Τὸν χριστιανισμὸν ἔγνω νὰ προστατεύσῃ φανερώς, ἀφ' ὅτου ἐν τινι πρὸς τὸν σασιαστὴν Μαξέντιον μάχῃ παρὰ τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐν οὐρανῷ ὡς σημεῖον σταυροῦ οἶονεῖ λέγον αὐτῷ· «Ἐν τούτῳ νίκα!» Οἱ στρατοὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων του εἶχον ἔκτοτε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν σημαιῶν αὐτῶν τὸν σταυρὸν (λάβραρον).

Σημείωσις. Ὅπως ἐκ τῶν διωγμῶν ἐξήλθε θριαμβεύων ὁ χριστιανισμὸς, οὕτως ὑπερνήκησε καὶ τὰς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀναφανείσας αἱρέσεις, αἵτινες διέστρεφον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, οἷαι ἦσαν αἱ τῶν *Ἰουδαϊζόντων*, τῶν *γνωστικῶν*, τῶν *μοντανιστῶν* καὶ *ἄλλων*. Οἱ Ἰουδαῖζοντες ἀνεμίγνυον Ἰουδαϊσμὸν καὶ χριστιανισμὸν, θέλοντες νὰ ἦναι συγχρόνως καὶ Χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι, διότι ἐπίστευον μὲν εἰς Χριστόν, ἀλλὰ ἐτήρουν καὶ τὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Οἱ δὲ γνωστικοὶ ἀνεμίγνυον τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων, παρεδέχοντο δὲ δύο ὑψίστους Θεούς, Θεὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ προήλθον πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ Θεὸν κακόν, ἐξ οὗ ἐπήγασαν πάντα τὰ κακὰ. Ἀνεγνώριζον δὲ πλὴν τῶν δύο ὑψίστων τούτων θεῶν καὶ πολλοὺς ἄλλους δευτερεύοντας θεούς, οὓς αἰῶνας ἐκάλουν· ὡς ἓνα τῶν αἰῶνων τούτων ἐνόμιζον τὸν Χριστόν. Γνωστικοὺς ἐνόμαζον οὗτοι ἑαυτοῦς, διότι ἐνόμιζον, ὅτι αὐτοὶ μόνοι εἶχον τελείαν γνῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ δὲ Μοντανισταὶ ἦσαν ὑπεραυστηροί, δὲν συνεχώρουν τοὺς βαρέως ἁμαρτάνοντας, ἐθεώρουν δὲ αὐστηροτάτας νηστείας ὡς μόνην ὁδὸν πρὸς σωτηρίαν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ὡς τοὺς τελείους χριστιανούς καὶ ὡς ἔμπνεομένους ἄνωθεν. Τὸν ἀρχηγὸν τῶν Μοντανῶν ἐπίστευον ὡς ὄργανον τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

§ 6.

Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰῶνων ἀπὸ Χριστοῦ.

Τίνες καλοῦνται πατέρες ;

Οἱ ἀρχαῖοι τοὺς διδασκάλους πατέρας ἐκάλουν· διότι, ὡς τὸ εἶναι ὀφείλει τις τοῖς γονεῦσιν, οὕτω καὶ τὸ εἶναι, τὴν μόρφωσίν του, ὀφείλει τοῖς διδασκάλοις του. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὠνομάσθησαν πατέρες οἱ σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς. Κυρίως δὲ ἐκεῖνοι ἐκ τούτων ὠνομάσθησαν πατέρες, ὅσοι πρὸς τῇ σοφίᾳ των διέπρεψαν καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἐπὶ τῇ ἀγιότητι τοῦ βίου αὐτῶν. Ὅσοι δὲ ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἔγραψαν σπουδαῖα συγγράμματα, ἀλλ' εἶχον καὶ ἰδίαις γνώμας μὴ ἐπικυρωθείσας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καλοῦνται ἀπλῶς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων εἶναι ποικίλου περιεχομένου, ἢ δηλ. ἐξηγοῦσι τὰς ἀγίας Γραφάς, ἢ ἀναπτύσσουσι τὰ δόγματα καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ ἐκθέτουσι τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐρμηνεύουσι τὴν λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῆς, ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἢ ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢ καταπολεμοῦσι τὰς αἱρέσεις, ἢ εἶναι ποιητικὰ, περιέχουσιν δηλ. ὕμνους πρὸς τὸν Θεὸν ἢ θρησκευτικὰ δράματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ εἶναι πρακτικὰ συγγράμματα ὁδηγοῦντα εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον. Ἐχουσι δὲ μεγάλην ἀξίαν τὰ συγγράμματα ταῦτα· διότι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες διέσωσαν ἡμῖν τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰς ἀνερχομένας μέχρι τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐμπορούμενοι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ κάτοχοι ὄντες πάσης τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς των ἐξετάζουσι τὰ θρησκευτικὰ πράγματα μετὰ μεγίστης ἐμβριθείας καὶ εἶναι οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

§ 7.

Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

Κλήμης, Ἰγνάτιος, ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, Παπίας, Πολύκαρπος, Ἐρμᾶς, Βαρνάβας.

Οἱ ἀρχαιότατοι πάντων τῶν πατέρων εἶναι οἱ καλούμενοι Ἀποστολικοὶ πατέρες οἱ γενόμενοι μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἤκμασαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος (75—150 μ. Χ.). Τὰ ἔργα των εἶναι ἐπιστολαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων ἢ ἀπλᾶ πρακτικὰ συγγράμματα τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν σκοποῦντα. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐξῆς: ὁ **Ῥώμης Κλήμης**, ὅστις ἔχει γράψει ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, ἐν ἣ προτρέπει αὐτοὺς διχονοοῦντας ἀλλήλοις εἰς ὁμόνοιαν. Ὁ **Ἰγνάτιος** ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅστις ἔχει γράψει 7 ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους χριστιανούς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤγετο δέσμιος εἰς Ῥώμην ἐπὶ Τραϊανῷ, ἵνα μαρτυρήσῃ ριπτόμενος εἰς τὸ ἀμφιθέατρον βορὰ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἄγνωστος τις **συγγραφεὺς ἐπιστολῆς πρὸς Διόγνητον** ζητεῖ νὰ ἐλύσῃ τὸν ἐθνικὸν τοῦτον ἄνδρα εἰς τὸν χριστιανισμόν, καταδεικνύων αὐτῷ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς νέας θρησκείας διὰ τοῦ ὑπερόχου τῶν δογμάτων καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν. Ὁ **Παπίας**, ὁ Ἱεραπόλεως ἐπίσκοπος, εἶχε γράψει σύγγραμμα ἀπολεσθὲν, «Δογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις» ἐπιγραφόμενον, δηλ. συλλογὴν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σφζομένων προφορικῶς. Ὁ **Πολύκαρπος**, Σμύρνης ἐπίσκοπος (168), ἔχει ἐπιστολὴν πρὸς Φιλιππησίους. Ὁ **Ἐρμᾶς** ἔγραψε σύγγραμμα, Ποιμένα καλούμενον, διότι παριστᾷ ἀλληγορικῶς ποιμένα τινὰ ὡς θεῖον ἀπεσταλμένον, διδάσκοντα τὸν συγγραφέα διὰ παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Τέλος ὁ **Βαρνάβας** ἔχει ἐπιστολὴν γράψει, ἐν ἣ παριστᾷ τὸν Ἰουδαϊσμόν ὡς τύπον καὶ σκιάν τοῦ μέλλοντος νὰ ἀναφανῆ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ἐχρησίμειυσεν ἐκαίενος ὡς ἀπλῆ προπαρασκευή.

§ 8.

Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

Ἰουστίνος, Τατιανός, Θεόφιλος, Ἀθηναγόρας, Ἐρμείας.

Κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤκμασαν ἐκκλησιαστικοὶ τινες συγγραφεῖς, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ ἀπολογηθῶσι κατὰ τῶν κατηγοριῶν τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῶν προσβολῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αἱ κυριώτεραι προσβολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν δῆθεν μισάνθρωποι, διότι ἀπέφευγον τὰς διασκεδάσεις καὶ ἐορτὰς τῶν ἐθνικῶν ὅτι ἦσαν ἄθεοι, διότι δὲν ἐδλεπον παρ' αὐτοῖς οἱ ἐθνικοὶ εἰδῶλα θεῶν ὅτι ἐτέλουν ἀθεμιτουργίας, διότι ἐκ φόβου τῶν διωκτῶν ἠναγκάζοντο νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας των ἐν καιρῷ νυκτός, ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν δάσεσι· καὶ ὅτι ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων, διότι ἐπολέμουν τὴν ἐθνικὴν τοῦ κράτους θρησκείαν. Οἱ κατὰ τῶν προσβολῶν τούτων, αἵτινες ἦσαν ἐντελῶς ἀδικοὶ καὶ ἀδάσιμοι, ὑπερασπισθέντες τὸν χριστιανισμόν, εἶναι οἱ κληθέντες **ἀπολογηταί**. Ἐκ τῶν σφζομένων ἀπολογητῶν ἀρχαιότερος εἶναι ὁ **Ἰουστίνος**, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς. Οὗτος, πρὶν γίνῃ χριστιανός, ἤσκει τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ ῥήτορος· εἰλύσθη δὲ εἰς τὸν χριστιανισμόν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀποστόλων. Ὁ **Ἰουστίνος**, ζητῶν τὴν ἀλήθειαν, εἶχε διέλθει πάντα τὰ τότε γνωστὰ φιλοσοφήματα. Ἐν τέλει ὁ πλατωνισμὸς εἶχε κερδήσει αὐτὸν πλεότερον. Ἐν τῇ Γραφῇ ὅμως ἐνόμισεν, ὅτι εὔρεν ἀνωτέραν θρησκευτικὴν σοφίαν, καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἀνέλαβε καὶ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Ὁ **Ἰουστίνος** γενόμενος χριστιανὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν φιλοσοφικὸν τρίδωνα, ὃν ἐφόρουν οἱ φιλοσοφοῦντες· δικαιολογούμενος δὲ ἔλεγεν, ὅτι χριστιανὸς γενόμενος δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι φιλόσοφος, διότι ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν εἶναι θεῖα τις φιλοσοφία καὶ δὴ ἡ ὑψίστη, ὡς διδάσκων τὴν λατρείαν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ὑπαγορεύων τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, καὶ ὡς ἀπηλλαγμένος τῶν ἐλλείψεων

τῶν ἀρχαίων φιλοσοφῶν. Ἐτίμα δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους τοὺς εἰς ἓνα Θεὸν πιστεύοντας καὶ χρηστὸν βίον ἐπιδειχμένους, λέγων ὅτι καὶ αὐτοὶ κατ' οὐσίαν ἦσαν χριστιανοὶ ὡς μετὰ λόγου βιώσαντες, ἀναφέρων ῥητῶς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Ἡράκλειτον ἐξ αὐτῶν (Β' Ἀπολ., 16). Ὁ Ἰουστίνος ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (167). Συνέγραψε δὲ δύο ἀπολογίας πρὸς τὸν Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ καὶ Μᾶρκον Αὐρηλίον, Περὶ μοναρχίας, Διάλογον πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον καὶ Λόγους πρὸς Ἕλληνας. Μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου ὑπήρξεν ἄλλος ἀπολογητὴς, ὁ Τατιανός, ὅστις ἔγραψε Λόγον πρὸς Ἕλληνας. Σπουδαῖος ἀπολογητὴς ἐγένετο ἔπειτα ὁ Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, ὅστις ἔγραψεν ἀπολογητικὸν ἔργον πρὸς Αὐτόλυκον, ἐθνικόν, ὃν ζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Μεγάλῃς ἀξίας ἐπίσης εἶναι ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀθηναγόρου, ἡ ἐπιγραφομένη «Πρεσβεία πρὸς Μᾶρκον Αὐρηλίον», ἐν ἣ ἀντικρούει τὰς συνηθεστάτας κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας, ἐπὶ ἀθεΐα καὶ ἀθεμιτουργίαις. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ περὶ ἀναστάσεως σύγγραμμα. Τελευταῖος ἀπολογητὴς εἶναι ὁ Ἐρμείας γράψας Διασυρμὸν τῶν ἔξω φιλοσόφων κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἔργον ἄνευ μεγάλης ἀξίας. Οἱ ἀπολογηταὶ ἀποκρούουσι τὰς κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν, προσέβαλλον δὲ τὴν εἰδωλολατρείαν ὡς ψευδῆ καὶ καταδικαζομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὴν θεϊότητα δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείκνυον διὰ τῶν προφητειῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἀληθείας καὶ λογικότητος τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, διὰ τῆς ταχυτάτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς καρτερίας τῶν μαρτύρων, διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν καὶ δι' ἄλλων λόγων. Καὶ τέλος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὅπως ἠνεύχοντο καὶ τὰς ἄλλας μὴ ῥωμαϊκᾶς θρησκείας.

§ 9.

Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

Κλήμης.

Κλήμης. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεφάνησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Γ' σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἕνεκα τῆς ἐκεῖ ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κτισθεῖσα, ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἤδη ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἑστία ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοιαύτη καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐξηκολούθει νὰ εἶναι. Ἐκεῖ ἤκμασαν οἱ διασημότεροι γραμματικοί· ἐκεῖ ἦτο τὸ περίφημον Μουσεῖον καὶ ἡ περιλάλητος Βιβλιοθήκη· ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος συνέστη ἡ νεοπλατωνικὴ σχολή (Σακκᾶς, Πλωτῖνος, Πορφύριος κ.λ.π.).

Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἦτο ἄρα ἐπόμενον, ὅτι ἐμελλε νὰ ἀκμάσῃ καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία καὶ νὰ προσλάβῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Πράγματι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἦσαν οἱ σοφώτατοι πάντων, διακρινόμενοι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν των μόρφωσιν καὶ τὴν περὶ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν δεινότητά των.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὗτοι θεολόγοι δὲν ἤρχοντο εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ τυφλὴν πίστιν, ἀλλ' ἐζήτουν κατὰ τὸ δυνατόν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων νὰ ὑψωθῶσιν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν, δηλ. εἰς τὴν μετὰ λόγου πίστιν. Κέντρον δὲ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐκεῖ κατηχητικὴ σχολή, ἥτις ἀπὸ ἀπλῆς κατηχητικῆς, χάριν δηλ. τῶν κατηχομένων σχολῆς, σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐζήτουν νὰ ἐμβαθύνωσιν εἰς τὰ δόγματα, φιλοσοφικῶς ἐξετάζοντες αὐτὰ καὶ ἀποτελοῦντες ἐν ὅλῳ φιλοσοφικὸν θεολογικὸν σύστημα. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὸ ἀπλοῦν γράμμα, ἠρέσκοντο εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, ἐζήτουν δηλ., ὅπου τὸ κείμενον γραμματικῶς ἐννοούμενον ἐνόμιζον ὅτι ταπεινὴν τινα ἐννοιαν δίδει, βαθυτέραν, ὑψηλοτέραν δῆθεν, μυστικὴν ἐννοιαν. Τὰς τοιαύτας αὐθαιρέτους ἀλληγορικὰς ἐρμη-

νείας ἡγάπων τότε καὶ ἐτίμων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ ἐθνικοὶ γραμματικοὶ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, τῶν περιεχόντων μυθικὰς διηγήσεις, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι βραβδῖνοι ἑρμηνεύοντες τὴν Παλ. Διαθήκην. Ὁ πρῶτος ἐπίσημος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος, ὑπῆρξεν ὁ **Κλήμης** (†211), ὅστις ὦν πρότερον φιλόσοφος ἐπεστράφη ἔπειτα εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Κλήμης ἐθεώρει τὸν χριστιανισμόν ὡς ὑψίστην φιλοσοφίαν, ὡς περιέχοντα κατὰ πληρέστερον τρόπον πᾶν ὅ,τι καλὸν εἶπον οἱ ἀρχαῖοι, ὁδηγοῦν εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Διότι καὶ κατ' αὐτόν, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Ἰουστίνον, πολλὰ καλὰ ἐδίδαξαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ φωτισθέντες διὰ τινῶν ἀκτίων τοῦ θεοῦ Λόγου, ὅστις ἐν ὄλῳ τῷ πληρώματι αὐτοῦ ἐνεσαρκώθη ἐν τῷ Χριστῷ. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Κλήμεντα παρεσκεύασε τοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν ὅπως τοὺς Ἰουδαίους ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ὁ Κλήμης πρῶτος ἤρχισε διὰ τῆς λογικῆς ἐρεῦνης τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀνυψωθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστημονικὴν δηλ. κατανόησιν αὐτῶν. Ὁ Κλήμης ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ἰδίως τὸν Λόγον πρὸς Ἕλληνας, τὸν Παιδαγωγὸν καὶ τοὺς Στρωματεῖς, ἐν οἷς ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Ὁ αὐτὸς συνέγραψε καὶ Πινδαρικὸν ὕμνον εἰς Χριστόν.

Σημ. Διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος ἐγένετο ἐν τῇ κατηχητικῇ Σχολῇ Ἀλεξανδρείας ὁ **Πάνταινος** († 202).

§ 10.

Συνέχεια. Ὁριγένης.

Ὁριγένης. Ὁ σοφώτατος πάντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων ὑπῆρξεν ὁ Ὁριγένης (†254), ὁ διὰ τὴν φιλοπονίαν του χαλκέντερος καὶ ἀδαμάντινος κληθεὶς, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, κάτοχος ἀπάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰδήμων ἐντριβέστατος τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἐσπούδασε παρὰ τῷ ἱδρυτῇ

αὐτῆς Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ, ἑρμηνευτῆς ἄριστος καὶ δογματικὸς βαθυνοῦστατος, κριτικὸς δεινὸς καὶ φιλολογικῶς ἄριστα κατηρητισμένος. Νεώτατος ἀνέλαβε νὰ διδάσκῃ ἐν τῇ κατηχητικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ. Συνείθιζε δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν του πρῶτον νὰ μελετᾷ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ καὶ ἀσκή τὸ πνευμά των, εἶτα δὲ νὰ εἰσάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν ὑψηλοτέραν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων. Ἐξῆ δὲ βίον τελείας ἀσκήσεως, δωρεὰν διδάσκων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του μόνον ἀποζῶν. Ἐχων φήμην μεγάλην, ἐζητεῖτο πανταχοῦ νὰ διδῃ τὴν γνῶμην του. Ἡ Ἰουλίᾳ Μαμμαία, μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου Σευήρου, προσεκάλεσεν αὐτόν, ἵνα μάθῃ παρ' αὐτοῦ τὸ τί διδάσκει ὁ χριστιανισμός. Ἠλθε δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖ αἵρετικὰς δοξασίας. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Παλαιστίνην χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ἐκεῖ χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος καὶ περιεβλῶν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Δημητρίου, ὅστις ἐφθόνησε τὴν φήμην του, ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐν Καισαρείᾳ καὶ νὰ ἰδρῦσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ νέαν θεολογικὴν σχολὴν. Ἐκεῖ δὲ διέτριψε μέγα μέρος τοῦ βίου του καὶ συνέγραψε τὰ πλεῖστα τῶν **συγγραμμάτων** αὐτοῦ, ὧν τὰ ἐπισημότερα εἶναι αἱ ἑρμηνεῖαι του εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἡ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου τῶν Ὁ δι' ἀντιπαροβολῆς πρὸς τὰς ἄλλας τότε ὑπαρχούσας ἑλληνικὰς μεταφράσεις καὶ τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον, τὸ Περὶ ἀρχῶν σύγγραμμά του, περὶ θεμελιωδῶν δηλ. διδασκαλιῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ Κατὰ Κέλσου τοῦ φοβερωτάτου τῶν χριστιανῶν κατηγόρου ὀκτὼ βιβλία του. Ἐγραψε δὲ καὶ πλεῖστα ἄλλα συγγράμματα, ὅσα οὐδεὶς ἄλλός ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἰδέαι τινὲς αὐτοῦ κατεκρίθησαν βραδύτερον ὡς μὴ ὄρθαι. Ὁ Ὁριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ ἔνεκα ὧν ὑπέστη πάθημάτων ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ († 254).

Σημ. Μαθηταὶ τοῦ Ὁριγένους ἐγένοντο ὁ **Διονύσιος** ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας († 265) καὶ ὁ **Νεοκαισαρείας Γρηγόριος**.

§ 11.

Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ τοῦ Γ' αἰῶνος.**Εἰρηναῖος.**

Ἄλλος συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰῶνος ἀξίος μνείας εἶναι ὁ **Εἰρηναῖος** († 202). Οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἔλθει εἰς τὴν Γαλλίαν, μεθ' ἧς ἡ ἑλληνικὴ ἀνατολὴ εὐρίσκετο εἰς μεγάλην ἐπικοινωνίαν (ἢ Μασσαλία, ὡς γνωστόν, ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία τῶν Φωκαέων). Γενόμενος κατ' ἀρχὰς πρεσβύτερος ἐν Λουγδούνῳ ἐχειροτονήθη μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου (202). Ὁ Εἰρηναῖος ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἔργων καὶ σπουδαιότατον σύγγραμμα Κατὰ αἰρέσεων, τὸ ὁποῖον σφίζεται μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει (Adversus haereses). Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου γνωρίζομεν τὰ τῶν ἀρχαίων γνωστικῶν καὶ ἄλλων αἰρέσεων, αἵτινες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἐτάραξαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐν γένει τὴν κατάστασιν ταύτης κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν. Μαθητὴς τούτου ἐγένετο ὁ **Ἰππόλυτος** († 258), πρεσβύτερος, ἐν Ῥώμῃ.

Σημ. Ἄξιοι μνείας εἶναι καὶ οἱ περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἰδίαν σχολὴν ἰδρυσάντες **Δωρόθεος** καὶ **Δουκιανός**, ἧτις ἠρμήνευε τὰς Γραφὰς γραμματικῶς καὶ ἱστορικῶς.

§ 12.

Οἱ Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος.**Τερτυλλιανός. Κυπριανός.**

Καὶ ἡ λατινικὴ δύσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἀνέδειξε σπουδαίους τινας ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ, τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπου ἡ νέα Καρ-

χηδῶν εἶχεν ἐκλατινισθῆ καὶ ἀναδειχθῆ νέα Ῥώμη ὡς πρὸς τὴν περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἐπίδοσιν. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἑλληνας περιφρονοῦντες τὴν φιλοσοφικὴν ἐξέτασιν τῆς θρησκείας ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὴν τυφλὴν πίστιν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ πᾶσαν τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐστηρότητα καὶ ἀγνότητά τοῦ βίου. Ἐν ᾧ οἱ Ἑλληνες πατέρες δεικνύουσι θεωρητικὰς τάσεις συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, παρὰ τοῖς Λατῖνοις κατὰ τὸ ἀρχῆθεν πνεῦμα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐπικρατεῖ ἡ πρακτικὴ τάσις. Ὁ σπουδαιότερος τῶν Λατίνων τούτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι ὁ **Τερτυλλιανός** († 220), πρεσβύτερος ἐν Καρχηδόνι, ὅστις πρὶν ἱερωθῆ ἤσκει ἐν Καρχηδόνι τὸ τοῦ ῥήτορος καὶ συνηγόρου ἔργον. Ἀρκοῦμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν τυφλὴν πίστιν ἐθεώρει περιττὴν τὴν ἔρευναν λέγων, ὅτι ἐπίστευε προθύμως καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο αὐτῷ μὴ ὀρθῶς ἔχοντα (credo quia absurdum est). Ἀποκρούων τὸν συμβιβασμὸν φιλοσοφίας καὶ χριστιανισμοῦ, οἷον ἐπεδίωκον οἱ Ἑλληνες θεολόγοι μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔλεγε: «Τί κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος καὶ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος;». Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὸν ὡς θεῖα ἀποκάλυψις δὲν ἔχει δῆθεν ἀνάγκη ἐξετάσεως καὶ συζητήσεως. Καὶ ὅμως παρὰ τὰς ἀρχὰς του ταύτας ἦτο ὁ Τερτυλλιανός βαθὺ πνεῦμα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοσοφεῖ πολλάκις. Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι ὁ Ἀπολογητικὸς του λόγος. Ὁ **Κυπριανός**, ἐπίσκοπος Καρχηδόνος, μαρτυρήσας ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ διωγμοῦ (253—260), ὑπῆρξεν ἄριστος ποιμὴν. Τὸ περιφημότερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ περὶ ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας, ἣν εὐρίσκει ἐν τῇ ἐνώσει πάντων τῶν ἐπισκόπων, αἵτινες κατὰ τὴν ἐξουσίαν εἶναι ἴσοι ἀλλήλοις.

Σημ. Ἄλλοι λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὑπῆρξαν ὁ **Λακτάντιος**, ὁ **Ἀρνόβιος**, ὁ **Μινούκιος Φηλιξ** καὶ ὁ **Κομμοδιανός**.

§ 13.

Ὅποια ἦτο ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἐν ὅσῳ ἔζων οἱ ἀπόστολοι, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ οἱ τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ἰδρυταί, ἐξήσκουν τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, εἶχον δὲ βοηθοὺς ἐν τῷ κηρύγματι τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς διδασκάλους ἢ προφήτας λεγομένους. Ἐκ τούτων οἱ μὲν εὐαγγελιστὰὶ ἐκήρυττον τὸ εὐαγγέλιον εἰς νέας χώρας, οἱ δὲ δικάσκαλοι καὶ προφῆται ἀνέπτυσσον τὰς Γραφὰς τῷ λαῷ. Διὰ τὴν συλλογὴν καὶ διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν ὠρίσθησαν τὸ πρῶτον οἱ *διάκονοι*, καὶ ὅτε δὲ ἤρχισε νὰ θεωρῆται ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον ἢ μετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς λατρείας, μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον πάντοτε καὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην ἐποχὴν καὶ *διακόνισσαι*, γυναῖκες εὐσεβεῖς, παρθένοι ἢ χῆραι, ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐκκλησίας, χρησιμεύουσαι δὲ δι' ἔργα, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αἱ διακόνισσαι αὗται περιέθαλπον τοὺς πάσχοντας, ἔφερον τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, ἐκστήθουν γυναῖκας προσερχομένας εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ παρίσταντο κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν. Τὴν λοιπὴν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶχον οἱ *πρεσβύτεροι* καὶ οἱ τούτων ἀνώτεροι *ἐπίσκοποι*, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἔλαβον τὴν θέσιν τούτων. Ἀλλὰ καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν ἦσαν ὅλως ἀμέτοχοι τῆς διεύθυνσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐδὲν ἄνευ τούτων ἀπεφασίζετο· βραδύτερον δὲ διετήρησαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγωσι τοὺς κληρικούς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπισκόπους μετὰ τοῦ κλήρου. Ἐπίσης καὶ τὸ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὸ πρῶτον ἦτο δικαίωμα καὶ τῶν λαϊκῶν, ἔπειτα δέ, ἵνα μὴ συμβαίνωσιν ἄτοπα, ἐξήρτήθη τοῦτο ἐκ τῆς ἀδείας τοῦ κατὰ τόπον ἐπισκόπου. Ὁ ἐπίσκοπος ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ

ἀνωτάτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ. Ὅσακις ἠγείροντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ λυθῶσι διὰ κοινῆς συμ-πράξεως, συνήρχοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς *συνόδους* (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι) ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς ἐπαρχίας, τῇ μητροπόλει, ἢ ὁ ἐπίσκοπος, ὁ *μητροπολίτης* λεγόμενος, ἦτο φυσικὸς αὐτῶν πρόεδρος. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται ἦσαν ὁ *Ῥώμης* ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ *Ἀλεξανδρείας* καὶ ὁ *Ἀντιοχείας*. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἦτο πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν ὁ Ῥώμης ὡς τῆς βασιλευούσης τότε πόλεως ἐπίσκοπος. Ἦσαν δὲ αἱ κατὰ ἐπαρχίας ἐκκλησίαι, οἷον αἱ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Παλαιστίνης, Θράκης, Μακεδονίας, Ἀχαΐας (οὕτως ὠνομάζετο τότε ἡ Ἑλλάς), Αἰγύπτου, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας, Γαλλίας κτλ., ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ αὐτοκέφαλοι. *Ἐξήτησε* μὲν ὁ *Ῥώμης* ἐπίσκοπος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς τιμῆς, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐπισημότητος τῆς Ῥώμης, τῆς πρωτεύουσῃς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος νὰ *ἀναλάβῃ* καὶ *ἀνωτάτην* τινὰ ἐπὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας *ἐξουσίαν*, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι δὲν ἀνεγνώρισαν ταύτην.

§ 14.

Ὅποια ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ;

Κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐξηκολούθουν οἱ ἐν Ἱερολύμοις ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸν ἐκεῖ ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἐτέλουν ὁμῶς καὶ ἰδιαιτέρας συναθροίσεις, ὅπου ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, μετελάμβανον τῆς εὐχαριστίας καὶ προσηύχοντο. Ἡ μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔνωσις αὕτη τῶν χριστιανῶν τῶν Ἱεροσολύμων χαλαρωθεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης (70 μ. Χ.) ἔπαυσεν ἐντελῶς μόλις μετὰ τὴν δευ-

τέραν αὐτῆς καταστροφῆν ἐπὶ Ἀδριανοῦ (132 μ. Χ.). *Οἱ ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὶ* μόνον τὰς ἰδιαιτέρας ταύτας χριστιανικὰς συναθροίσεις ἐγίνωσκον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἀκόμη ἴδια κτίρια προωρισμένα εἰς λατρείαν, ἐτελεῖτο αὕτη ἐν ἰδιωτικοῖς οἴκοις. Ἡ κυριωτάτη τελετὴ τῆς λατρείας ἦτο ἡ *εὐχαριστία*, τελουμένη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ εἰς ἔνωσιν τῶν πιστῶν μετ' αὐτοῦ. Μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἦσαν ἠνωμένοι τράπεζαι, ἐν αἷς συνήσθιον πάντες, *ἀγάπαι* καλούμεναι. Αἱ συναθροίσεις διελύοντο μετὰ τοῦ ἀδελφικοῦ φιλήματος. Τὸ πρῶτον ἐγίνετο ἡ προσευχή, τὸ δὲ ἐσπέρας ἡ εὐχαριστία μετὰ τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦ *βαπτίσματος* τοῦ διὰ τῆς τριττῆς καταδύσεως τελουμένου, τοῦ παριστάνοντος τὴν πνευματικὴν κάθαρσιν τοῦ γινομένου χριστιανοῦ, ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὴν *Κυριακὴν* ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀποστόλων—ὡς ἡμέραν ἑορτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἄν τὸ Πάσχα ἐτελεῖτο ἤδη ἔκτοτε, εἶναι ἀβέβαιον. Ἄλλαι ἑορταὶ τότε δὲν ὑπῆρχον.

Κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀναπτυσσομένη ἀποβάλλει κατὰ μικρὸν τὴν πρῶτην ἐκείνην ἀπλότητα. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ κτίζωνται ἰδιαίτεροι οἴκοι πρὸς λατρείαν, αἱ *ἐκκλησίαι*, αἵτινες κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἦσαν ἤδη μεγαλοπρεπῆ κτίρια. Κατ' ἄρχας οἱ χριστιανοί, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἔτρεφον δέος τι πρὸς *τὴν χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν*, ἰδίως τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, διότι εἶχον αὐτῶν ποιήσει κατὰχρησιν οἱ ἔθνικοι ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν αὐτῶν· ἐφοβοῦντο δηλ. μὴ οἱ ἐκ τῶν ἔθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι, βλέποντες καὶ ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν ναοῖς ἀγάλματα καὶ εἰκόνας, ὑποπέσωσιν εἰς τὴν προτέραν εἰδωλολατρείαν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ ἐκλείπη τὸ δέος ἐκεῖνο καὶ νὰ εἰσάγηται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ τέχνη. Τὰ πρῶτα δὲ προϊόντα τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης χριστιανικῆς τέχνης ἦσαν *σύμβολα*, δι' ὧν εἰκονίζοντο διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως, οἷον ὁ σταυρός, ὁ ποιμὴν, ὁ ἄμνος, ὁ κριὸς (τοῦ Ἰησοῦ

Χριστοῦ), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ ἰχθύς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ). Τὰ σύμβολα ταῦτα ἦσαν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῇ ἰδιωτικῇ βίῃ τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ σκευῶν, ἐνδυμάτων, τοίχων οἴκων, τάφων. Κατὰ μικρὸν δὲ εἰσῆγοντο εἰς τοὺς τόπους τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν καὶ τὰς *πρώτας εἰκόνας*, παριστανούσας σκηνὰς ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἢ πρόσωπα, ἰδίως τὸν Κύριον καὶ τὴν παναγίαν αὐτοῦ Μητέρα φέρουσαν ἐν τοῖς κόλποις τὸ θεῖον βρέφος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνονται ἐκτὸς τῆς *Κυριακῆς* καὶ τοῦ *Πάσχα* αἱ ἑορταὶ τῆς *Πεντηκοστῆς*, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς *Ἀναλήψεως*, τῶν *Ἐπιφανείων* εἰς ἀνάμνησιν τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου καὶ αἱ *μνήμαι τῶν Μαρτύρων*.

Ἐκτοτε δὲ ἐτιμῶντο καὶ ἡ *Τετάρτη* καὶ ἡ *Παρασκευή*, ἡμέραι τῆς ἐβδομάδος, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Πρὸ τοῦ Πάσχα ἐγίνετο *νηστεία* ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτήν, ἦτο δὲ ἀκόμη ἀόριστος καὶ ὁ χρόνος αὐτῆς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο· ἐκάστη Ἐκκλησία ἠκολούθει ἴδια ἔθιμα ὡς πρὸς τοῦτο· τεσσαρακοστὴ δὲ ὠνομάσθη, διότι ἔθεωρεῖτο ὡς ἀνάμνησις τῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας νηστείας τοῦ Κυρίου. Αἱ *τελεταὶ* τῆς λατρείας ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐγένοντο πομπωδέστεραι καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι μονίμους τύπους, οἵτινες ὁμοῦς διέφερον ἐν τισὶ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ἀρχαῖαι *λειτουργίαι*, ἡ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου), ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ ἡ τῆς Ρώμης (τοῦ Κλήμεντος). Ἐν τῇ *λειτουργίᾳ*, τῇ κυρίως δηλ. λατρείᾳ, τῇ τελουμένῃ κατὰ τὰς Κυριακάς, τὸ πρῶτον ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί. Εἶτα δὲ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐξήγει τὰ ἀναγνωσθέντα καὶ προέτρεπε τὸν λαὸν εἰς τὴν τῶν καλῶν τούτων παραδειγμάτων μίμησιν. Ἠκολούθουν μετὰ ταῦτα εὐχαὶ καὶ ὕμνοι, πρὸς ὃν σκοπὸν ἐχρησίμευον κυρίως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ καὶ ἴδιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶ-

νος ποιηθῆ, καθὼς μαρτυρεῖ Πλίνιος ὁ νεώτερος, λέγων ὅτι οἱ χριστιανοὶ συνερχόμενοι ἤδον ὕμνους πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐν τέλει ἐτελεῖτο ἡ *εὐχαριστία*. Αἱ ἀγάπαι ἐπαυσαν κατὰ μικρὸν διὰ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας καταχρήσεις. Μετελάμβανον δὲ πάντες οἱ παρόντες, οἱ δὲ διάκονοι ἐκόμιζον ἐκ τῆς εὐχαριστίας καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλόγους αἰτίας ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Μετὰ τοῦ *βαπτίσματος* ἦτο ἠνωμένος καὶ τὸ *χρῆσμα* πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ληφθείσης θείας χάριτος καὶ ἐνίσχυσιν ἐν αὐτῇ, τὸ ὅποιον ἐν τῇ δύσει ἤρchiσε νὰ παρέχεται παρὰ μόνου τοῦ ἐπισκόπου, ὡς τούτου προνόμιον θεωρηθῆν, καὶ νὰ τελῆται κεχωρισμένως ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ ἀνάδοχοι ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὡς μάρτυρες τοῦ βαπτίσματος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνηλίκων καὶ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς μελλούσης χριστιανικῆς μορφώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν παρείχετο ἡ ἀφεσις εἰς τοὺς τελούντας *μετάνοιαν*. Ὁ *γάμος* ἠύλογεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων τέλος *ἠύχοντο* οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἀλειφόντες αὐτοὺς *ἐλαίῳ*. Πάσας ταύτας τὰς τελετάς, αἵτινες ὡς ἀποκρυπτόμεναι ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν τοὺς χριστιανοὺς μισούντων καὶ διωκόντων ἐθνικῶν, εἶχον προσλάβει μυστηριώδη τινὰ χαρακτῆρα (*ὄθεν μυστήρια*), καθὼς καὶ τὰ τῆς κηδείας τῶν ἀποθνησκόντων, ἐτέλουν οἱ *κληρικοί*, οἵτινες ἐλάμβανον τὴν *ἱερωσύνην*, τὴν ἐξουσίαν δηλ. νὰ κηρύττωσι, νὰ τελῶσι τὰ μυστήρια καὶ νὰ διευθύνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς χειροτονίας.

§ 15.

Ἄποια ἦσαν τὰ ἠθῆ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

Ἡ ἐξοχος ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ κατεδείχθη κυρίως ἐν τῇ *μεγάλῃ καὶ εὐεργετικωτάτῃ ἐπιρροῇ*, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῆς ἀρχαίας, ἐν τῇ κακίᾳ γεγηρακυίας ἐθνικῆς καὶ λουδαϊκῆς κοινωνίας, διὰ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ γενικεύσεως ὑγιῶν

θηρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσεν ἠθικῶς τὸν κόσμον, ἐπέτυχε δηλ. ἐκεῖνο, ὅπερ οὔτε αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι οὔτε αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφίαι ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ *διὰ τῆς ἀρετῆς των*, διὰ τῆς καθαρότητος τῶν ἠθῶν αὐτῶν *ἐξέπληττον τοὺς ἐθνικούς*. Ἐν τῶν κυριωτέρων μέσων, δι' ὧν εἴλκυεν ἡ νέα πίστις αὐτούς, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτῆ τῶν ὀπαδῶν τῆς τελειότης. Διδασκαλία, ἣτις ἐν τῷ βίῳ ἀπέφερε τοιούτους καρπούς, δικαίως ἐθεωρεῖτο *θεία*. Πρῶτον πρέπει νὰ θαυμάσωμεν τὴν *ἀγάπην* τῶν ἀρχαίων τούτων χριστιανῶν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Τερτυλλιανὸς βεβαίῳ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ πολλάκις ἔκραζον περὶ τῶν χριστιανῶν· Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀποθνήσκωσιν ὑπὲρ ἀλλήλων! Ἡ πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πάσχοντας *φιλανθρωπία* αὐτῶν ἦτο ἀξιοθαύμαστος. Ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἀνεκούφισε καὶ τὴν θέσιν τῶν δυστυχῶν δούλων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ. Ἡ πρὸς τούτους τραχύτης ἐξέλιπεν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ὁ τοσοῦτον τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμάσας οὗτος θεσμὸς. Τὴν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀλαζονεῖαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἄκρα *ταπεινοφροσύνη*. Ἐπίσης τὰ τῶν ἐθνικῶν εἰς ἀνήκουστον βαθμὸν ἐκλελυμένα ἦθη διεδέχθη παρ' αὐτοῖς *ἠθῶν αὐστηρότης* ἀξιοθαύμαστος. Ἐνεκα τῆς αὐστηρότητος ταύτης ὁ οἰκογενειακὸς βίος προσέλαβε τὸν πρέποντα ἠθικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δεσμοὶ τοῦ τὴν ἱερότητά των. Ἡ γυνή, παρὰ τῶν ἐθνικῶν περιφρονηθεῖσα, ἐτιμήθη καὶ ἀνυψώθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν ᾧ οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὄλως παραδεδομένοι εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ κόσμου, οἱ χριστιανοὶ ἐκ φυσικῆς ἀντιθέσεως ἐδείκνυνον περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐπόθουν τὴν οὐράνιον ζωὴν. Διὰ τὴν *πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν* παρεβάλλοντο οἱ χριστιανοὶ παρὰ τινων πρὸς τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἀντίθεσις ἐκ φυσικῆς ἀντιδράσεως ἔφθασε μάλιστα παρὰ τισι μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου, δηλ. μέχρι τελείας *ἀσκήσεως*, ἣτοι στερήσεως καὶ αὐτῶν τῶν ἀθωοτάτων τέρψεων τοῦ κοινωνικοῦ

βίου. Ἡ υπερβολικὴ αὐτὴ ἀσκησις ἦτο τρόπον τινὰ διαμαρτύρησις τις κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες ἐλέγοντο *ἀσκηταί*, μένοντες δὲ ἄγαμοι ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς ἀδιάλειπτον προσευχὴν, νηστείαν καὶ μελέτην τῶν θείων. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες ἔζων οὕτως, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, ἀδελφαὶ ἢ παρθένοι καλοῦμεναι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον διέτριβον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι ἐντὸς τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἀναχωρῶσιν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὰς πλησίον τῆς πατρίδος τῶν ἐρήμους, ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ὑπὸ τοῦ θορύβου τῶν πόλεων καὶ τῶν σκανδάλων. Οἱ περιφημότεροι ἀσκηταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ὁ μέγας *Ἀντώνιος* ἐν Αἰγύπτῳ καὶ *Παῦλος ὁ ἐκ Θεβαΐδος* ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ. Ἀμφότεροι διέμενον δι' ὄλου τοῦ βίου τῶν μακρῶν τῆς κοινωρίας, διὰ τῆς αὐστηροτάτης δὲ ἐγκρατείας τῶν καὶ διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς των εἰς τὸν Θεὸν ἐξέπληξαν τοὺς συγχρόνους των. Σπανίως κατήρχοντο εἰς τὰς πόλεις οἱ ἀσκηταί, ὅσάκις ἤθελον διὰ τῆς παρουσίας των (διότι πάντες ἐτίμων αὐτοὺς) νὰ ἐνισχύσωσι τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμούς, ἢ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς αἵρετικούς τοὺς διαστρέφοντας τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ αὐταπάρνησις, ἣτις ὑπερέβαινε καὶ αὐτὴν τὴν τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ πρότυπον, ὃ ἔπρεπε νὰ μιμῶνται πάντες.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

 ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ (323 — 367 Μ. Χ.)

§ 16.

Πῶς ἐθροιάμβενσεν ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ πῶς κατεστράφη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ;

Ὁ μέγας *Κωνσταντῖνος* ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 313 εἰς τὴν καταδιωκομένην Ἐκκλησίαν τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφόρων νόμων παρέσχεν αὐτῇ διάφορα προνόμια καὶ ἀνύψωσεν, ἀπ' οὗτοῦ μάλιστα ἐγένετο μονοκράτωρ (323), εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ κράτει. Οἱ τέως καταδιωκόμενοι χριστιανοὶ ἤρχισαν ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἀνέρχωνται εἰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις· αἱ ἐκκλησίαι ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ πλοῦσια δῶρα· οἱ κληρικοὶ ἀπηλλάσσοντο τῶν δημοσίων βαρῶν ἢ Κυριακῆ καὶ αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ προσηπίζοντο ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους· ἐπροστατεύετο δὲ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἴνα ἐξασφαλισθῇ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ χριστιανισμοῦ, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρωτεύουσάν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ὅπου ἀκόμη ὑπῆρχον πολλοὶ ἐθνικοί, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῇ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου εἶχον ἤδη ἐπικρατήσει οἱ χριστιανοί. Ἡ μετάθεσις αὐτῆ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου ἀπὸ τῆς Ῥώμης

μης εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔσχε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα διὰ τὸν ἑλληνισμόν. Διότι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐντὸς βραχείου χρόνου ἐξελληνίσθη ἐντελῶς. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (550) ἦτο πλέον ἑλληνικόν, καθόσον τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἦσαν ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς αὐλῆς, τῆς συγκλήτου, τῶν νόμων καὶ τῶν διαταγμάτων, τῶν νομισμάτων, τῆς ἀγορᾶς, τῆς ἐκκλησίας, τῶν σχολείων, τοῦ λαοῦ, τοῦ στρατοῦ. Τὰ πάντα λοιπὸν ἦσαν ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικὸν βυζαντινὸν τοῦτο κράτος ἔζησε 1000 ἔτη, διεφύλαξε δὲ παλαιὸν κατὰ μυρίων ἐχθρῶν Περσῶν, Ἀράβων, Τούρκων, Ῥώσων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν ὡς πολύτιμον παρακαταθήκην, ἣτις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) διὰ τῶν εἰς Ἰταλίαν φυγόντων βυζαντινῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐγέννησε μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ ταῦτα πάντα οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ εὐγνωμονοῦντες ὠνόμασαν τὸν Κωνσταντῖνον μέγαν, μετὰ δὲ ταῦτα κατέταξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία μεταξὺ τῶν ἁγίων. Καίπερ ὅμως προστατεύσας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, δὲν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταδιώξῃ τὴν ἐθνικὴν. Ἡ πεπαλαιωμένη καὶ σεσαθρωμένη αὕτη θρησκεία, ἔδλεπεν, ὅτι κατέρρεεν ἀφ' ἑαυτῆς ἐγίνωσκε δὲ, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις πρέπει νὰ εἶναι σεβασταὶ καὶ μόνον διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ πολεμῶνται. Καὶ οἱ **διάδοχοι** τοῦ μεγάλου Κωνσταντῖνου ἐπροστάτευσαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας συνέσεως, μεταχειρισθέντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν βίαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ἐναντίον τῶν συμβουλῶν τῶν σοφωτέρων πατέρων. Οὕτω προσηνήχθησαν ὁ **Κωνσταντῖνος**, **Θεοδόσιος ὁ Α'**, **Θεοδόσιος ὁ Β'** καὶ **Ἰουστινιανὸς ὁ Α'**, ὅστις, ἵνα ἀφαιρέσῃ καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ἐθνικῆς θρησκείας στήριγμα, ἔκλεισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ ἀπεδίωξεν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι ἐπέμενον πολεμοῦντες τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐκ προλήψεως καὶ ἐκ μονομε-

ροῦς καὶ τυφλῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων οἱ ἐθνικοὶ ἔπασχον σχεδὸν ὅτι ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν τῷ χριστιανισμῷ ἐχθρῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐθνικὴ Ἰπατία, περιφημὸς νεοπλατωνικὴ φιλόσοφος, δίδουσα δημόσια μαθήματα φιλοσοφίας καὶ μαθηματικῶν, ἐθανατώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὡς ἀντιπράττουσα δῆθεν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἤγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν γνησίων χριστιανῶν. Ἄλλ' ἐν ᾧ ὁ χριστιανισμὸς ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐκ τῶν διωγμῶν, ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ ζωὴν ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῆς διωγμούς, ἕως οὗ ἐντελῶς ἐξέλιπεν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντῖνου, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀνορθώσῃ πάλιν τὸ κράτος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἦτο ὁ **Ἰουλιανὸς** (361), ὁ ἐπικληθεὶς ἀποστάτης καὶ παραβάτης, διότι ἐν ᾧ ἀνετράφη χριστιανικῶς, ἔπειτα γενόμενος αὐτοκράτωρ, συμβοηθὸς ἔχων τοὺς ῥήτορας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, παρ' ὧν εἶχε πεισθῆ, ὅτι δῆθεν ἡ πτώσις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους προήλθεν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀπελάκτισε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπολέμησεν αὐτήν, ἂν καὶ ἀπέφυγε τὰ βίαια μέτρα. Ἐσπούδαζε δὲ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, μιμούμενος μάλιστα πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, οἷον τὴν ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλίαν. Ἐν ᾧ παρηγκώνιζε τοὺς χριστιανούς, τοὺς ἐθνικοὺς ὑψωνεν εἰς τὰς ὑψίστας πολιτικὰς θέσεις. Ἀπηγόρευσε δὲ τοῖς χριστιανοῖς νὰ διδάσκωσι τὴν ῥητορικὴν καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς, ἐλπίζων ὅτι θὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀμάθειαν παρ' αὐτοῖς. Καὶ ὅπως αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς σύγχυσιν ἀνεγνώρισε πάσας τὰς χριστιανικὰς αἱρέσεις. Θέλων δὲ νὰ διαφεύσῃ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἐπέτρεψε καὶ ἐδοθήθησε τοὺς Ἰουδαίους νὰ ἀνοικοδομήσωσι τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ σεισμὸς ἐπισυμβὰς ἐματάλωσε τὸ ἔργον τοῦτο. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐν γένει οὐδὲν ἀπέφερον ἀποτέλεσμα, διότι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἶχε πλέον ἠττηθῆ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ.

Πάντες, και αυτοί οι έθνικοί, ήρχισαν να σκώπτωσι τόν ζήλόν του, μεθ' ου ήθέλησε να αναστήση θρησκείαν ήδη εκπνεύσασαν, ής τὸ ψεῦδος εἶχεν ήδη έλεγχθῆ. Μετά δύο έτων κυβέρνησιν απέθανεν έν τινι πρὸς τούς Πέρσας πολέμῳ (363), λέγεται δέ ότι θνήσκων και συναισθανόμενος ότι ουδέν κατώρθωσε κατά τοῦ χριστιανισμοῦ, έπεφώνησε· «Νενίγηκάς με, Γαλιλαίτε!» Περὶ τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος μόλις άσθενέστατά τινα λείψανα έθνικῆς θρησκείας έσφίζοντο έτι έν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει.

§ 17.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

Εἰς τίνες νέους λαούς εξηπλώθη ὁ χριστιανισμός;

Ἐν τῷ ή έθνικῇ θρησκείᾳ εξέλειπεν οὕτως, ὡς χριστιανισμός διεδίδετο δσημέραι εἰς νέους λαούς. Οὕτως εξάπλωται τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἀραβίαν και τὴν Ἀβησινίαν. Καὶ μέχρι δ' αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν και τῆς Κίνας φθάνει τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἄλλ' έν τῇ Ἀσίᾳ και Ἀφρικῇ δέν ήδυνήθη ή νέα πίστις να ρίψη βαθείας ρίζας και να ποιήση μεγάλας προόδους· πρῶτον διότι οἱ πλείστοι λαοὶ αὐτῆς εύρίσκοντο έν λίαν ταπεινῇ αναπτύξει, ὁ δέ χριστιανισμός ως πνευματικῇ θρησκείᾳ προϋποθέτει άνωτέραν τινά βαθμίδα πολιτισμοῦ· τὰς χριστιανικὰς ιδέας τοῦ ένὸς πνευματικοῦ άοράτου Θεοῦ, τῆς έν πνεύματι και ἀληθείᾳ λατρείας, τῆς ισότητος και ἀδελφότητος πάντων τῶν ανθρώπων, τῆς μονογαμίας και τῆς προσδοκίας πνευματικῶν αγαθῶν έν ἄλλῃ ζωῇ δέν έννοεῖ ὁ βάρβαρος άνθρωπος, ὅστις θέλει ὀρατοῦς Θεοῦς, ὕλικήν διὰ θυσιῶν γινομένην λατρείαν, δούλους να υπηρετῶσιν αὐτόν, πολυγαμίαν και ὕλικὰς ἀπολαύσεις έν τῷ Πικραδίῳ· δεύτερον διότι έν ταῖς χώραις ταύταις εύρε σφοδροῦς πολεμίους ένθεν μεν τούς πανταχοῦ έντοτοτε διεσπαρμένους Ἰουδαίους, οἵτινες έθεώρουν τὸν χριστιανισμόν

σμοῦν ως διαστροφὴν δῆθεν τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας και τούς χριστιανοὺς ως ἀποστάτας τοῦ νόμου αὐτῶν, έτέρωθεν δέ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος τούς μωαμεθανούς. Οἱ μωαμεθάνοι, ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ τοῦ ἀναφανέντος περὶ τὸ 622 ως ἱδρυτοῦ νέας θρησκείας, ή ὀποία ὅμως ουδέν ἄλλο εἶναι ή άτεχνος ἀντιγραφὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, και τῆς θεμελιώδους δόγμα εἶναι ὁ μονοθεϊσμός, ὀρμηθέντες ἀπὸ Ἀραβίας, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μωάμεθ κατ' ἀρχάς, εἶτα δέ τῶν διαδόχων του Καλιφῶν, κατέκτησαν κατά μικρὸν πάσας σχεδὸν τὰς έν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ και τῇ Ἀφρικῇ χώρας, πανταχοῦ δέ, ὅπου εξηπλοῦντο, καταπιέζοντες τούς χριστιανούς επέβαλλον διὰ τῆς βίας τὸν Ἰσλαμισμόν. Ὁ Ἰσλαμισμός μετὰ τοῦ αὐθαίρετου Ἄλλάχ τοῦ διὰ τῆς ἀπεριορίστου θελήσεώς του ἔχοντος προαποφασίσει τὰ πάντα, ἅτινα γίνονται διὰ τοῦτο ως εἶναι πεπρωμένον, μετὰ τῆς παραδοχῆς τῆς δουλείας, μετὰ τῆς πολυγαμίας και μετὰ τοῦ πλήρους ήδονῶν παραδείσου ὑπῆρξεν εἰς πολλοὺς ἀμορφώτους λαοὺς τῆς Ἀσίας και Ἀφρικῆς εὐπροσδεκτότερος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' ἂν έν τῇ Ἀσίᾳ και τῇ Ἀφρικῇ ἀπέτυχεν ὁ χριστιανισμός, ἐπιτυχῶς ὅμως εξηπλώθη κατά τούς χρόνους τούτους έν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσαξωνικοῖς Γερμανικοῖς λεγομένοις λαοῖς, οἵτινες ἐκ τῶν βορείων μερῶν ὀρμηθέντες, κατά τὸν Δ', Ε' και Σ' αἰῶνα κατέλαβον τὴν μέσην, μεσημβρινήν και δυτικὴν Εὐρώπην, και μετὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῶν χωρῶν τούτων, τῶν Ῥωμαίων, Κελτῶν, Βρεττανῶν και λοιπῶν ἀναμιχθέντες ἀπετέλεσαν τούς νεωτέρους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Οἱ πρότερον βάρβαροι οὗτοι λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν ήττηθέντων και ὑποταγέντων Ῥωμαίων πάντα τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, μετ' αὐτοῦ δέ και τὴν ήδη έν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει θριαμβεύουσαν χριστιανικὴν θρησκείαν. Πρῶτοι τῶν λαῶν τούτων ήσπάσθησαν τὸν χριστιανισμόν οἱ Γότθοι οἱ εἰσβαλόντες κατά τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς τὴν Μοισίαν και Θράκην, μετὰ δέ ταῦτα ἐγκαταστάντες έν Ἰταλίᾳ και Ἰσπανίᾳ, μετ' αὐτοὺς οἱ Δογγοβάρδοι, οἱ Βουργούνδιοι, οἱ Βάνδαλοι, οἱ Φράγκοι, οἱ Ἀγγλοσάξωνες, οἱ Γερμανοὶ, οἱ Σουηδοὶ, οἱ

Νορβηγοί, οί Δανοί και οί Όλλανδοί. Τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σλαύων μόνον αἱ πρῶται ἀρχαὶ πίπτουσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, κυρίως δὲ ἐπεστράφησαν οἱ λαοὶ οὗτοι (*Ῥῶσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Μοραβοί, Βοεμοί, Κροάται, Δαλυᾶται, Ἄβαροι*) κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, κατὰ τὸν Θ' καὶ Γ' αἰῶνα, περὶ οὗ ἐν οἰκείῳ τόπῳ ῥηθήσονται τὰ δέοντα. Οἱ Ἀγγλοσάξωνες και οἱ Σλαῦοι ἐνόησαν τὸν χριστιανισμόν, διότι ζῶντες ἐν Εὐρώπῃ ἐπολιτίσθησαν.

§ 18.

*Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία
κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;*

Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων οἱ σοφοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας ἠρεῦνων τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν και ἐσπούδαζον νὰ ἀναπτύξωσιν αὐτὴν και ἐπιστημονικῶς αὐτὴν διαμορφώσωσιν. Αἱ ἔρευναι αὗται ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας και συζητήσεις ἦτο ἐπόμενον, ὅτι ἔμελλον νὰ ἐπιταθῶσιν ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀφ' οὗτο ἡ ἐκκλησία ἀπηλλάγη τῶν διωκτῶν τῆς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τείνει πάντοτε εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' αἱ συζητήσεις αὗται ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν γίνονται νῦν ἡσύχως και ἀθορύδως, ὅπως ἤρμοζε και ὅπως κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους συνέδαιινεν, ἀλλὰ συνταράττουσι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος γεννῶσαι μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν και ἐπάγονται σφοδροὺς ἐσωτερικοὺς διωγμοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο δέ, διότι τὸ μὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας οἱ ἀμαθεῖς και φανατικοὶ ὄχλοι μετὰ τῶν μοναχῶν, τὸ δέ, διότι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παρεμβαίνουσα εἰς αὐτάς ἐλάμβανε μέρος ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε ὑπὲρ ἐκείνης τῆς μερίδος, και τὴν μὲν προήσπιζε, τὴν δὲ κατεδίωκε.

Πολλοὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι ταύταις ἀπεπλανήθησαν εἰς δοξασίας ἐσφαλμένας, ἃς ἡ ἐκκλησία διὰ τοῦτο ὡς αἰρετικὰς κατεδίωκεσεν. Οὕτως ὁ Ἄρειος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθεώρει τὸν Υἱὸν και Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς κτίσμα. Ὁ Μακεδόنيος ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Ὁ Νεστόριος δὲν ἀπεδέχετο τὴν τελείαν ἔνωσιν τῆς θείας και ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ. Ὁ Εὐτυχῆς τούναντιον συνέχεε τὰς ἐν Χριστῷ φύσεις. Ὁ Πελάγιος τέλος δὲν ἐθεώρει ἀπολύτως ἀναγκαίαν τὴν θεῖαν χάριν ἐν τῇ ἀναγεννήσει, νομίζων, ὅτι ὁ ἀνθρώπος και διὰ τῶν ἰδίων ἠθικῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τελειότητα και νὰ ἀποβῇ ἀρεστὸς τῷ Θεῷ. Χάριν τῶν ἐρευνῶν και συζητήσεων τούτων συνήρχοντο οἱ ἐπίσκοποι και θεολόγοι εἰς συνόδους, ὁσάκις δὲ αἱ τοπικαὶ σύνοδοι δὲν ἤρχον, συνεκαλοῦντο γενικαὶ σύνοδοι, αἱ οἰκουμενικαὶ κληθεῖσαι, αἱ ὁποῖαι ἀντεπροσώπευον τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην Ἐκκλησίαν. Αἱ οἰκουμενικαὶ αὗται σύνοδοι (και τοιαῦται ἐγένοντο ἐπτά), περὶ ὧν ὑπῆρχε κοινὴ πίστις, ὅτι ἐνεπνέοντο ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, διέλυον ὀριστικῶς τὰς διαφοράς. Οἱ δὲ κατακρινόμενοι ὡς αἰρετικοὶ ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ὁπαδῶν τῶν, ἀπεδιώκοντο δὲ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν και ἐξωρίζοντο ἢ ἄλλως κατεδίωκοντο.

Ἡ τελευταία συζήτησις ἡ συνταράξασα τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα σχεδὸν ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν Η' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐγερωθεῖσα περὶ τῶν εἰκόνων, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διέταξε νὰ ἀποβάλωσι τῶν ἐκκλησιῶν, ἵνα μὴ περιπίπτωσι δῆθεν οἱ χριστιανοὶ εἰς εἰδωλολατρείαν. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη, ἣν ὑπεστήριξαν και ἄλλοι αὐτοκράτορες μετ' αὐτόν, Κωνσταντίνος ὁ Κοπρώνυμος και Λέων ὁ Χάζαρος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ και τοῦ κλήρου, ἐν δὲ τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐπὶ τῆς Εἰρήνης τῷ 787 γενομένη, ἀνεκηρύχθη πάλιν ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων. Ὄρίσθη δέ, ἵνα μὴ ὁ λαὸς περιπίπτῃ εἰς εἰδωλολατρείαν, ὅτι ταῖς εἰκόσιν ὀφείλεται μόνῃ ἀπλῇ τιμητικῇ

προσκύνησις, ἣ δὲ λατρεία ἀνήκει μόνῃ τῇ Θεῷ. Ἐφάνησαν μὲν καὶ μετὰ ταῦτα νέοι εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες (Λέων ὁ Ἀρμένιος, Θεόφιλος), ἀλλ' ἡ αὐτοκράτειρα **Θεοδώρα** ἀνεστήλωσε πάλιν ὀριστικῶς τὰς εἰκόνας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὥρισε δὲ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἑορτήν, τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ ὑποστηρίζοντες πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας, οἱ εἰκονομάχοι ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτῶν καὶ κατέστρεψαν πολλὰ αὐτῶν μοναστήρια καὶ βιβλιοθήκας μοναστηριακάς, διέλυσαν δὲ καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, ὡς ἐνόμιζον οἱ εἰκονομάχοι, ἔδραψε τὸ κράτος, διότι κατέστρεψε τὰ μόνα τότε ὑπάρχοντα σχολεῖα. Ὡστε, ἐν ᾧ οἱ εἰκονομάχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἐπέδιδκον τὴν πρόοδον, ἐπήνεγκον τὴν ὀπισθοδρόμησιν τοῦ λαοῦ. Ὑπὲρ τῶν εἰκόνων εἰργάσθησαν καὶ ἔγραψαν τότε δύο μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ κατάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν καὶ ὅτι αἱ εἰκόνας κοσμοῦσι τὰς ἐκκλησίας, διατηροῦσι ζωηράν τὴν μνήμην τῶν ἱερῶν προσώπων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας, καὶ διδάσκουσι τὸν λαόν.

§ 19.

Οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Ε' αἰῶνος, οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ.
Ἀθανάσιος, Βασίλειος ὁ μέγας.

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνατολῇ σπουδαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τότε συμπύπτει ἡ ἀκμὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς φιλολογίας ἢ ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰῶν. Καὶ οἱ μὲν τούτων ἀκολουθοῦσι ταῖς τάσεσι τῆς Ἀλεξανδρινῆς

Σχολῆς, τὸν Ὁριγένη ἔχοντες ὄδηγόν καὶ συνδυάζοντες τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ δόγματα ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον ἐξετάζοντες καὶ ἀναπτύσσοντες, οἱ δὲ ταῖς τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, τῇ γραμματικῇ δηλ. καὶ ἱστορικῇ ἐρμηγείᾳ αὐτῆς. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκει **Ἀθανάσιος ὁ μέγας** ἐπικληθεὶς († 373). Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀπεδόθη αὐτῷ δικαίως διὰ τοὺς πολλοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν καὶ τὴν ἐξοχον αὐτοῦ σοφίαν. Ἐμορφώθη ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὁριγένους. Ἦδη δὲ νεαρῶτατος ὡς διάκονος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ (325) ἔδειξε τὴν μεγάλην αὐτοῦ θεολογικὴν πολυμαθειαν καὶ ῥητορικὴν δεινότητα καταπολεμήσας τοὺς ἀρειανούς καὶ μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ νίκην τῶν ὀρθοδόξων. Ἐπειτα ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον τοῦτον πρὸς τοὺς ἀρειανούς, ἀφ' οὔτου ἐγένετο τῷ 328 ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, Κωνσταντίου καὶ τῶν ἐπομένων κυβερνήσεων, αἵτινες κατεδίωξαν αὐτὸν ἀμειλίκτως, ὡς ἄν τις ὑπερίσχυον ἐν τῇ αὐτῇ οἱ ἀρειανοὶ ἢ οἱ ἡμιαρειανοί. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη δεκάκις, 20 δὲ ἔτη διέτριψεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 45 ἔτη. εἶναι δὲ βαθὺς θεολόγος καὶ ἐπιστημονικώτατα μεμορφωμένος, ἐν ᾧ συγχρόνως ἦτο καὶ τοῦ πρακτικοῦ χριστιανικοῦ βίου θαυμαστής. Ὁ περίφημος ἐν ἀσκηταῖς Ἀντώνιος εἶχε καταπλήξει αὐτὸν διὰ τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἐγκρατείας καὶ ἀσκήσεως, δι' ἣν συνέγραψε καὶ τὸν βίον αὐτοῦ. Τὰ κυριώτερα συγγράμματά του εἶναι οἱ λόγοι του πρὸς Ἕλληνας κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, τὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν ἔργα του καὶ αἱ ἐπιστολαὶ του. Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι εἰς ἕκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ βαθυνουστέρων πατέρων. Μέγας ὑπῆρξε καὶ ὁ Καισαρείας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ μητροπολίτης **Βασίλειος** († 379). Ἀνατραφεὶς καλῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἐμμελείας, ἣτις ἦτο ἐκ τῶν ἐναρετωτάτων ἐκεῖνων χριστιανῶν γυναικῶν, ἃς θαυμάζων ὁ ἔθνικὸς Λιθάβιος ἔλεγεν «οἷας θαυμαστάς γυναῖκας ἔχουσιν οἱ χριστιανοί»!

ἐξεπαιδεύθη μετὰ ταῦτα ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ ἐνταῦθα φιλοσοφικῇ σχολῇ, ὅπου συνέδεσεν ἀδελφικὴν ἰσόδιον φιλίαν πρὸς τὸν Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον, στηριζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα εἰς Πόντον, εἰς τινὰ πατρικὴν ἐξοχὴν, ἀφιερῶθη μετὰ τοῦ φίλου του Γρηγορίου εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Γενόμενος δὲ κατόπιν μητροπολίτης Καισαρείας ἀνέπτυξε μεγάλας διοικητικὰς καὶ ποιμαντορικὰς ἀρετάς, πρότυπον ἀρχιερέως γενόμενος. Ὁ μέγας Βασίλειος ἠγωνίσθη γενναιότατα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπὶ Οὐάλεντος μάλιστα τοῦ βιαίως τὸν ἀρειανισμὸν ἐπιβάλλοντος. Ἐν ᾧ οὗτος πάντας σχεδὸν τοὺς ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐπισκόπους κατεπτόησε, μόνον τὸν Βασίλειον δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ. Ὅτε ὁ ἐπίτροπὸς τοῦ Μόδεστος ἠπέλησεν αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος δήμευσιν περιουσίας, ἐξορίαν, βασάνους καὶ θάνατον, οὗτος ἀπήντησεν· «Οὐδὲν τούτων πτοεῖ με· περιουσίαν δὲν ἔχω· πανταχοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος παρεπίδημος· τὸ ἀσθενές μου σῶμα δὲν θὰ ἀντείχε πολὺ εἰς τὰς βασάνους· ὁ θάνατος ἤθελε μὲ ἐνώσει ταχύτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ!» Ἐμερίμινα δὲ καὶ περὶ τῶν πτωχῶν ὡς πᾶν συστήσας τὸ περιφημότερον τῆς ἐποχῆς του πτωχοκομείου, τὴν Βασιλειάδα, καὶ τρέφων ἐν κειρῷ λιμοῦ ἑκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ του. Ἠγάπα δὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ἀσκησιν μέχρις ὑπερβολῆς. Ἐγραψε πολλὰ σοφώτατα ἔργα ἐν γλώσσῃ σχεδὸν κλασικῇ, οἷον ἐρμηγείας, κατὰ ἀρειανῶν, λόγους, ἀσκητικὰ καὶ ἄλλα.

§ 20.

Συνέχεια.

Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

Φίλος στενότητος τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἦτο Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός († 390). Εὐσεβέστατα ἀνατραφεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς

αὐτοῦ Νόννης, ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ναζιανζῷ καὶ Καισαρείᾳ, εἶτα δὲ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πρὸς σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ τοῦ Βασιλείου ἐνταῦθα διὰ δεσμῶν φιλίας στενωτάτης συνδεθεὶς ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἶτα εἰς τὸν Πόντον πρὸς μελέτην τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ θεολόγων. Γίνεται μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ναζιανζῷ καὶ βοηθὸς ἐπίσκοπος, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν γεγηρακότα πατέρα του Γρηγόριον ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης, ἃν καὶ δὲν εἴλκυεν αὐτὸν ἢ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ ποιμαντορίαν ἐνασχόλησις τίσον, ὅσον ἢ περὶ τὰ γράμματα σπουδῇ. Ἡ φήμη του διὰ τὴν ἀρετὴν, παιδείαν καὶ εὐγλωττίαν του ἤρχισε ταχέως νὰ διαδίδηται πανταχοῦ. Δι' ὃ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πιεζόμενοι ὀρθόδοξοι, οἵτινες κατεῖχον ἐπὶ Οὐάλεντος καὶ Γρατιανοῦ μόλις μικρὰν τινὰ ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, καλοῦσιν αὐτόν, ἵνα ἀναλαμβάνων τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀντιπαλαίσῃ ἐν τῷ κέντρῳ τούτῳ τῶν ἀρειανῶν ἐναντίον αὐτῶν. Ἐκεῖ εἶπεν ὁ Γρηγόριος τοὺς θαυμασίους αὐτοῦ λόγους ὑπὲρ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, δι' οὓς μετὰ ταῦτα θεολόγος ἐπεκλήθη. Ἡ ῥητορικὴ του δεινότης διεφημίσθη πανταχοῦ. Ὁ Ἱερώνυμος ὁ γνωστὸς Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς διατρέδων τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀκούσας τὴν φήμην τοῦ Γρηγορίου ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀκροασθῇ αὐτοῦ. Ὁ ἀρειανικὸς ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλάκις ἠπέλησεν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν του καὶ νὰ φονεῦσῃ αὐτόν. Οἱ ἁγῶνές του ἐστέφθησαν ἐπὶ τέλους δι' ἐπιτυχίας, Θεοδόσιος ὁ Α' κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπεδίωξε μὲν τοὺς ἀρειανούς ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦγαγε δὲ ἐν θριάμβῳ τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκκλησίαν καὶ ἐνεθρόνισεν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ναοὶ πάντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ὀρθοδόξων, ἐν δὲ τῇ μετ' ὀλίγον (381) γενομένῃ δευτέρᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ ἐπικυρωσάσῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς Νικαίας, γίνεται ὁ Γρηγόριος πρόεδρος. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε πλείστα συγγράμματα μαρτυροῦντα τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ σοφίαν. Τοιαῦτα εἶναι οἱ 45

λόγοι του, ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας, μάλιστα δὲ οἱ θεολογικοὶ του καὶ οἱ πανηγυρικοὶ. Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐπιφανέστατος συγγραφεὺς καὶ ὁ λόγος του ἔχει πολλὴν ποιητικὴν χροιάν. Ἐγραφε δὲ καὶ πολλὰ θρησκευτικὰ ποιήματα, ὧν διαπρέπει τὸ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ τὸ θρησκευτικὸν δράμα τὸ κατὰ τὸν τύπον τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου «ὁ Χριστὸς πάσχων» πεποιημένον.

Σημ. Ἄλλοι ἐνδοξοὶ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἐφημίσθησαν **Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Εὐσέβιος, ὁ Καισαρείας, ὁ τυφλὸς Δίδυμος, ὁ Μακάριος, ὁ Κύπρου Ἐπιφάνιος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Νεῖλος.** Ἐκ τούτων ὁ **Γρηγόριος Νύσσης** ἐξισοῦται κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν μὀρφωσιν πρὸς τὸν **Βασίλειον** καὶ τὸν **Ναζιανζηνὸν Γρηγόριον.** Ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου **Βασιλείου.** Ἠκολούθει τὸν **Ὠριγένη** καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔσχε τὸν **Διβάνιον.** Τὸ σπουδαιότερον ἔργον του εἶναι ὁ **Μέγας κατηχητικὸς του.**

§ 21.

Οἱ σύγχρονοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἀκολουθοῦντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας. Χρυσόστομος.

Συγχρόνως τοῖς ἀνωτέρω ἤκμασαν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνήκοντες τῇ σχολῇ τῆς Ἀντιοχείας, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ τὸ κυριώτερον αὐτῆς κόσμημα εἶναι ὁ **Ἰωάννης** ὁ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν εὐγλωττίαν του **Χρυσόστομος** κληθεὶς. Οὗτος εἶχε μητέρα τὴν εὐσεβῆ Ἀνθοῦσαν, ἣτις ἀνέθρεψεν αὐτὸν χριστιανικῶς. Διδάσκαλος δὲ τῆς ῥητορικῆς ἐχρησίμωσεν αὐτῷ ὁ δεινὸς Διβάνιος, ὅστις νέον ἔτι ὄντα ἐθαύμασεν αὐτὸν

διὰ τὴν φυσικὴν του ῥητορείαν καὶ δι' αὐτὸ εἶπε μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτι τοῦτον θὰ κατέλειπε διάδοχόν του ἐν τῇ τῆς ῥητορικῆς διδασκαλίᾳ, ἐὰν δὲν εἶχον αὐτὸν κερδήσει οἱ χριστιανοί. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐσπούδασε τὰς Γραφὰς ὑπὸ τὰς ὁδηγίας δύο περιφήμων ἐρμηνευτῶν, Διοδώρου, τοῦ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ γενομένου ἐπισκόπου, καὶ τοῦ Καρτερίου. Ἐν ᾧ δὲ ἐσπούδαζεν, ἔτι νεαρώτατος, διὰ τὴν μεγάλην ἀρετὴν του καλεῖται νὰ δεχθῆ τὸν ἀποθανόντα μητροπολίτην Ἀντιοχείας Μελέτιον, ἀλλ' ἠρνήθη φυγών. Χειροτονηθεὶς μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ κήρυκος τοῦ λόγου ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ καὶ πολυανθρώπῳ πόλει, τῇ ἐχούσῃ παμμέγιστον ναόν. Ἐν τῇ ναῷ τούτῳ ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἡ εὐγλωττία τοῦ Χρυσόστομου, ὅτε εἶπε τοὺς περὶ ἀνδριάντων περιφήμους λόγους του. Μετὰ ταῦτα προσκαλεῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου καὶ ἄκων ἀναθιβάσεται εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (397). Ὁ Χρυσόστομος ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων τῆς ἐκκλησίας. Ἀνέπτυξε δὲ μεγάλας ποιμαντορικὰς ἀρετὰς ὡς ἀρχιεπίσκοπος κηρύττων ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν λαόν, ἐλέγχων τοὺς παρεκτροπομένους ἕκ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων, μεριμνῶν περὶ τῶν πτωχῶν, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρου τὰ πλούσια εἰσοδήματα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, αὐτὸς λιτότατα ὡς μοναχὸς ζῶν, φροντίζων περὶ τῆς μορφώσεως καὶ εὐκοσμίας τοῦ κλήρου καὶ προνοῶν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν μὴ χριστιανικῶν λαῶν, τῶν Γόθων, Περσῶν καὶ ἄλλων. Ἐν ᾧ δὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ τοῦ ποιμνίου του πατρικὴν μέριμναν ἦτο τὸ εἶδωλον τοῦ λαοῦ, ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς παρεκτροπομένους ἀυστηρότητος αὐτοῦ ἀπέκτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυρὰν μερίδα ἐχθρῶν, ἣ συνετάσσετο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, τῆς αὐλῆς τῆς ὁποίας τὰ ἐκκελυμένα ἦθη ἤλεγχε πικρῶς. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τούτους ἀνῆκε καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος Θεόφιλος, οὗ τῇ ἐνεργείᾳ ἡ Εὐδοξία ἐπέτυχε νὰ κατηγορηθῆ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πλαστοῖς καὶ γε-

λοίοις ἐγκλήμασι (π. χ. ἐπὶ τῷ ὅτι ἦσθιε μόνος, ὅτι ἐξήρχετο εἰς τὰς ὁδοὺς ἄνευ ἀκολούθων κτλ.) καὶ καταδικασθῆ εἰς ἐξορίαν (403). Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ἡ αὐτὴ νὰ ἀνακαλέσῃ τότε αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας πρὶν ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα τοῦ στασιάζαντος ὑπὲρ αὐτοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἐκφωνήσαντος τοῦ Χρυσόστομου λόγον ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Πάλιν Ἡρωιδίᾳ μαίνεται, πάλιν ταράσσεται, πάλιν ἐπὶ πῖνακι ζητεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου», οἱ λόγοι οὗτοι κατηγγέλησαν ὡς ὑπονοοῦντες δῆθεν τὴν Εὐδοξίαν, ἐξορίζεται καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Πόντον, ὅπου ἐν τῷ μέσῳ μεγίστων κακουκιῶν ἀποθνήσκει (407). Ὁ Χρυσόστομος παραβάλλεται πρὸς τοὺς μεγάλητέρους ῥήτορας τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ἐφάμιλλος τοῦ Δημοσθένους καὶ Βοσσοῦτου. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἀνθηρὰ καὶ πλήρης δυνάμεως. Ὁ Χρυσόστομος ἐμελέτα συντόμως τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ κατ' αὐτοὺς ἐμόρφωσε τὸ ὄψος του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι πάμπολλα. Μετὰ τὸν Ὀριγένη εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Ἔχει ὀμίλιας ἐξηγητικὰς ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς Γραφῆς, λόγους ἀναριθμήτους διαφόρων ὑποθέσεων, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ Περὶ ἀνδριάντων, οἱ Περὶ ἱερωσύνης, οἱ Κατὰ Ἰουδαίων, οἱ Πρὸς κατηχουμένους, καὶ πλείστας ἄλλας διατριβὰς καὶ ἐπιστολάς. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία διὰ πάντα ταῦτα δικαίως ἀριθμεῖ τὸν Χρυσόστομον ὡς ἓνα τῶν τριῶν μεγίστων αὐτῆς πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων μετὰ Βασιλείου τοῦ μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀκμασάντων ἀξιοὶ μνείας εἶναι ὁ **Ἰωάννης Δαμασκηνὸς** († 760), ὁ πρῶτος συγγραφεὺς πλήρη δογματικὴν τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀκριβῆ δηλ. ἐκδοσὶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἧς προτάσσονται ὡς εἰσαγωγὴ φιλοσοφικὰ κεφάλαια καὶ περὶ αἱρέσεων, καὶ γράφας ἱερὰ παράλληλα καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ ὕμνους, **Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς** καὶ **Θεόδωρος ὁ Στουδίτης** († 828).

Σημ. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας ἀνήκοντες ὑπῆρξαν **Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων**

(† 369), ὁ **Ἀπολλινάριος** († 390), **Θεόδωρος ὁ Μουουσιᾶς** († 428) καὶ **Θεοδώρητος ὁ Κύρου** († 457).

§ 22.

Οἱ Λατῖνοι πατέρες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ' Ἀμβρόσιος. Ἀύγουστῖνος. Ἱερώνυμος. Γρηγόριος ὁ Διάλογος.

Ἐν τέλει μνημονεύομεν καὶ τῶν σπουδαιότερων ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἀκμασάντων Λατίνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Οἱ Λατῖνοι οὗτοι πατέρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠκολούθουν τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ ἦσαν μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων πατέρων. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ **Μεδιολάνων** ἀρχιεπίσκοπος **Ἀμβρόσιος** († 397), ὅστις ἐγένετο ἐπίσκοπος ἀπ' εὐθείας ἀπὸ λαϊκοῦ τῆ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ τοῦ λαοῦ τῶν Μεδιολάνων, ὅπου ἦτο αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος ὄρισμένος. Ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἀρετὴν σπανίαν ἐκέκτητο καὶ παιδείαν μεγάλην εἶχε καὶ δι' ἐξόχου ῥητορικῆς εὐφυΐας ἦτο πεπρωκισμένος. Ἔδειξε δὲ μέγα θάρρος ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων του, ἐνώπιον μηδενὸς πτοούμενος. Ἀνώτατος πάντων τῶν Λατίνων πατέρων ὑπῆρξεν ὁ **Αὐγουστῖνος** († 430), ὅστις ἦτο βαθύ πνεῦμα, πρωτότυπος καὶ γόνιμος νοῦς, ἱκανώτατος εἰς εἰς τὸ φιλοσοφεῖν, ὃν πολλοὶ οὐ μόνον πρὸς τοὺς μεγίστους τῶν Ἑλλήνων πατέρων παραβάλλουσι, ἀλλ' ὡς ἓνα τῶν βαθυνοστέρων συγγραφέων πασῶν τῶν ἐποχῶν θεωροῦσιν. Ἐν ᾧ εἶχεν ἀνατραφῆ χριστιανικῶς, κατέλιπε τὰς χριστιανικὰς του πεποιθήσεις, ἐγένετο ὀπαδὸς γνωστικῆς τινος αἱρέσεως καὶ εἶτα ἠσπάσθη τὰς πλατωνικὰς ιδέας. Ἄλλ' ἐν ᾧ εὗρίσκετο ἐν Μεδιολάνοις φοιτῶν ἐκ περιεργείας εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀμβροσίου, αἴφνης ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀφρικὴν γίνεται ἐν Ἰππῶνι πρῶτον μὲν πρεσβύτερος, εἶτα δὲ ἐπίσκο-

πος τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ Αὐγούστινος ὡς ἐπίσκοπος Ἰππῶνος ἐξήσκει ἐπιρροὴν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει, αἱ δὲ γινώμμι αὐτοῦ εἶχον γενικὸν κύρος. Ἐλάμβανε δὲ μέρος εἰς πάσας τὰς συζητήσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων του τὰ κυριώτερα εἶναι τὸ Περὶ πόλεως Θεοῦ καὶ αἱ Ἐξομολογήσεις του, αἵτινες εἶναι αὐτοβιογραφία τις. Τὴν ἐμβριθεῖαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ Αὐγούστινου δὲν εἶχεν, ὑπῆρξεν ὅμως ἐπίσης πολυγραφώτατος συγγραφεὺς ὁ **Ἰερώνυμος** († 420), ὅστις τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βίου διέτριψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ἐν Παλαιστίνῃ, ὅπου ἔμαθε καὶ τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, ἀναγκαιοτάτην οὖσαν διὰ τὴν Π. Διαθήκην, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑλλήνων πατέρων ἐπεχείρησε νέαν εἰς τὸ λατινικὸν μετάφρασιν τῆς Γραφῆς, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κληθεῖσα Βουλγάτα, ἡ μέχρι σήμερον ἐν ἐπισήμῳ χρήσει οὖσα ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. Τελευταῖος ἐπίσημος Λατίνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ πάπας **Γρηγόριος ὁ Διάλογος** (604), ὅστις δὲν εἶχε μὲν μεγάλην παιδείαν, ἔδειξεν ὅμως σπανίαν διοικητικὴν ἱκανότητα καὶ ἐλάμπρυνε τὸν παπικὸν θρόνον.

§ 23.

Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις; Πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι;

Ἀφ' οὗτου οἱ **Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες** ἐγένοντο χριστιανοί, ἤρχισαν νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ νὰ ἔχωσιν εἰς τὰς χεῖρας των σχεδὸν τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον οἱ **πατριάρχαι**. Καθὼς δηλ. εἰς παλαιότερους χρόνους, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν τὰς διαφόρους ἐπαρχιακὰς ἐκ-

κλησίας, ὧν προῖστατο ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως τῆς ἐπαρχίας, ὁ μητροπολίτης κληθείς, ὅστις ἦτο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν ἐπισκοπικῶν συνόδων τῶν ἐπαρχιακῶν τούτων ἐκκλησιῶν, οὕτω μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους πολιτικὰς **διοικήσεις**, ὧν ἐκάστη περιέλαβε πολλὰς ἐπαρχίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων τούτων συνηνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς κατὰ διοικήσεις ἐκκλησίας μετὰ τῶν διοικητικῶν συνόδων, ὧν πρόεδρος ἀνεδείχθη ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων **Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου, Καισαρείας, Θεσσαλονίκης**, αἵτινες ἦσαν πρωτεύουσαι διοικήσεων, ὑψώθησαν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καὶ ἀνέλαβον ἀνωτέραν τινα ἐξουσίαν. Ὅσακις οἱ ἐπίσκοποι τῶν διοικήσεων συνήρχοντο εἰς συνόδους (**διοικητικὰς συνόδους**), αὐτοὶ ἦσαν οἱ πρόεδροι αὐτῶν. Ὄνομάσθησαν δὲ πρῶτον οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι **ἐξαρχοὶ ἢ ἀρχιεπίσκοποι**, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ Ε' αἰῶνος **πατριάρχαι**. Βραδύτερον ὑπήχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ὅστε τέσσαρες ἀνεδείχθησαν κυρίως ἀνώτατοι τῆς ἐκκλησίας ἐπίσκοποι ὁ **Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας** καὶ ὁ **Ἀντιοχείας**. Εἰς τοὺς τέσσαρας τούτους πατριάρχας προσέθηκε Θεοδόσιος ὁ Β' τὸν ἐπίσκοπον **Ἱεροσολύμων**, θέλων νὰ τιμήσῃ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἔσχηματίσθη διὰ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀφ' ἧς ἐξηπλώθη ἔπειτα ὁ χριστιανισμὸς εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον. Οὕτως ἀνεφάνησαν οἱ πέντε τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας πατριάρχαι, ὁ **Ῥώμης, ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας** καὶ ὁ **Ἱεροσολύμων**, ὅφ' οὗς ὑπήχθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας. Ἡ **ἐκκλησία τῆς Κύπρου** μόνον ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ Γ' Οἰκουμενικῇ συνόδῳ αὐτοκέφαλος.

§ 24.

Πῶς ηὔξήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης;

Ὁ ἐπισημότερος ἐκ τῶν πέντε πατριαρχῶν ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο πρωτεύουσα σχεδὸν ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅστις περιελήφθη εἰς τὸ ἀπέραντον ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ διότι ἡ πατριαρχικὴ αὐτοῦ περιφέρεια ἦτο πολὺ μεγαλύτερα ἢ ἡ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, περιλαμβάνουσα μέγα μέρος τῆς Δύσεως, ἦσαν ὅμως καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ ἰκανὸν ἔτι χρόνον πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀνεξάρτητοι, οἷον αἱ τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Βρεττανίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἶχε δὲ ὁ Ῥώμης τὰ πρεσβεῖα μόνον τῆς τιμῆς μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων, μεθ' ὃν ἤρχετο ὁ Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ Ῥώμης εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιότερα ἐποχῇ δὲν ἤρκεῖτο εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἐσπούδαζε δὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ πάπαι (οὕτως ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοῦ Σ' αἰῶνος οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης) θεώρουν ἑαυτοὺς ὡς διαδόχους δῆθεν τοῦ Πέτρου, καὶ καθὸ τοιοῦτοι εἰς ἑαυτοὺς ἀναφέροντες τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ (ΙΓ' 18) χωρίον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν» ἠξίουσαν νὰ δεσπόζωσι πάντων, ὡς εἶ ὁ Πέτρος εἶχε λάβει δῆθεν τοιαύτην τινα ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς εἶ ὁ ἀπόστολος οὗτος ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας καὶ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος. Αἱ δύο αὗται προϋποθέσεις ἦσαν ἐντελῶς ἐσφαλμένα. Δὲν ἴδρυσεν ὁ Πέτρος τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν (εἰς ἣν ἐκήρυξαν πρὸ αὐτοῦ τὸ εὐαγγέλιον ὁ Παῦλος καὶ ἰδιῶται χριστιανοί), οὐδὲ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος ἐγένετο, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀπόστολοι δὲν ἦσαν ὠρισμένων πόλεων ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πάσης τῆς ἐκκλησίας, οὐδ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἄρα εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου. Πέτρα δέ, ἐφ' ἣς ὠκοδομήθη ἡ ἐκκλησία, εἶναι ἢ εἰς Χριστὸν πίστις, ἢ ὡμολόγησεν ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος. Οὕτως ἐξηγοῦσι τὸ χωρίον τοῦτο οἱ πλείστοι ἀρχαῖοι πατέρες. Ἐν τῇ Δύσει ὅμως ἠδυνήθησαν οἱ πάπαι νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις των,

ἔπιτυχόντες κατὰ διαφόρους εὐνοϊκὰς περιστάσεις νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν τὰς ἄλλοτε αὐτοκεφάλους ἐκκλησίας τῆς Ἀφρικῆς, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Ἰλλυρίας καὶ λοιπὰς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἦτοι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὑπήκουε σχεδὸν ἤδη ἅπασα ἡ Δύσις εἰς τὰ νεύματα αὐτῶν. Μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνατολῇ αἱ παράλογοι αὗται ἀξιώσεις τῶν παπῶν δικαίως ἀπεκρούσθησαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι μόνον τὰς πρώτας τιμὰς ἀπονέμοντες αὐτοῖς διὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς Ῥώμης θεώρουν τὰς ἐκκλησίας των ἀνεξαρτήτους καὶ αὐτοκεφάλους.

§ 25.

Τίς ἦτο ἡ ἀνωτάτη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο;

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξήσκουν αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὧν αἱ ἀποφάσεις θεωροῦντο ὡς ἐκφρασις ἀλάνθαστος τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὑπαγόρευσις αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐκκλησίαν ὀδηγοῦντος ἁγίου πνεύματος, ἦσαν δὲ διὰ τοῦτο ἀνέκλητοι. Αἱ σύνοδοι αὗται συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, ὁσάκις συνεκίνοῦν τὴν ἐκκλησίαν μεγάλα ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐπῆρκον αἱ ἐπαρχιακαὶ καὶ λοιπαὶ μερικαὶ σύνοδοι. ὠνομάσθησαν δὲ οἰκουμενικαί, διότι ἀντεπροσώπευον σχεδὸν τὴν καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένην ἐκκλησίαν. Πρόεδροι αὐτῶν ἦσαν ἐπίσημοι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, παρίσταντο δὲ πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι. Ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ὤφειλον πάντες νὰ συμφωνήσωσιν· οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκηρύσσοντο ὡς αἰρετικοί. Ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζητημάτων ἔκρινεν ἡ πλειονοψηφία. Πρώτην τοιαύτην σύνοδον συνεκάλεσεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τῷ 325 ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὅτε ὁ Ἄρειος διὰ τῆς διδασκαλίας του, τῆς ἀρνούμενης τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον κτίσμα κηρυσσοῦσης, κατεθορύδησεν ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην συνήλθον περὶ

τοὺς 318 πατέρας. Αἱ λοιπαὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι αἱ ἐξῆς· ἢ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Β'* τῷ 381 κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων· ἢ ἐν *Ἐφέσῳ Γ'* τῷ 431 κατὰ Νεστορίου· ἢ ἐν *Χαλκηδόνι Δ'* τῷ 451 κατὰ Εὐτυχοῦς· ἢ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Ε'* τῷ 553 κατὰ τῶν *νεστοριανιζόντων*· ἢ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Σ'* τῷ 680 κατὰ τῶν μονοθελητῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνενέωσαν τὸν εὐτυχιανισμὸν ὑπὸ νέαν μορφήν· (μετὰ τῆς συνόδου ταύτης συνδέεται καὶ ὡς συνέχεια αὐτῆς ἐθεωρήθη ἡ λεγομένη Πενθέκτη σύνοδος ἢ ἐν Τρούλλῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 692)· καὶ ἡ ἐν *Νικαίᾳ Ζ'* τῷ 787 κατὰ τῶν εἰκονομάχων.

§ 26.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἡ λατρεία τῆς ἐκκλησίας, ἀφ' ὅτου οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες, χριστιανοὶ γενόμενοι, ἐμερίμωνν περι αὐτῆς, ἐθνικοὶ δὲ πλοῦσιοι προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέφερον μεγάλας δωρεὰς αὐτῇ, ἀνέλαβε *μεγάλην λαμπρότητα καὶ ἀπέβη πομπωδεστάτη*. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι διέπρεπον ἤδη ὡς μεγαλοπρεπῆ κτίρια κτιζόμενα κατὰ τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν στοῶν. Τὸ ἐσώτατον μέρος ἦτο προωρισμένον διὰ τὸν κλῆρον, περιεῖχε δὲ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὰς ἑδρας τῶν κληρικῶν καὶ ἐλέγετο βῆμα ἢ ἁγίασμα. Τὸ πρὸ τούτου μέρος ἦτο ὁ κυρίως ναός, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ἄμβων, ἦτο δὲ καὶ ὁ ὀρισμένος τόπος τῶν ψαλτῶν καὶ ἕσταντο οἱ πιστοί. Ὁ ἔμπροσθεν πάντων χώρος ἐκαλεῖτο ἀρόθηξ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ἐχρησίμευε χάριν τῶν μετανοούντων καὶ τῶν κατηχομένων, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε οὗτοι ἐξέλιπον ἢ κατέστησαν σπάνιοι καὶ ὀλιγοί, κατηργήθη. Τὸ βῆμα ἐχωρίζετο τὸ πρῶτον διὰ κιγκλίδων, βραδύτερον δὲ ἀντικατέστη τοῦτο διὰ τοῦ εἰκονοστασίου. Εἰς τὰς βασιλικὰς ἐδόθη κατὰ μικρὸν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἐτέθη ὁ θόλος, καὶ οὕτως ἐμορφώθη ὁ βυ-

ζαντινὸς λεγόμενος ρυθμὸς, οὗ ἄριστον πρότυπον ὑπῆρξεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς θείας Σοφίας, ὁ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀναικοδομηθεὶς. Ἐσωτερικῶς ἐπληρώθησαν νῦν αἱ ἐκκλησίαι *εἰκόνων*, παύσαντος μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ πρὸς χρῆσιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ λατρείᾳ δέους, ὅπερ ἔτρεφον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοί, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων *εορτῶν* ἀναφαίνονται νέαι, ἢ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ τῆς παναχίας μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν Ἀγίων Πάντων, τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Προδρόμου, τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἄλλων ἁγίων. Τὸν τίμιον σταυρὸν εἶχεν εὖρει ἢ ἁγία Ἑλένη, ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀρπαγέντα δὲ παρὰ τῶν Περσῶν ἠλευθέρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος καὶ ὕψωσεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ. Τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας ἡ κυρίως λατρείας ἀπετέλει καὶ νῦν ἡ τέλεισις τῆς *εὐχαριστίας*, ἧς προηγεῖτο ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν ἢ ἀνάγνωσις τῶν ἁγίων Γραφῶν, τὸ ἐπ' αὐτῶν κήρυγμα καὶ διάφοροι προσευχαί. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἡ λειτουργία ἐγίνετο μετὰ πλείστης λαμπρότητος, ἥτις ἐξέπληττε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τοὺς μήπω χριστιανισθέντας βαρβάρους λαοὺς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ *ὑμνογράφοι* διέπρεψαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Κοσμάς, οὗς ἐμιμήθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα. Τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὴν λατρείαν ἐλάμπρυναν δι' ὕμνων καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς μουσικῆς πρὸ πάντων ὁ Ἀμβρόσιος καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας ἢ Διάλογος. Οἱ λόγοι, μάλιστα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἤκμαζεν ἡ ῥητορικὴ, ἦσαν πολλάκις ἀριστουργήματα ἐκκλησιαστικῆς εὐγλωττίας. *Καὶ τῶν ἄλλων μυστηρίων αἱ τελεταί*, ἧτοι τοῦ *βαπτίσματος*, τοῦ *χρίσματος*, τῆς *μετανοίας*, τοῦ *εὐχελαίου*, τοῦ *γάμου* καὶ τῆς *ιερωσύνης* ἀπέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμπρότεραι καὶ πομπωδέστεραι συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ πρὸς πομπὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς εορτάς.

§ 27.

Ποῖα τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν δὲν διεκρίνοντο πλέον ἐπὶ τῇ καθαρότητι ἐκείνῃ, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν εἶχον ἐκπλήξει τοὺς ἐθνικούς. Ἐφ' οὗτο ὁ χριστιανισμὸς ἐγένετο ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει καὶ οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀπήλαυνον πολλῶν προνομίων, οἱ δὲ ὀπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τοῦναντίον κατεδιώκοντο, πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ ἐκ ζήλου καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλ' ἕνεκα συμφέροντος. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ ἐθνικῶν χριστιανοὶ γινόμενοι μετέβαλλον μόνον τὸ ὄνομα. Οὕτως ἡ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν σωφροσύνη καὶ ἡ περὶ τὰ ἦθη αὐστηρότης κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν. Εἰς τὴν ἐξ' ἀχρείωσιν τῶν ἠθῶν συνέτεινον καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἤγειρον μίση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐγένων πολλὰς ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν. Ὁ λαὸς καὶ οἱ μοναχοὶ ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰς συζητήσεις ταύτας, ἅς ὀλίγον ἐννόουν, ἐφανατίζοντο. Ἐνεκα δὲ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία τῶν χριστιανῶν ἀνοχή. Ἄλλ' ἐὰν καὶ ἐν γένει, καθὼς παρατηρεῖ ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ἡ ἐποχὴ αὕτη παραβαλλομένη κατὰ τὰ ἦθη πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν διωγμῶν ἐποχὴν, εὐρίσκειται λίαν ὑπολειπομένη αὐτῆς, συγκριτικῶς ὅμως πρὸς τοὺς ἐθνικούς καὶ οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοὶ ἴστανται ἠθικῶς πολὺ ἀνώτερον αὐτῶν· διότι ὁπωσδήποτε ὁ χριστιανισμὸς ἐπέδρασε καὶ τότε ἐπὶ τὰ ἦθη, ἅτινα ἦσαν πάντοτε καθαρώτερα ἢ τὰ τῶν ἐθνικῶν, καθ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ἀκολασία περιεστάλη· ἡ ἀρχαία ἀπανθρωπία ἐμετριάσθη, αἱ θηριομαχίαι καὶ αἱ μονομαχίαι ἐξέλιπον· ἡ τραχύτης πρὸς τοὺς δούλους ἔπαυσεν· οἱ δὲ ἐνδεεῖς καὶ πάσχοντες εὐρίσκον περίθαλψιν ἐν τοῖς φιλανθρωπικοῖς καθιδρύμασιν, ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς χριστιανικῆς πόλεως ἔλειπον.

§ 28.

Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

Ἡ ἀρχαία περὶ τὰ ἦθη ὑπερβολικὴ αὐστηρότης, ἡ προελθοῦσα, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀκολασίαν τῶν ἐθνικῶν διεσφύζετο νῦν μόνον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς, οἵτινες εἶχον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναφανῆ. Ἡ ἀσκησις εἶναι ὑπερβολικὴ ἀφοσίωσις εἰς τὰ θεῖα. Οἱ ἀσκηταί, οἵτινες μένοντες ἄγαμοι, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς ἀδιαλείπτους προσευχὰς καὶ νηστείας, ἐτιμῶντο μεγάλως καὶ ἐχρησίμευον ὡς τὰ πρότυπα τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ἐν ᾧ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων ἐν ταῖς ἐρήμοις μεμονωμένοι, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος συνενούμενοι ἀποτελοῦσι μοναχικὰς κοινότητας καὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Ὁ ἴδρυτής τοῦ νέου τούτου εἴδους τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τοῦ λεγομένου κυρίως μοναχικοῦ ἢ μοναστηριακοῦ, εἶναι ὁ Παχώμιος, μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὰ πρῶτα μοναστήρια ἀνεφάνησαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἐκεῖθεν δὲ ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ μέγας Βασίλειος, θαυμαστὴς θερμότητος τοῦ νέου τούτου βίου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοσίν του, ὑπετύπωσε δὲ πρῶτος αὐτὸς τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ὄφειλον νὰ ζῶσιν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἐν τῇ Δύσει ἐγνωστοποίησε τὸν βίον τούτον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὅτε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ἤλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ἐξόριστος. Ὑπεστήριξαν δὲ αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἰερώνυμος καὶ ὁ Ἀγρουστίνος. Αἱ χριστιανικαὶ χῶραι ἐπληρώθησαν ταχέως μοναχῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐν τῇ Δύσει ἐπεβλήθη τοῖς μοναχοῖς ἡ γεωργία καὶ ἐν γένει ἡ ἐργασία ὡς κύριον ἔργον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου, ὅστις ἐμετρίασε καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν μοναχικῶν διατάξεων τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ ψυχρὸν κλίμα τῆς Δύσεως. Πολλαχοῦ ἐχρησίμευον τὰ μοναστήρια καὶ ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου, ἔκτοτε δὲ ἀνέλαβον οἱ μοναχοὶ εἰς τὰς χεῖρας τῶν πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐκπαίδευσιν. Διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων

χειρογράφων διέσωσαν οί μοναχοί τότε τὰ κειμήλια τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν γένει ἐν τῇ ἡμιβαρδάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ οί μοναχοί ἦσαν κατὰ πολλὰ ὠφέλιμοι· διότι οὐ μόνον ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἦτο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄλλη διδασκαλία. Τὰ μόνα τότε σχολεῖα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθνικῶν ῥητορικῶν σχολῶν ἦσαν τὰ τῶν μοναχῶν. Ἐν τῇ Δύσει οί μοναχοί ἐδίδαξαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμόν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γεωργίαν καὶ τὰς τέχνας. Καὶ ἀφ' οὗ δὲ συνέστησαν τὰ μοναστήρια, πολλοὶ μοναχοί ἐξηκολούθουν τὸν ἀρχαῖον ἀπομεινωμένον ἐρημικὸν βίον (*ἐρημίται*)· ἄλλοι πάλιν ἐπενόουν νέα εἶδη ἀσκήσεων, δι' ὧν ἐξέπληττον τοὺς ὄχλους. Μεγάλως ἐθαυμάζοντο οί *στυλίται* οί ἐπὶ στύλων τὸν βίον διάγοντες, οἷς τὸ πρῶτον παράδειγμα ἔδωκε *Συμεὼν ὁ ἐπονομασθεὶς Στυλίτης*.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (867—1453)

Α'.

Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία.

§ 29.

Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μετὰ τὴν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς ἐκκλησίας ;

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, ὅτι οί *πάπαι* καταλαβόντες ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσημον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θέσιν ἕνεκα τῆς ἐπίσημότητος τῆς πόλεως, ἧς ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔδειξαν *πρωίμως τὴν πρόθεσιν νὰ γίνωσιν ἀπόλυτοι δεσπότες αὐτῆς*. Ἐν τῇ Δύσει δὲν ἀπήνητησαν μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν

σκοπῶν αὐτῶν τούτων. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα κατὰ μικρὸν εἶχον σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς, αἱ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὑπαχθῆ ὑπ' αὐτοῦς. Μόναί αἱ *ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι* πισταὶ ἐμμένουσαι εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τῶν δὲν ἠθέλον νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα ὑπ' αὐτοῦς. Διὰ τοῦτο οί *πάπαι ἐδυσανασχέτουν, περιέμενον δὲ εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἵνα ἐπεμβαίνοντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κράτος των*. Τοιαύτη εὐκαιρία ἐνόμισαν, ὅτι ἐδόθη αὐτοῖς κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 857 ἔτει. Ἡθέλησαν τότε νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ὑποτάξωσι καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἀλλ' ὁ *Φώτιος* τὰς παραδόσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀρχαιοτάτην ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς δικαίως ὑπερασπίζων ἀντέστη εἰς αὐτοῦς. *Τοῦτο ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὰς δύο ἐκκλησίας, ἀποτέλεσμα δὲ ὑπῆρξε τὸ σχίσμα μετὰ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον*. Ὡστε αἰτία τοῦ σχίσματος ὑπῆρξεν ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν καὶ ἡ ἄθεσμος ἐπιθυμία των νὰ δεσπώσωσι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τὰ πράγματα συνέδησαν ὡς ἐξῆς. Πρὸ τοῦ Φωτίου πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ *Ἰγνάτιος*. Πρὸς τοῦτον περιήλθεν ἡ αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς ῥῆξιν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἔρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας, ἀνεβίβασε δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν *Φώτιον*, ἄνδρα παρὰ πᾶσι σεβαστόν, ὅστις ἠλπίζεν, ὅτι διὰ τοῦτο ὑπὸ πάντων ἐμελλε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς πατριάρχης. Ὁ *Φώτιος* ἀνθίσταται, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐπιμένει· καὶ ὁ κλῆρος δὲ καὶ ὁ λαὸς ὁμοφώνως ἐζήτουν αὐτὸν πατριάρχην. Ἐπὶ τέλους ἐνδίδει εἰς τὴν βίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διελθὼν πάντα τὰ κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, (διότι ἦτο λαϊκός), προχειρίζεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Φωτίου ἐπίσημοι ἄνδρες ἐγένοντο ἐπίσκοποι καὶ πατριάρχαι ἀμέσως ἀπὸ λαϊκῶν, οἷοι ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ταράσιος. Οὐδεὶς ἀρχαῖος κανὼν ἀπήγούρευε τοῦτο. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἰγνάτιον, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἐφαί-

νοντο, ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ ἀντιπράττωσι κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ θέλωσι νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ἐκ τῆς εἰκονομαχίας ταραχαὶ δὲν εἶχον ἀκόμη ἐντελῶς κατασιγάσει, ἐσκέφθησαν καὶ ὁ Φώτιος καὶ ὁ Μιχαὴλ νὰ συγκαλέσωσι μεγάλην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως προνοήσῃ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰς μεγάλας συνόδους προσεκαλεῖτο πάντοτε καὶ ὁ πάπας, ὡς εἰς τῶν πέντε πατριαρχῶν καὶ μάλιστα ὁ ἐπισημότερος, καθὼς προσεκαλοῦντο καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς. Προσεκλήθη λοιπὸν καὶ ὁ τότε πάπας Ῥώμης **Νικόλαος ὁ Α'** νὰ συμμετάσχη τῆς συνόδου καὶ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν πρὸς εἰρήνευσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικόλαος, ἀνὴρ ἀλαζονικώτατος, ἐνόμισε τοῦτο κατάλληλον εὐκαιρίαν νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζων νὰ δεσπόσῃ αὐτῆς. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ δεχθῇ ἀπλῶς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συσχεφθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν περὶ τοῦ πρακτέου, παρουσιαζόμενος αὐτοδικαίως δῆθεν ὡς δικαστής, δι' ἀλαζονικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ ἀποδοκιμάζει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου, διότι ἐγένετο δῆθεν ἐν ἀγνοίᾳ του (ὡς εἰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθῇ ἡ ἄδεια αὐτοῦ!), καὶ κατακρίνει τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Φωτίου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὐδεὶς κανὼν ἀπηγόρευσέ ποτε τοῦτο. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῇ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν γενομένη συνόδῳ τῷ 861 ἐπικυροῦται ἡ ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου, διότι ἦτο πασίγνωστον, ὅτι καὶ εἰς τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου δὲν ἠγεῖχeto καὶ βιαζόμενος καὶ ὑπείκων τῇ ὁμοφώνῳ αἰτήσῃ πάντων ἐγένετο πατριάρχης. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Νικόλαον, διότι ἀντέβαινε εἰς τοὺς σκοπούς του. Διὰ τοῦτο συγκροτήσας ἄλλην σύνοδον ἐν Ῥώμῃ ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐπισκόπων ἀφώρισε τὸν Φώτιον! Ἴδου τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ σχίσμα γινόμενον ἐν Ῥώμῃ. Τὰ πράγματα ἐδεινώ-

θησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε Λατῖνοι ἱερεῖς ἐλθόντες εἰς τὴν πρὸ μικροῦ τότε δι' ἀποστόλων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπιστραφεῖσαν Βουλγαρίαν ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέψωσι τὰς διατάξεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐνώσωσι τοὺς Βουλγάρους μετὰ τῆς Ῥώμης. Δι' ὃ ἐκδίδει ὁ Φώτιος τῷ 867 τὴν περίφημον *ἐγκύκλιον* αὐτοῦ, δι' ἣ προσβάλλων τὰς καινοτομίας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ καταγγέλλων τὴν δεσποτικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πάπα Νικολάου συγκαλεῖ *σύνοδον* ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις συνελθοῦσα δικαίως ἀνατράφησε τὸν πάπαν καὶ ἀπέκοψεν αὐτὸν ὡς σεσηπὸς μέλος ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Τὸ σχίσμα ἦτο πλέον γεγονός τετελεσμένον. Ἐπέτυχε μὲν ὁ τοῦ Νικολάου διάδοχος *Ἀδριανὸς ὁ Β'* ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ φονεύσαντος μὲν τὸν Μιχαὴλ τὸν Γ' ἀποβαλόντος δὲ τὸν Φώτιον τῆς πατριαρχείας καὶ ἀναθιβάσαντος τὸ δεύτερον τὸν Ἰγνατίον, νὰ ἐπιβληθῇ πρὸς καιρὸν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου γενομένης *συνόδου* τῷ 869 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἦν οἱ Λατῖνοι ὀγδόην οἰκουμενικὴν ἀριθμοῦσιν, ἀνεκλήρουσιν ὁ πάπας ἀνώτατος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσιαστής τῆς ἐκκλησίας καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑπερκείμενος!, ἀλλὰ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ ταπεινώσις αὕτη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διότι αὐτὸς ὁ Βασίλειος εὐμενέστερον πρὸς τὸν Φώτιον διατεθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου ἀνεβίβασε πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, *σύνοδος* δὲ μεγάλη συγκροτηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 879, ἡ παρά τινων ὀγδόην οἰκουμενικὴ ἀριθμουμένη, ἀπεκήρυξε μὲν τὴν παπόφιλον ἐκεῖνην ψευδοσύνοδον τοῦ 869, ἐδικαίωσε δὲ ὀριστικῶς τὸν Φώτιον. Οὕτω συνέβη τὸ σχίσμα.

§ 30.

Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου διεκόπη ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, μόνον δὲ ὁσάκις οἱ Βυ-

ξαντινοὶ αὐτοκράτορες χάριν τῶν ἀτομικῶν ἢ πολιτικῶν τῶν σκοπῶν ἐνόμιζον, ὅτι δύνανται νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς πάπας ὡς ὄργανα, ἐζήτουν νὰ συνδέωσιν ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν. Οἱ πάπαι ἐδράττοντο προθύμως τῶν εὐκαιριῶν τούτων ἐλπίζοντες πάντοτε διὰ τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ἐζήτησε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις πρὸς τὸν Ῥώμης καὶ ὁ **Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος**, ἀλλὰ **Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος**, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἠνάγκασε τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους νὰ φύγῃσιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως κακῶς τῷ 1054 ἔτει. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου θεωρεῖται συμπληρωθὲν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ **Κομνηνοὶ** καὶ οἱ **Παλαιολόγοι**, πολλάκις πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐχθρῶν, ἰδίως τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων, ἐλπίζοντες δέ, ὅτι, ἐὰν εἶχον τὸν πάπαν ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἠδύναντο νὰ ἔχῃσιν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων τὴν βοήθειαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων, ἐπειράθησαν νὰ συμφιλίωσιν τὰς ἐκκλησίας θυσιάζοντες ἀσυνειδήτως τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ τε κλήρος καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουσαν τὴν οὕτως αἰσχυρῶς ἐπιζητουμένην ἔνωσιν. Τὴν θρησκείαν τοῦ ὁ λαὸς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ θυσιάσῃ ἀντ' οὐδενὸς συμφέροντος. Ἡ τελευταία σπουδαία ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν προὐκλήθη ὑπὸ **Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου** κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, πιεζομένου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες κυριεύσαντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἠπέλουν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Βησσαρίωνος καὶ ἄλλων θεολόγων ἤλθον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν εἰς Φλωρεντίαν (1439), ἐκεῖ δὲ ἐξηναγκάσθησαν διὰ τῆς βίας νὰ υπογράψωσιν ἔνωσιν, ἣτις ἀνεγνώρισε τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ τὰ νεωτεριστικὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀποκλίνοντα δόγματα τῆς ἐκκλησίας του.

Μόνος ὁ **Ἐφέσου Μάρκος** ἀντέστη μέχρι τέλους. Ἄλλ' ἡ βεβιασμένη καὶ ψευδὴς αὕτη ἔνωσις ἀπεκρούσθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν συνελθόντων εἰς συνόδους ἐν **Ἱεροσολύμοις** (1443) καὶ ἐν **Κωνσταντινουπόλει** (1451). Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δικαίως οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοιαύτης ἐνώσεως, διότι ἐθεώρει ἄστοπον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πάτριον θρησκείαν δι' οἰονδήποτε ἐγκόσμιον συμφέρον καὶ διότι ἐφοβεῖτο τοὺς δεσποτικούς σκοποὺς τοῦ πάπα, καὶ δικαίως ἐμίσει τοὺς Λατίνους, ἀφ' οὔτου μάλιστα οὗτοι ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν κατὰ τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Μουσουλμάνων εἶχον προσβάλλει τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ, καταλύσαντες αὐτό, εἶχον ἰδρύσει ἐπὶ 60 περίπου ἔτη (1204—1261) λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταδιώξαντες τοὺς ἡμετέρους ἀπανθρωπότητα, καὶ καταλάβει πλεῖστα μέρη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὕτως ἐγένετο τὸ σχίσμα καὶ οὕτως ἀπεκρούσθησαν αἱ ἀπόπειραι τοῦ παπισμοῦ νὰ ὑποτάξῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς προμαχίσαντας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν Φώτιον, Μιχαὴλ Κηρουλάριον, Μάρκον Ἐφέσου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον καὶ λοιποὺς πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ οὐ μόνον ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία, διότι διέσωσαν καὶ τὴν καθαρότητα τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας τῆς καὶ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, διότι ὑπαγόμενος ὑπὸ τὸν παπισμὸν, ὅστις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο πανίσχυρος ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐχθρὸς παντὸς ἕτι ἑλληνικὸν καὶ τὰ πάντα ἐξελατίνιζε, θὰ ἐκινδυνεύομεν νὰ ἐκφραγισθῶμεν, ὅπως ἔπαθον τοῦτο οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες οἱ δεχθέντες ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸν παπισμὸν, οἱ Γραικοκαθολικοὶ ἢ Οὐνῖται λεγόμενοι, οἵτινες ἀπόλεσαν τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν συνείδησιν καὶ ἐλησμόνησαν, ὅτι εἶναι Ἕλληνες, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι οἱ μόνοι Ἕλληνες, οἵτινες κατὰ τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 δὲν ἔλαβον τὰ ὅπλα, ἵνα ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

§ 31.

Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἐποχὴ πτώσεως συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος. Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τούτων ἔχουσι πάντοτε ὡς πρότυπα καὶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουσι τοὺς ἀρχαιότερους πατέρας τῆς κλασικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποχῆς τοῦ Γ' ἰδίως καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, χωρὶς σχεδὸν νὰ δύνωνται νὰ παραγάγῃσι καὶ τι ἴδιον. Καὶ ὅτε ἐξήταζον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτε ἠρμήνευον τὰς Γραφάς, ἠρκοῦντο νὰ ἀνατρέχῃσι εἰς τὰς γνώμας τῶν ἀρχαιότερων τυφλῶς ἀποδεχόμενοι ταύτας. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ **Φώτιος**, ὁ πολυμαθέστερος πάντων, ὅστις ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ του εἰδειξεν, ὅτι εἶχε ποιήσει εὐρυτάτας μελέτας ἐν τοῖς ἀρχαίοις κλασικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς σογγραφεῦσιν· ὁ **Ψελλός**, ὅστις ἐφημίζετο, ὅτι ἦτο εἰδήμων πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅστις περὶ πασῶν ἔγραψεν· ὁ **Οἰκουμένιος**, ὁ **Ζυγαβηνός**, ὁ **Θεοφύλακτος**, οἵτινες ἐπέτεμον τὰς εἰς τὴν Γραφὴν ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου· **Νικόλαος ὁ Μεθώνης** ὁ γράψας κατὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου· **Νικήτας ὁ Ἀκομινᾶτος**, ὅστις συνέλεξε τὰς δογματικὰς γνώμας τῶν ἀρχαίων· ὁ περὶ τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν καὶ μάλιστα τὴν ποιησὶν ἐμπειρότατος ἀρχιεπίσκοπος **Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος**· οἱ τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔγνωσαν καταπολεμήσαντες **Νεῖλος** καὶ **Νικόλαος οἱ Καβάσιλαι**, **Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς**, **Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου** καὶ **Γεννάδιος ὁ Σχολάριος**· καὶ ὁ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας ἀσχοληθεὶς **Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης**.

§ 32.

Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις, ποῖα τὰ ἦθη καὶ ποῖα ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐξη-

κολούθει γινομένη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων συνόδων καὶ πατέρων, οὓς ἤρχισαν νὰ συλλέγῃσι πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Φώτιος. Οἱ **Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες** ἐπενέβαινον καὶ νῦν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ πολλὰκις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ **πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως** ἀνεδιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, ὅσῃκις ἀπῆλθον τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἦσαν πανίσχυροι. Ἡ **πατριαρχικὴ** αὐτῶν **περιφέρεια** ὁσημέραι **ἠϋρύνετο** καὶ μάλιστα, ἀφ' ὅτου προσήλθον εἰς τὸν χριστιανισμὸν οἱ σλαυτικοὶ λαοί, ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσοι. **Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι** τῆς Ἀνατολῆς, ἀφ' ὅτου ἡ Αἴγυπτος, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων (ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος) κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν. Τὰ πατριαρχεῖα Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἔπαθον μεγάλως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐκδιώξαντες τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας ἐγκαθίδρυσαν Λατίνους. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν οἱ **σταυροφόροι** καὶ ὅπουδῆποτε ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐπέβαλον τὴν κυριαρχίαν των, οἷον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Ἐπτανήσῳ, Χίῳ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν μόλις ἀνεκτοί.

Ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μεγάλην κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξήσκουν ἐπιρροὴν οἱ **μοναχοὶ** καὶ μάλιστα οἱ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων, ὄντες πολλὰκις ἐπίφοβοι καὶ ἐπιβαλλόμενοι καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πατριάρχας. Κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποσον ἄλλοτε ἦτο ἡ Αἴγυπτος, ἀποδαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ **Ἄθως**, ὁ ἐπικληθεὶς Ἅγιον ὄρος, ἐνθα ἰδρῦθη τὸ πρῶτον μοναστήριον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπὶ **Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα**. Τὸ μοναστήριον τοῦτο κατεστράφη μενὰ ταῦτα ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν. Κατὰ δὲ τὸν Γ' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος **Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ** ἐκτίσθη ἡ Λαύρα παρὰ τοῦ Ἀθανασίου, μεθ' ἣν ἰδρῦθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ μοναστήρια, τὰ τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ Χιλιανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου καὶ πολλὰ ἄλλα (20 τὸν ἀριθμὸν).

Ἡ **λατρεία** ἔμεινεν ὡς πρὸς τὰς βάσεις αὐτῆς κατὰ τοὺς χρό-

νους τούτους ή αὐτή, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἐποχῆς.

§ 33.

Προσέλευσις τῶν Βουλγάρων καὶ Ῥώσων εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Σλαύων εἰς τὸν χριστιανισμόν εἶχον γίνεαι ἤδη κατὰ τὴν προηγούμενην περίοδον, ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ αὐτῶν χριστιανισίς ἐτετέλεσθη κατὰ τοὺς προκειμένους χρόνους.

Τοὺς **Βουλγάρους** ἐπέστρεψαν εἰς Χριστὸν δύο ἐκ **Θεσσαλονίκης** Ἑλληγες μοναχοί, ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος (Κωνσταντῖνος), γνωρίζοντες τὴν σλαυικὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν **Βογόριδος** κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, ὅστις συνήργησε μεγάλως εἰς τοῦτο (864). Ἄλλ' ἐν ᾧ οὕτω διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀνατολικῶν εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βουλγαρίαν, αἰφνης ὁ πάπας, εἴτε προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Βογόριδος διὰ λόγους πολιτικούς εἴτε ὅλως ἀθαιρέτως, ἀποστέλλει Λατίνους ἱερεῖς εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ ζητεῖ ἀποσπᾶν τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἰσαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τάξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ, πῶς τοῦτο ἐδείνωσε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὸ μεταξὺ αὐτῶν σχίσμα. Ἄλλ' οἱ Βούλγαροι ταχέως μεταμεληθέντες ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (869). Διὰ τοῦ Μεθόδιου καὶ τοῦ Κυρίλλου διεδόθη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τοὺς **Μοραβούς**, τοὺς **Ἀβάρους** καὶ τοὺς **Βοεμούς**. Οἱ **Σέρβοι**, οἱ **Κροάται**, οἱ **Δαλμάται** καὶ ἄλλοι **Σλαῦοι** εἶχον ἤδη ὀλίγω πρότερον χριστιανισθῆ.

Οἱ **Ῥῶσοι** προσῆλθον ἓνα αἰῶνα μετὰ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείας αὐτῶν Ὀλγας, ἣτις ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 955 καὶ

τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Βλαδιμήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος λέγεται, ὅτι ἐπεμψε πρεσβεῖαν Ῥώσων εὐγενῶν εἰς διαφόρους χώρας, ἵνα ἐξετάσωσι τὰ διάφορα θρησκείματα, οὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, ὥστε ἐπιστρέψαντες παρέστησαν τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὡς τὴν ἀρίστην, ἣν ἀπεδέχθη τότε καὶ αὐτός. Ὁ Βλαδιμήρος ἐδέχθη τὸ βάπτισμα τῷ 988. Οἱ πρῶτοι μητροπολίται τῆς Ῥωσσίας, ἐδρεύοντες ἐν ἀρχῇ ἐν Κιέβῳ, εἶτα δὲ μεταθέσαντες τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἑλληγες ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονούμενοι καὶ ἐκεῖθεν ἀποστελλόμενοι.

ΣΗΜ. Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Δ', Ε', Σ' καὶ Ζ' αἰῶνος ὡς κεχωρισμένοι ἐκκλησίαι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δογματικῶν συζητήσεων τῶν αἰῶνων ἐκείνων προελθοῦσαι αἰ τῶν **Νεστοριανῶν**, τῶν **Μονοφυσιτῶν** (**Ἀρμενίων**, **Ἰακωβιτῶν**, **Κοπτιῶν**, **Ἀβυσινίων**) καὶ τῶν **Μαρωνιτῶν**. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται συγκροτοῦνται ἐκ λαῶν τῶν πλείστων βαρβάρων ἢ ἐν μικρᾷ πνευματικῇ ἀναπτύξει διατελούντων, ἢ δὲ ἱστορία των οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν.

Β'.

Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.

Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει ;

Οἱ πάπαι ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ Δύσει **μεγίστην δύναμιν**, εἰς τὸ ὅποιον συνέτειναν πολλαὶ περιστάσεις. Ἦδη ἐν προηγούμενοις χρόνοις εἶδομεν, ὅτι εἶχον δυναθῆναι νὰ ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν ἄνευ οὐδενὸς δικαίου νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον κράτος των καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας

σίας, προκάλεσαν τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ τάσις τῶν παπῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἦτο νὰ καταστῶσι παντοδύναμοι ἐν τῷ κόσμῳ καὶ νὰ υποβάλωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς πᾶσαν οἰκονομίαν ἐξουσίαν ἐν αὐτῇ ὑφισταμένην. Μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος μέγα πρόσκομμα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦτο τὸ ὅτι ἐτέλουν μετὰ τινων διακοπῶν ὄντες ὑπῆκοοι τῶν Βυζαντινῶν αυτοκρατόρων. Διὰ τοῦτο ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσῃ πᾶσαν τὴν δυνάμιν του καὶ νὰ ἀυξάνῃ τὰς ἀξιώσεις του κυρίως, ἀφ' ὅτου οἱ πάπαι κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἐγένοντο ἀνεξάρτητοι κοσμικοὶ ἡγεμόνες Ῥώμης. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων **Πιπῖνος**, ἐλευθερώσας τὴν Ῥώμην ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων ἀπειλουμένην, ἐγκαταλείμηνεν δὲ ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων Βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς τέως ὑπήγετο, ἐδώρησεν αὐτὴν τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης (τῷ 754). Ἐκτοτε οἱ πάπαι παρίστανται ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων ὡς ἡγεμόνες καὶ μάλιστα πανίσχυροι, διότι συνήγουν ἐν ἑαυτοῖς καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Οἱ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ οἱ κατακλύσαντες ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τὴν Εὐρώπην, ὡς ἀπὸ Ῥώμης τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ λαβόντες, ἐσέδοντο μεγάλως τοὺς ἐπισκόπους αὐτῆς καὶ ἐφοδοῦντο ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς τοὺς κατόχους δῆθεν, καθὸ διαδόχους τοῦ Πέτρου, τῶν κλειδῶν τοῦ παραδείσου καὶ μόνους δυναμένους νὰ σώσωσιν ἀπὸ τῆς κολάσεως· διότι τοιαύτας παχυλάς εἶχον περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδέας. Κατὰ μικρὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως ἀπώλεσαν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῶν· οἱ μητροπολίται ἔμειναν κενὸν ὄνομα, αἱ δὲ σύνοδοι τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ψηφίσωσιν ἔνευ τῆς γνώσεως τοῦ πάπα. Τὰ πάντα διηρῶντο ἀπὸ Ῥώμης διὰ τῶν παπικῶν βικαρίων ἢ ἀπεσταλλένων, οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ἢ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐν γένει οἱ Λατῖνοι κληρικοὶ πανταχοῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐκτελῶσι προθύμως τὰς ἀπὸ Ῥώμης ὡς ἀπὸ Πυθίας πεμπομένας διαταγὰς· καὶ, ὅπως μὴ εἶναι δεδουλευμένοι ὑπ' ἄλλων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων, ἠναγκάζοντο νὰ εἶναι πάντες ἄγαμοι ἐπὶ βλάβῃ μεγάλῃ τῆς ἡθικῆς καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινω-

νίας. **Τῶν παπῶν ὡς τυφλὰ ὄργανα ἐχρησίμευον καὶ οἱ μοναχοί**, οἵτινες ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς διάφορα τάγματα ὀρισμένους πρακτικοὺς σκοποὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιδιώκοντα, καθὼς ἦσαν οἱ δομινικανοὶ καὶ οἱ φραγκισκανοί, ἐξ ὧν οἱ μὲν πρῶτοι εἶχον ἀναλάβει ὡς κύριον ἔργον τὴν καταπολέμησιν τῶν αἵρετικῶν, οἱ δὲ δεῦτεροι τὴν θρησκευτικὴν παιδαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Μὴ ἀρκοῦμενοι δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν παντοκρατορίαν ἤρχισαν νὰ ζητῶσιν οἱ πάπαι καὶ ἐπέτυχον πρὸς καιρὸν νὰ ἀποκτήσωσι καὶ τὴν κοσμικὴν καὶ πολιτικὴν παντοδυναμίαν, ἀξιούντες αὐτοὶ νὰ διευθύνωσι καὶ αὐτὰς τῶν λαῶν τὰς πολιτικὰς τύχας, νὰ διορίζωσι τοὺς βασιλεῖς, νὰ ἀναδιβάξωσι καὶ καταδιβάξωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου, οὓς ἤθελον καὶ ἐν γένει νὰ ἀκούωται ἐν πᾶσιν. Οἱ ἐπιστημότεροι ἐκ τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων, οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παπικῆς δυνάμεως, εἶναι **Γρηγόριος ὁ Ζ'**, **Ἰννοκέντιος ὁ Γ'** καὶ **Βανιφάτιος ὁ Η'**. Θεολόγοι τινὲς καὶ ἐπίσκοποι ἐπειράθησαν μὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἰς **συνόδους** (ἐν **Πίζῃ**, **Κωνσταντίᾳ** καὶ **Βασιλείᾳ**) συνερχόμενοι νὰ περιορίσωσι τὴν παντοδυναμίαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν, διότι οἱ πάπαι ἐγίνωσκον νὰ ματαιῶσι τὰς προσπάθειάς των. Οἱ **θεολόγοι** τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καλοῦνται **σχολαστικοί**, ἐδυσφημήθησαν δὲ διὰ τὰς σοφιστείας των. **Θωμᾶς ὁ Ἀκινᾶτος** ὑπῆρξεν ὁ ἀριστος αὐτῶν.

§ 35.

Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλὰς μεταβολὰς καὶ φθοράς. Εἰς τὰς τελετὰς αὐτῆς ἀπέδιδον ὁ λαὸς καὶ οἱ θεολόγοι μαγικὴν τινα δύναμιν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἐνήργουν ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ εἶναι ἀναγκαῖα προδιάθεσις τις ψυχικῆ τοῦ μετέχοντος αὐτῶν. Τὸ βί-

πτισμα, παυσάσης τῆς ἀρχαιοτάτης τριττῆς καταδύσεως ἐν τῇ δύσει, ἐτελείτο νῦν διὰ βαντισμοῦ. Ἡ εὐχαριστία παρείχeto νῦν τοῖς λαϊκοῖς, ἐκ φόβου δῆθεν μὴ χυθῆ ὁ ἱερὸς οἶνος, ὑπὸ **μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου**, τὸ δὲ ἱερὸν ποτήριον ἐκράτου δι' ἑαυτοῦ οἱ ἱερεῖς, ὅπως φανῆ καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τοῦς λαϊκοῦς. Καὶ τὰ λοιπὰ μυστήρια ὑπέστησαν ὁμοίας μεταβολάς. Τὸ **κῆρυγμα** ἤρχισε νὰ γίνηται **σπανιώτερον** ἢ ἐγένετο κακῶς, διότι οἱ κήρυκες, συνήθως μοναχοὶ ὄντες, ἢ ἡσχολοῦντο εἰς ἀγόνους σχολαστικὰς συζητήσεις ἢ περιέγραφον τὰ θαύματα τῶν ἁγίων τῶν προστατῶν τῶν ταγμάτων αὐτῶν. Εἰς τοὺς ναοὺς εἰσῆχθησαν νῦν καὶ τὰ **ἀγάλματα**, ἐν ᾗ ἡ ἀρχαία ἐκκλησία μόνον τὰς ἐξωγραφημένας εἰκόνας ἐγνώριζεν, αἵτινες εἶναι πνευματικώτερα παράστασις τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως. Ὅμοιος τὸ πρῶτον τότε εἰσῆχθη καὶ ἡ **ὄργανικὴ μουσικὴ** εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Αἱ **ἐορταί**, καθὼς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐν τῇ Δύσει.

§ 36.

Ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

Οὐδέποτε ἡ διαφθορὰ τῶν χριστιανῶν ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον βαθμόν, ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Δύσει παρὰ πᾶσαν τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον εὐσέβειαν καὶ τὴν περιδεῆ τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν θρησκευτικῶν τύπων. Ὁ λαὸς περιώριζε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν εἰς τοὺς τύπους τούτους μηχανικῶς ἐκτελουμένους, δι' ὧν ἐζήτει τὴν σωτηρίαν του. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην θρησκείαν ὠδήγει τὸν λαὸν ὁ κληρὸς. Ὁ ἁμαρτάνων ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν ἄφεσιν ἐξομολογούμενος καὶ ἐκτελῶν τὴν ποινὴν τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένην πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ἁμαρτήματος. Ὁ ἐξομολόγησις αὕτη, δι' ἧς ὁ κληρὸς ἐγένετο κάτοχος τῶν μυστηρίων πάντων, ἦτο εἰς χεῖρας του ἰσχυρότατον ὄπλον. Ἡδύνατό τις ὁμως καὶ νὰ ἐξαγοράσῃ τὰ ἁμαρτήματά του

δάνων ἀφέσεις, ἅς διεσκόρπιζον οἱ πάπαι πανταχοῦ ἐπὶ χρήμασι. Τοιαύτας ἀφέσεις ἀγοράζων ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ καὶ τοὺς ἀποθανόντας οἰκείους ἢ φίλους του ἀπὸ τῶν κολάσεων τοῦ **καθατηρίου πυρός**, ὅπου, καθὼς ἐφρόνει ὁ λαὸς, ἐδασκνίζοντο πρὸς καιρόν, ὅσοι δὲν ἦσαν ὀρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Πλήρη ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τις καὶ ἀποδημῶν εἰς Ῥώμην κατὰ τὰ **λωβιλαῖα** (ἔτη ἀφέσεως), τὰ ὁποῖα ἐωρτάζοντο πρῶτον ἀνὰ ἕκαστον 100ὸν ἔτος, εἶτα ἀνὰ ἕκαστον 50ὸν καὶ τελευταῖον ἀνὰ ἕκαστον 25ὸν ἔτος. Κατὰ παντὸς τοῦ ἀνθισταμένου εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου ἐξεσφενδονίζετο ὁ **ἀφορισμός**, καθ' ὁλοκλήρων δὲ πόλεων καὶ χωρῶν ἐκηρύσσετο ἡ **ἀπαγόρευσις**. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ χώραις ταύταις ἔπαυε πᾶσα δημοσία ἱεροτελεστία, ὁ δὲ λαὸς ἐστερεῖτο τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκείας. Οἱ **αἵρετικοὶ ἐκαίοντο ἐπὶ πυρᾶς**, καθὼς καὶ οἱ **κατηγορούμενοι ἐπὶ μαγείᾳ**. Οἱ **διωγμοὶ** κατὰ τῶν αἵρετικῶν διὰ τῶν **δικαστηρίων τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως** ὑπῆρξαν διαδόητοι. Κατὰ χωρῶν ὑποστηρίζουσῶν τοὺς αἵρετικούς ἐκήρυττον οἱ πάπαι ἐνίοτε ἱερὸν πόλεμον ἢ **σταυροφορίαν** καὶ παρέδιδον αὐτάς εἰς τὸν ὄλεθρον.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ (1453 — 1907)

Α΄.

Ίστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 37.

Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ ;

Ἐνωτέρω εἶδομεν, πῶς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ δυτικὴ ἐκκλησία κατὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς εἶχε διαφθαρεῖ. Ἡ διαφθορὰ αὕτη δύναται νὰ συγκεκριθῆ εἰς τέσσαρά τινα· 1ον ἡ Γραφὴ ἐλησημονήθη, αἱ δὲ παραδόσεις ἦσαν τὸ πᾶν· 2ον ἡ σωτηρία καὶ ἡ δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου ἐζητεῖτο διὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐξωτερικῶν τιμῶν τύπων καὶ ἔργων, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ πίστις παρεβλέπετο· 3ον ἡ λατρεία καθήνησεν ἄγαν πομπώδης καὶ θεατρικὴ καὶ 4ον ἡ διοίκησις ἦτο δεσποτικωτάτη, τοῦ πάπα ἀσθαιρέτως διευθύνοντος τὰ πάντα καὶ καταδικώνοντος πάντα ἀνθιστάμενον. Τὴν διαφθορὰν ταύτην διέδλεπον καὶ πρὸ τοῦ 15' αἰῶνος τὰ καλλίτερα πνεύματα καὶ ἐπεθύμουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν, ἀλλ' οἱ ἐπιδιώξαντες τὴν πραγματοποιήσιν ταύτης κατὰ τὸν 14' καὶ 15' αἰῶνα, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Οὐίλκεφος, ὁ Οὐσος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἰερώνυμος, κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἀκόμη ὄντων παπῶν καὶ

ὡς αἱρετικοὶ ἐκάθησαν ἐπὶ πυρᾶς. Ἄλλ' ὅτι τότε ἀπέτυχε, ἐπετεύθη κατὰ τὸν 15' αἰῶνα διὰ τριῶν ἀνδρῶν, τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ὁ Λούθηρος ἐγεννήθη τῷ 1483, σπουδάζας δὲ θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐγένετο τῆς τελευταίας καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Διὰ τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς πεισθεὶς περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐβεβαίωθη ἔτι μᾶλλον περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς, ὅτε δι' ὑπόθεσιν τινα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ῥώμην εἶδεν ἐκ τοῦ σύγγεγυς τὸν ἐκκελυμένον βίον τῶν παπῶν καὶ τῆς ἀλλῆς αὐτῶν. Ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατεξαναστή κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς, ὅτε τῷ 1517 ὁ μοναχὸς Τέτζελος περιήρχετο τὴν Γερμανίαν πωλῶν σκανδαλωδῶς ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ ταμείου ἀφέσεις ἢ συγχωροχάρτια. Τὴν τοιαύτην ἱεροκαπηλίαν μὴ ἀνεχόμενος ἐδημοσίευσεν 95 θέσεις κατὰ τῆς περὶ ἀφῆσεων παπικῆς διδασκαλίας, ἤρχισε δὲ μετὰ τοῦτο δημοσίᾳ νὰ ἐλέγχη τὰς ἀποπλανήσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ζητῆ νὰ πείσῃ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων.

Ἐν Ῥώμῃ ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι προῦκειτο περὶ ἀσημάντου τινὸς καὶ συνήθους ἔριδος μεταξὺ μοναχῶν, ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν σοβαρὰ καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσι τὴν κοινὴν πάντων προσοχήν, προσεκέλευσαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ῥώμην, ἵνα ἀπολογηθῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λούθηρος δὲν ὑπήκουσεν, ἀφωρίσθη. Ἄλλ' ὁ Λούθηρος μηδὲν πτοηθεὶς ἔκαυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν δημοσίᾳ τῷ 1520, παρρησίᾳ δὲ καὶ ἐν συναθροίσει τοῦ λαοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Βόρμς (τῷ 1521) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχάς του. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου ἦτο ἡ ἐπομένη· 1ον *Μόνη ἡ Γραφὴ* εἶναι γνησία πηγὴ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ ἐν γλώσσῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐγνωσμένη. Αἱ παραδόσεις, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ὁποίων ἐδικαιολόγουν οἱ παπισταὶ πᾶσαν

κατάχρησιν και δεισιδαιμονίαν, απερρίφθησαν υπ' αυτου. 2ον 'Ο **άνθρωπος** κατ' αυτον δέν δύναται να ευαρεστήση τῷ Θεῷ και σωθῆ ἢ δικαιωθῆ δια τῶν ἔργων, δια τῶν προσευχῶν, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν ἐλεημοσυνῶν, τῶν ἀποδημιῶν εἰς ἱεροῦς τόπους ἢ δια τῶν ἀσκήσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς ἃ περιώριζεν ὁ καθολικός λαός ὅλην τήν εὐσέβειαν, **ἀλλά δια μόνης τῆς πίστεως εἰς τόν Χριστόν** και τήν δια τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν. Τήν σωτηρίαν ταύτην δέν δύναται να δώσῃ ὁ πάπας δια συγχωροχαρτίων, καθὼς μηδὲ να σώσῃ ἀπό τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τὸ ὁποῖον εἶναι πλάσμα τοῦ παπικοῦ κλήρου. 3ον **Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες**, οἵτινες ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατήντησαν να δεσπόζωσιν ἀθαιρέτως τῶν πιστῶν, δέν ἔχουσι κατ' αυτον ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῖς διαδοχικῶς δοθεῖσαν, ἀλλ' εἶναι ἀπλοὶ **leitourgoi και ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος** τῶν πιστῶν· πρέπει δὲ να εἶναι ἔγγαμοι· διότι ἡ εἰς πάντας τοὺς βαθμοὺς τοῦ κλήρου ἀναγκαστικῶς ἐπιβεβλημένη ἀγαμία ἔδραψε τήν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν γενομένη ἀφορμὴ πολλῶν καταχρήσεων· ἡ ἀπόλυτος και ἀπεριόριστος ἐξουσία, ἣν εἶχε ὁ **πάπας**, ἦτο ἐκ σφετερισμοῦ· ὁ **πάπας** ὑπῆρξεν ὁ κύριος **αἴτιος πάντων τῶν κακῶν** ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐπειδὴ δὲ οἱ **ἐπίσκοποι** ὑπερέτουν τυφλῶς τὸν παπισμὸν και ἀπέκρουσαν τήν μεταρρυθμίσειν, δια τοῦτο **κατηργήθησαν μετὰ τοῦ πάπα** ὑπὸ τοῦ **Λουθηρου**, διετηρήθησαν δὲ μόνον οἱ **πρεσβύτεροι και οἱ διάκονοι**. 4ον. Ἡ **λατρεία** τέλος, ἣτις ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε καταντήσῃ ἄγαν πομπώδης και ἐπιδεικτικῇ, ἐπιφορτισθεῖσα δι' ὑπερβολικῶν πομπῶν και ἑορτῶν, ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἀκατανοήτῳ νεκρᾷ λατινικῇ γλώσσῃ, **ἔπρεπε** κατ' αυτον να **ἀπλοποιηθῆ** και να γίνηται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη γλώσσῃ, ἡ δὲ **ἀνάγνωσις τῆς ἁγίας Γραφῆς και τὸ κήρυγμα** να εἶναι **τὸ κύριον ἔργον ἐν αὐτῇ**· ἐκτός τῆς εὐχαριστίας και τοῦ βαπτίσματος ἄλλα μυστήρια δέν ἀπεδέχετο, ἀπέρριπτε δὲ και τήν προσκύνησιν τῶν ἁγίων και τῶν εἰκόνων αὐτῶν και τὰς ἑορτὰς αὐτῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Λουθηρου βλέπομεν, ὅτι οὐ μόνον **καταχρήσεις μεταγενέστεραι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας** καταπολεμοῦνται, ἀλλὰ ἀνατρέπονται και πολλὰ διδασκαλῖαι και ἔθιμα **τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας**. Ἡ μεταρρυθμίσις αὐτοῦ προσέβαλεν ἐν γένει ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας και τάξεως, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας εἶχε μορφωθῆ. **Τοιοιουτρόπως ἀντιτέθη ὁ Λουθηρος οὐ μόνον πρὸς τὴν λατινικὴν, ἀλλὰ και πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν**, ἣτις **μέση μεταξὺ καθολικισμοῦ και προτεσταντισμοῦ ἰσταμένη ἀποφεύγει ἀμφοτέρων τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολὰς**. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀρθῶς ποιῶσα βαδίζει μέσῃ ὁδῶν. Διότι 1ον θέλει και τὴν Γραφήν και τὰς παραδόσεις· 2ον ἀπαιτεῖ και πίστιν και ἔργα· 3ον ἀποφεύγει και τὰς ὑπερβολικὰς ἐπιδείξεις και τὴν γυμνότητα ἐν τῇ λατρείᾳ· και 4ον ἀποκρούει και τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν και τὴν προτεσταντικὴν ἀναρχίαν ἐν τῇ διοικήσει.

Αἱ ιδεαὶ τοῦ Λουθηρου εὗρον ταχέως ὑποδοχὴν και διεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ, πολλοὶ δὲ ἡγεμόνες αὐτῆς ἠσπάσθησαν αὐτάς. Ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθηρου εἰσήγετο τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα μετερρυθμίζοντο ἐκ θεμελίων· ἡ λατινικὴ γλώσσα ἐν τῇ λατρείᾳ κατηργεῖτο, εἰσαγομένης τῆς γερμανικῆς· ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς και τὸ ἐπ' αὐτῆς κήρυγμα ἀπέδαινε τὸ κέντρον τῆς νέας λατρείας· αἱ εἰκόνες ἐξεβάλλοντο τῶν ἐκκλησιῶν· τὰ μοναστήρια κατηργοῦντο· οἱ ἐπίσκοποι ἀπεδιώκοντο· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἀπεκηρύττετο. Τὴν διάδοσιν τῆς νέας πίστεως βαρέως ἔφερον οἱ ἐκ τῶν ἡγεμόνων πιστοὶ ἐμμένοντες εἰς τὸν καθολικισμὸν, ἐν οἷς και ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Β'. Ἄλλ' ὅτε ἠθέλησαν ἐν τῷ **Συνεδρίῳ τοῦ Σπέיעρ** κατὰ τὸ 1529 να ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς εἰς νέας χώρας, οἱ εὐαγγελικοὶ ἡγεμόνες (εὐαγγελικοὺς ἐκάλεσαν ἑαυτοὺς οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθηρου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς καθολικοὺς) διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ὅθεν και **διαμαρτυρόμενοι ἢ προτεστάνται** ἐκλήθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν νέῳ τινὶ **συνεδρίῳ τῆς Αὐγούστης** (1530) οἱ καθολικοὶ ἠπέλησαν, ὅτι θέλουσι βιάσει αὐ-

τοὺς νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς νέας ἰδέας, συγκροτήσαντες συμμαχίαν ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τῶν ὅπλων νὰ ὑπερμαχήσωσιν αὐτῶν. Καὶ τότε μὲν προελήφθη ὁ θρησκευτικὸς πόλεμος μεταξὺ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξερράγη ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων ὁ **σμαλκαλδικὸς** λεγόμενος **πόλεμος**, οὗτινος ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ καθολικοὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τῆς ἐν **Αὐγούστη εἰρήνης** (1555) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀποδεχθῶσι γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

Καθὼς δὲ ὁ Λουθηρος ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ, σχεδὸν συγχρόνως ἐπανέστη κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἐν Ζυρίχῃ τῆς Ἑλβετίας ὁ **Ζβίγγλιος**, οὗτινος αἱ ἰδέαι ἦσαν σχεδὸν αἱ αὐταὶ ταῖς τοῦ Λουθήρου. Τὴν ἑλβετικὴν μεταρρύθμισιν συνεπλήρωσε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ ἐν Γενεύῃ διδάξας **Καλβίνος**, ὅστις τοσοῦτον ἐφημίσθη ὡς θεολόγος δεινός, ὥστε αἱ ἑλβετικαὶ ἐκκλησίαι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν **καλβινικαί**. Οἱ λουθηρανοὶ καὶ οἱ καλβινισταὶ ἔμενον ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, διότι οἱ μὲν λουθηρανοὶ παρεδέχοντο, ὅτι πραγματικῶς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνει ὁ πιστὸς τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸν ἱερὸν ἄρτον καὶ τὸν ἱερὸν οἶνον, οἱ δὲ καλβινισταὶ εἰκονικῶς καὶ πνευματικῶς. Οἱ καλβινισταὶ ἔχουσι καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ὃν ἀπορρίπτουσιν οἱ λουθηρανοὶ.

§ 38.

Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας ;

Ἀπὸ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἑλβετίας τῶν κυρίων ἐστιῶν αὐτῆς ταχέως ἐξηπλώθη ἡ μεταρρύθμισις εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὸν βόρειον **Εὐρώπην**, εἰς τὴν Σουηδίαν, τὴν Νορβηγίαν, τὴν Δανίαν, τὴν Πολωνίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν βόρειον Γαλλίαν, τὴν Ὀλλανδίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὴν

βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ ἐξάπλωσις δὲ αὕτη δὲν ἐγένετο ἄνευ **ἀγόνων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν**, διότι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν δὲν ἠνείχοντο ἐκ φανατισμοῦ νὰ βλέπωσι τὴν μεταρρύθμισιν θριαμβεύουσαν. **Ἐν Γαλλίᾳ** κατεδιώχθησαν οἱ προτεστάνται, **Οὐγενότοι** καλούμενοι, ἀπηνέστατα. Μόνον ἐν μιᾷ νυκτί, τῇ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, ὁπότε ἐκ συνωμοσίας, ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀνακτόρων τῶν Παρισίων ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων (τῷ 1572), ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ καθολικοὶ, λέγεται ὅτι ἐσφάγησαν 100,000 ἐξ αὐτῶν ! Καὶ βραδύτερον δὲ κατεδιώχθησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ **Θύγενότοι**. Ἐρρίκος ὁ Γ', ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τινος καθολικοῦ φανατικοῦ, διότι ἐτόλμησε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν προτεσταντῶν, ὁ δὲ Ἐρρίκος ὁ Δ' ἔσχε τὴν αὐτὴν τύχην, διότι ἐξέδωκε τὸ διάταγμα τῆς **Νάντης**, δι' οὗ παρείχετο τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐλευθερίαν. Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' ἠναγκάσθησαν 70,000 διαμαρτυρομένων νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των. Μόλις δὲ ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1789 ἀπένειμε τοῖς διαμαρτυρομένοις πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα τοῖς ἐν Γαλλίᾳ καθολικοῖς δικαιώματα. **Θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ πόλεμοι** συνέβησαν κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἐν **Ἀγγλίᾳ** ἕνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν αὐτὴν Ἐρρίκος ὁ Η'. Τὴν μεταρρύθμισιν ἐπολέμησεν ἀπανθρώπως Μαρία ἡ Καθολικὴ. Ἄλλ' ὁ Ἐδουάρδος Σ' καὶ ἡ Ἐλισάβετ μετὰ ταῦτα ἐξησφάλισαν ὀριστικῶς εἰς αὐτὴν τὴν νίκην. **Καὶ ἡ Γερμανία δὲ κατεσπαράχθη** κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ **τριακονταετοῦς** θρησκευτικοῦ πολέμου, καθ' ὃν προσῆλθε τοῖς ἐν Γερμανίᾳ εὐαγγελικοῖς σύμμαχος ὁ περίφημος τῶν Σουηδῶν βασιλεὺς Γουσταῦος Ἀδόλφος. Τοὺς καθολικοὺς στρατοὺς ὠδήγηον τότε οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ Τίλλυ καὶ Βαλλενστάιν. Ἐπὶ τέλους, ἀφ' οὗ ἠρημώθη σχεδὸν ἡ Γερμανία, ἡ νίκη ἐκλίεν ἐπὲρ τῶν προτεσταντῶν, οἵτινες διὰ τῆς ἐν Βεστροφάλια εἰρήνης (1648) ἀπήλαυσαν πλήρους ἐλευθερίας, καὶ ἰσότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Τοιαῦτα κακὰ προξένησεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὁ θρη-

σκευτικός φανατισμός, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν οἱ καθολικοὶ νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς νέας ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀληθοῦς χριστιανικοῦ πνεύματος ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν Εὐρώπῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς· οὐδεὶς δὲ πλέον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καταδιώκεται.

Οἱ διαμαρτυρούμενοι διηρέθησαν καὶ ἀπετέλεσαν πολλὰς αἰρέσεις, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ λουθηρανοί, οἱ καλβινισταί, οἱ βαπτισταί, οἱ οὐνιτᾶριοι, οἱ μεθουδισταί, οἱ κουάνεροι οἱ μορμῶνοι καὶ ἄλλοι. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἀσήμαντοι. Πάντες σχεδὸν στηρίζονται εἰς τὴν Γραφὴν μόνην καὶ ἀπορρίπτουσι τὰς παραδόσεις, ἐκ μόνης δὲ τῆς πίστεως ἐξαρθῶσι τὴν σωτηρίαν, ἣ δὲ λατρεία συνίσταται εἰς μόνον τὸ κήρυγμα. Ἡ θεολογία ἀνεπτύχθη μεγάλως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις, ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Σλεϊερμάχερος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων αὐτῶν.

§ 39.

Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἥθη παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ;

Ὁ Λούθηρος καὶ ἄλλοι μεταρρυθμισταί, μὴ ἀποδεχόμενοι ἰδίαν τινὰ ἐξουσίαν τῶν ἱερέων (ἱεραρχίαν), ἐκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανούς ἰσους. Οἱ δὲ κήρυκες τοῦ λόγου παρ' αὐτοῖς εἶναι λειτουργοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς ἐκκλησίας, ἐκ ταύτης λαμβάνοντες διὰ τῆς ἐκλογῆς τὴν ἐξουσίαν. Μόνον δὲ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀναγνωρίζουσι, πλὴν τῶν Ἀγγλων ἢ ἐπισκοπιανῶν, οἵτινες διατηρήσαντες τὴν ἱερωσύνην μετὰ πάντων τῶν βαθμῶν αὐτῆς ἔχουσι καὶ ἐπισκόπους. Ἐν ταῖς ἄλλαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις *σύνοδοι* πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἢ διοριζο-

μένων ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων ἢ ἐκλεγομένων ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων ἀποτελοῦσι τὰς ἀνωτάτας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὅμως τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῶν κατὰ τόπους κυβερνήσεων καὶ ἐν πᾶσι συμπράττουσι μετ' αὐτῶν.

Τὴν λατρείαν ἀπεγύμνωσαν καὶ ἠπλοποίησαν ὑπὲρ τὸ δέον οἱ μεταρρυθμισταί, ἐντελῶς ἀπορρίψαντες πάσας σχεδὸν τὰς τελετάς, δι' ὧν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶχε κοσμηθῆ, καὶ περιώρισαν αὐτὴν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὸ κήρυγμα ἐπὶ τοῦ ἀναγνωσθέντος μέρους. Τὸ Κυριακὸν δεῖπνον σπανίως μόνον τελεῖται παρ' αὐτοῖς. Εἰκόνας ἢ ἄλλα ἀντικείμενα κινουῦντα τὴν εὐλάβειαν σχεδὸν ἐλλείπουσιν ἐντελῶς ἀπὸ τῶν προτεσταντικῶν ναῶν. Τὸ βάπτισμα τελεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ διὰ βαντίσματος ἢ ἐπιχύσεως. Τὸ χρίσμα ἢ σφράγισις παρέχεται τοῖς μὲν νέοις κατὰ τὸ 14ον περίπου ἔτος, ταῖς δὲ κόραις κατὰ τὸ 12ον. Κατὰ τὸν ὅρισμὸν τῶν κηρύκων, καθὼς καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, λαμβάνουσι καὶ παρ' αὐτοῖς χώραν ἀπλαῖτινὲς τελεταί, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὡς μυστήρια.

Ἡ ἡθικὴ κατάστασις τῶν προτεσταντικῶν λαῶν, Γερμανῶν, Ἑλβετῶν, Ἀγγλων καὶ λοιπῶν ὁμολογεῖται *ὑπερτέρα τῆς τῶν καθολικῶν λαῶν*. Πρὸς τοῦτο συντελεῖ ἡ περὶ κατηχήσεως τῶν νέων φροντίς, ἡ ἐπ' ἐκκλησίας συχνὴ διδασκαλία καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς. Ἡ Κυριακὴ θεωρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐκάστη οἰκογένεια ἔχει τὴν Γραφὴν αὐτῆς. Ἀξιὸς ἐπαίνου θεωρεῖται καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐργάζονται οἱ διαμαρτυρούμενοι, διαφόρους ἱεραποστολικὰς ἐταιρείας ἀποτελοῦντες, ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνον, ὅταν οἱ ἱεραπόστολοι αὐτῶν ἐνεργῶσι καὶ μετὰ τῶν ἄλλων χριστιανῶν οἰονδήποτε προσηλυτισμὸν, εἶναι ἀξιόμειπτοι. Οἱ διαμαρτυρούμενοι συμποσοῦνται εἰς 180 ἑκατομμύρια.

B'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 40.

Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνες αἱ τάσεις τῶν παπῶν
κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ;

Οἱ πάπαι ἀπώλεσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον ἐκείνην δύναμιν, ἣν εἶχον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Οἱ νεώτεροι λαοὶ τῆς δύσεως μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία κατέστρεψε παρ' αὐτοῖς τὰς παχυλὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὸν ἄγριον φανατισμόν, ὅστις ἐπεκράτει ἄλλοτε, δὲν ὑπήκουον πλέον τυφλοῖς ὄμμασιν εἰς τὰς ἀπὸ Ῥώμης διαταγὰς. Ἀφ' ἑτέρου ἡ μεταρρῦθμισις τὸ μὲν κατέδειξε τὰ αἴσχη τοῦ παπισμοῦ καὶ ἤλεγξεν ὡς παρανόμους καὶ ἐκ σφετερισμοῦ προελθούσας πάσας τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξουσίας, ἃς οἱ πάπαι εἶχον εἰς ἑαυτοὺς συγκεντρώσει, οὕτω δὲ ἐκλόνισε τὴν εἰς τὸν παπισμὸν πίστιν τῶν λαῶν, τὸ δὲ ἀπέσπασε μέγα μέρος τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἂν ἡ πραγματικὴ δύναμις τῶν παπῶν κατέπεσε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, αἱ ἀξιώσεις ὁμῶς αὐτῶν καὶ τάσεις ἔμειναν αἱ αὐταί. Οἱ πάπαι καὶ νῦν εἶχον καὶ ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ δεσπόζωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἀνώτατοι καὶ ἀπεριόριστοι ἄρχοντες, ἀντέστησαν δὲ κατὰ πάσης ἀποπειράς πρὸς περιορισμὸν τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν. Τοιοῦτους περιορισμοὺς ἐζήτησαν ματαίως νὰ θέσωσιν εἰς τὸν παπισμὸν οἱ Γάλλοι ἐπίσκοποι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐπὶ Δουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν διάσημον θεολόγον καὶ ἱεροκλήρικα Βοσσουέτον, ἐπὶ τῆς περιφήμου συνόδου τοῦ γαλλικοῦ κλήρου κατὰ τὸ 1682 διακηρύξαντες, ὅτι οἱ πάπαι οὐδεμίαν ἔχουσι ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ

ἐκκλησίᾳ δὲ πρέπει νὰ ἀκολουθῶσι καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἐπίσης δὲ ἐν Γερμανίᾳ Ἰωσήφ ὁ Β', ὁ τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτωρ, ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὴν παπικὴν δύναμιν ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους του, ἐσπούδασε δὲ διὰ διαφόρων νόμων νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιστημονικῶς τὸν κλήρον καὶ νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τῆς λατρείας πολλὰς δεισιδαιμονίας καὶ διαλύσας πολλὰ ἄχρηστα μοναστήρια ἵδρυσεν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν πολλὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἄλλ' οἱ πάπαι ἐνίκων πάντοτε. Ἐνεκα τῶν τοιούτων ἀξιώσεων τῶν παπῶν καὶ τοῦ παπικοῦ κλήρου καὶ διότι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐπολέμει πᾶσαν νέαν ἰδέαν καὶ πᾶσαν πρόοδον, ἦτο δὲ ἐναντία τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἃς ἐζήτηε ἡ Γαλλία, καὶ ἤθελε νὰ εἶναι κράτος ἐν κράτει, ἠγέρθη κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν (1789) ὁ γαλλικὸς λαός, ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βολταίρου καὶ ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ καθολικισμοῦ συγγραφέων, κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ προσέβη ἐν τῇ ὀργῇ του μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἀθεΐας. Μόλις δὲ ὁ Ναπολέων ὁ μέγας, ἐφ' οὗ ὁ Σατωβριάνδος ἔγραψε τὰ ἀθάνατα ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔργα του, τὸ «Πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ τοὺς «Μάρτυρας», πεισθεὶς, ὅτι ἔθνος ἄνευ θρησκείας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος ἄνευ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἀποκατέστησε πάλιν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐντελῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς δικαιώματα. Καὶ σήμερον τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐχθρικὸν πνεῦμα τῶν Γάλλων ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ κηρυχθέντος χωρισμοῦ ἐκκλησίας καὶ κράτους (1907). Καὶ δι' ἐπενεργείας τῶν μετερρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ ἔνεκα τῆς προόδου τῶν νεωτέρων χρόνων ἐξεδηλώθη παρὰ πολλοῖς πάλιν ἐπιθυμία ῥιζικῶν βελτιώσεων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἄλλ' οἱ πάπαι ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν ἐμπνεόμενοι δὲν ἐπέτρεψάν ποτε σπουδαίας βελτιώσεις. Ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀφ' οὗ ἐπεκύρωσε πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν παρα-

φθορῶν, μόνον περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν καταπεπτωκότων ἡθῶν αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέτρα τινά. Εἰς τῶν παπῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, **Γρηγόριος ΙΣ΄**, ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του ἐστηλίτευσεν πάσας τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ νεωτέρα κοινωνία, δηλ. τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τὴν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι βλασφημία καὶ αἵρεσις νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκη ἀνακαινίσεως! Καὶ **Πίος ὁ Θ΄**, ἀφ' οὗ δι' ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ ταύτη προσηρητημένου **συλλάβου**, περιλήψεως τινος τῶν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περιεχομένων, ἐπανάλαβε τὰ αὐτὰ ἀναθέματα κατὰ τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων πολιτικῶν ἀρχῶν, τῶν διεπουσῶν τὰ κράτη σήμερον, συγκαλέσας μεγάλην τινὰ ἐκ Λατίνων ἐπισκόπων **σύνοδον εἰς Ῥώμην**, ἐν τῷ **Βαυκανῶ**, ἐπέτυχεν, ὥστε νὰ ἀνακηρύξῃ αὕτη τῷ 1870 τὸν πάπαν ἐν τοῖς ἀφορῶσι τὰ ἦθη καὶ τὴν πίστιν **ἀλάνθαστον!** Οὕτω πᾶσα διαταγὴ ἀπὸ Ῥώμης πρέπει παρὰ πάντων τῶν καθολικῶν νὰ γίνηται τοῦ λοιποῦ τυφλῶς δεκτὴ, ὡς προερχομένη ἀπὸ ἀλάνθαστου πηγῆς. Ἄλλ' ὡς εἰ ἤθελεν ὁ Θεὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀλαζονείαν ταύτην τῶν παπῶν, ἀξιούτων νὰ ἀποδοθῇ αὐτοῖς θεία τις ἰδιότης, ἡ τοῦ ἀλάνθαστου, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ νέου τούτου δόγματος κατηγορήθη ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἡ δὲ Ῥώμη κηρυχθεῖσα πρωτεύουσα τῆς μιᾶς ἐλευθέρως Ἰταλίας κατελήφθη ὑπὸ ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τῷ δὲ 1871 ἐγκαθιδρύθη ἐν αὐτῇ ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις.

Κατὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀλάνθαστου, ἧτις ἐθεοποίησε τὸν πάπαν, κατέστησε δὲ πᾶσαν σπουδὴν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀδύνατον, κατεξάνστησαν πολλοὶ πεπαιδευμένοι καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ (Δέλιγγερ), Γαλλίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ, οἵτινες ὀνομάσαντες ἑαυτοὺς **παλαιοὺς καθολικοὺς**, δηλ. γνησίους, ἀπετέλεσαν ἰδίας θρησκευτικῆς κοινότητος καὶ ἐπανήλθον εἰς τὰς ἀρχαίας πρὸ τοῦ σχίσματος ἰδέας καὶ ἀρχάς, τὰς κρατούσας μέχρι σήμερον ἐν τῇ

ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, μεθ' ἧς ἐζήτησαν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐνωθῶσι.

Σημ. Τὸ κυριώτερον στήριγμα τοῦ παπισμοῦ ὑπῆρξαν πάντοτε τὰ μοναχικὰ τάγματα, μάλιστα οἱ **ἰησουῖται**, οἱ **φραγκισκανοί**, οἱ **δομινικανοί** καὶ αἱ **ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους**. Θεολόγοι διαπρέψαντες ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξαν ὁ **Βοσσούετος**, ὁ **Πασχάλ**, ὁ **Φενελών**, ὁ **Δέλιγγερ** καὶ ἄλλοι.

§ 41.

Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς;

Οἱ καθολικοὶ φιλοῦσιν, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι χριστιανοί, τὴν **πομπώδη** καὶ λαμπρὰν **λατρείαν**. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι ἐνιαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια. Διακρίνεται δὲ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν λαμπρότητα ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ. Εἶναι δὲ κεκοσμημένοι οἱ καθολικοὶ ναοὶ δι' ἔργων πολλάνις μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, δι' εἰκόνων, ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν (Ραφαήλ, Μιχαήλ Ἄγγελος). Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δ' αὐτῶν μουσικὴ ἐκαλλιεργήθη διὰ μεγάλων μουσικῶν (Παλαιστρίνας). Ὁ καθολικὸς λαὸς εὐρίσκεται ἐν παχυλωτάτῃ θρησκευτικῇ ἀμαθείᾳ, διότι τὸ κήρυγμα σπανίως ἀκούεται. Ἐντεῦθεν ὁ φανατισμὸς καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι του.

Τὰ ἦθη τῶν καθολικῶν λαῶν (Ἰταλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας, Πορτογαλλίας καὶ μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς), δὲν **φημίζονται ἐπὶ καθαρότητι**. Ὁ ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπικρατῶν ὕλισμὸς εἶναι πασίγνωστος. Ζῆλον ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνέπτυξαν τὰ μοναχικὰ τάγματα. **Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι** εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται ἔτι ἐν Ἰνδίας, Ἰαπωνίᾳ, Κίνᾳ, Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ. Ἐφημίσθησαν δ' ἐξ αὐτῶν ὁ **Εαφέριος** ἐν Ἰνδίας καὶ ὁ **Δελακάζας** ἐν Ἀμερικῇ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῶν ἐνεργειῶν των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλα καὶ ἕνεκα τῆς διχονοίας

μεταξὺ τῶν ἱεραποστόλων καὶ διότι ἀπολίτιστοι λαοὶ ὀλίγον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν καὶ δυσκόλως δέχονται αὐτόν.

Καθολικοὶ εἶναι περὶ τὰ 200 ἑκατομμύρια.

Γ'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 42.

Πῶς προσηγήθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;

Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία εὐρέθη ὑπὸ ξένους ἀλλοθρήσκους ἄρχοντας, ὅπως κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Σουλτάνοι, εἰ καὶ τὸ κοράνιον ἐπιβάλλει ὡς καθήκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς διατάξεως ταύτης ἦτο δυσκολωτάτη καὶ σχεδὸν ἀδύνατος, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοῖς ὑποταγέντων λαῶν, ὑπέβαλον ὅμως αὐτοῖς ἀντὶ τούτου τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὁ πορθητῆς Μωάμεθ ὁ Β' ἀνεγνώρισεν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἴνα μάλιστα ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς κατεπτοημένους χριστιανοὺς τοὺς καταλιπόντας τὴν Κωνσταντινούπολιν, περιεποιήθη τὴν ἐκκλησίαν, διατάξας νὰ γίνῃ νέα ἐκλογή πατριάρχου, διότι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχόρησε, καὶ μεγάλως τιμήσας τὸν ἐκλεχθέντα ὡς τοιοῦτον Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθη ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων, ἀνεγνωρίσθη δὲ αὐτῷ τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις δικαστικὴ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσία. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ἀνοχὴ δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Πολλάκις μετὰ ταῦτα

ἐπειρῶντο φανατικοὶ Τούρκοι νὰ ἀναγκάξωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἐξομνύωσι τὴν θρησκείαν των καὶ νὰ ἀσπάζωνται τὸν ἰσλαμισμόν ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Α' (1520) ἐκινδύνευσαν μάλιστα οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμόν. Οἱ ἅπαξ ἐξομνύοντες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψωσιν. Ἐν ᾧ οἱ μωαμεθανοὶ ἀπῆλθον μεγάλων προνομίων, οἱ χριστιανοὶ ἐστὲναζον ὑπὸ τὸ βάρος πολλῶν καταπιέσεων καὶ μειονεκτημάτων· δὲν ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ δικαστήρια ὡς μάρτυρες κατὰ τῶν Τούρκων· ἡ περιουσία των ἠδύνατο νὰ κηρυχθῇ ὡς κτῆμα τοῦ Σουλτάνου· ἀπεκλείοντο δὲ ἀπὸ τῆς στρατιωνικῆς καὶ πάσης ἄλλης ὑπηρεσίας καὶ ὤφειλον νὰ δεικνύωσι καὶ ἐξωτερικῶς ἐν τῇ ἐνδυσμασίᾳ καὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τὴν ταπεινώσιν των. Πολλαχοῦ σφάζοντες καὶ καίοντες ἐξηνάγκασαν οἱ Τούρκοι πολλοὺς τῶν χριστιανῶν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, ἰδίως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ. Μωαμεθανοὶ ἐγίνοντο διὰ τῆς βίας καὶ ὅσοι παῖδες ἐστρατολογοῦντο μέχρι τοῦ 1638 διὰ τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἤρχισε νὰ βελτιῶται ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου οἱ μὲν Τούρκοι στρατιωτικῶς ἐξέπεσον, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἤρχισαν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανοὺς, καὶ ὡς ὁμοδόξους των καὶ ἕνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ συμφερόντων. Οἱ χριστιανοὶ ὠφελήθησαν, καὶ διότι οἱ Τούρκοι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωματικαῖς σχέσεσιν αὐτῶν ἤρχισαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ μεταχειρίζωνται ὡς διερμηνεῖς Ἑλλήνας, μάλιστα ἐκ τῶν πλουσίων οἰκων τοῦ Φαναρίου, καθὼς καὶ ὡς ἡγεμόνας ἐν ταῖς παραδουναβίαις ἡγεμονίαις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐτι μᾶλλον ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν. Μόνον ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐτράχυνεν ἐπὶ τινα χρόνον τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν ὑπηκόων σχέσεις, πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ καὶ κληρικοὶ μάλιστα ἔπεσον θύματα τῆς ἐξαφθείσης τουρκικῆς θηριωδίας καὶ πρῶτος ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' (1821). Ἄλλὰ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ εἰρηνικώτερον μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ Τούρκοι ἀπέβαλον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτῶν σκληρότητος, ἤρχισαν δὲ ὀπωσθήποτε νὰ ἀνέχωνται τοὺς χριστιανούς, ὧν πολ- λάκις εἶχον ἀνάγκη. Οἱ χριστιανοί, φίλერγοι ὄντες, διὰ τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπέ- κτησαν πλοῦτη, ἐν ᾧ συγχρόνως διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς πολ- λαπλασιάσεως τῶν σχολείων ὑψώθησαν ὑπὸ ἔποψιν πνευματικῆν πολὺ ἀνώτερον τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν. Τὸ *Χάτσι Χουμαγιούν*, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη μετὰ τὸν φοδερὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1856), ὅστις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Σαρδηνίας ὡς συμμάχων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς Ῥωσσίας ἕνεκα ἀσημάντων τινῶν ἐρίδων περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ προσκυνημάτων, ἔθετε τὰς βάσεις πολιτικῆς τιγὸς ἐξισώσεως τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν μωα- μεθανῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον νὰ δύνανται νὰ παρίστανται ὡς μάρτυρες ἐν τοῖς δικαστηρίοις κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ παρακάθηνται ὡς δικασταὶ ἐν τοῖς τουρ- κικοῖς δικαστηρίοις, νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ πάσας τὰς δημοσίας θέσεις καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κεφαλικοῦ φόρου, νὰ ἀπολαύσωσι δὲ πλήρους ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς θρη- σκείας των, πρὸς ὃν σκοπὸν κατηργεῖτο καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ εἰς τὸν χριστια- νισμόν. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι τὸ *Χάτσι Χουμαγιούν* *μόνον ἐν μέρει* μέχρι τοῦ νῦν *ἐφηρημόσθη*. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερο- λίνου (1878), τῆς γενομένης μετὰ τὸν τελευταῖον *Ῥωσσοτουρ- κικὸν πόλεμον*, κατόπιν τῶν σφαγῶν τοῦ Βατὰκ (1877—1878), μέγα μέρος τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν χριστιανῶν Βλάχοι, Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Βόσνιοι, Ἑρζεγοβίνιοι, Βούλγαροι, Θεσσαλοὶ καὶ μέρος τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς κυριαρχίας καὶ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων, περὶ δὲ βελτιώσεως τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑπολειφθέντων ὑπὸ τὴν Τουρκίαν λαῶν ἐμερίμνησεν ἡ αὐτὴ συν- θήκη. Ὅτι ὅμως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν εἶναι πάντοτε δεινὴ ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν καὶ κακοδιοίκησιν, ἀπο- δεικνύουσιν αἱ καθημερινὰ καταπίεσεις πρὸς χριστιανούς ἐν Τουρκίᾳ, αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν αἱ γινόμεναι ἐν Γέδῃ τῆς

Ἀραβίας (1858), ἐν Διδάνῳ (1860), ἐν Βατὰκ (1876), ἐν Ἀρμε- νίᾳ (1895) καὶ ἐν Κρήτῃ (1897). Αἱ ἀφόρητοι αὐταὶ καταπίεσεις ἠνάγκασαν ἐπὶ τέλος τὰ Βαλκανικὰ κράτη Ἑλλάδα, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ Μαυροβούνιον νὰ συμμαχήσωσι καὶ διὰ πολέμου νικηφόρου κατὰ τῆς Τουρκίας (1912—1913) νὰ καταργήσωσι σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπ' αὐτῆς. Δια- φωνίαι περὶ διαμονῆς καὶ ἡ κακοπιστία, ἀρπακτικότης καὶ δο- λιότης τῶν Βουλγάρων προκάλεσαν ἐπὶ τέλος τὸν κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμον τῶν ἄλλων συμμάχων (1913). Οἱ Βούλγαροι νικῶνται, οἱ δὲ Ἕλληες, Σέρβοι καὶ Μαυροβούνιοι ἐξέρχονται νικηταὶ καὶ ἐπιβάλλουσιν τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ἡττη- μένους. Ἡ Ἑλλάς ἐξῆλθε δεδοξασμένη, μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἐκ τῶν αἱματηροτάτων καὶ ἥρωϊκῶν τούτων ἀγώνων.

§ 43.

Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ.

Οἱ Σουλτᾶνοι οὐ μόνον ἀνεγνώρισαν τοῖς πατριάρχεις καὶ τοῖς ἐπισκόποις πάσας τὰς προτέρας αὐτῶν ἐξουσίας, ἀλλὰ παρεχώρησαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἐξουσίαν ἢ δύναμις λοιπὸν τοῦ κλήρου ἠῤῥηξε μᾶλλον ἢ ἡλατ- τώθη. Πρὸ πάντων ὑψώθη ὁ *οἰκουμενικὸς πατριάρχης* Κων- σταντινουπόλεως, ὅστις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων καὶ ὡς ἀντιπροσωπεύων παρὰ τῇ Πύλῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλη- σίαν. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἐν τούτοις ἐξηρ- τημένοι ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, οἵτινες κατὰ βού- λησιν ἀνεβίβαζον αὐτοὺς χάριν τῶν πλουσιῶν δώρων, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον κατὰ πᾶσαν ἀνάδειξιν νέου πατριάρχου. Ἔνεκα τῶν δώρων τούτων τὰ οἰκονομικὰ τῶν πατριαρχείων ἦσαν πάντοτε ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Κατὰ τοῦτο τὰ πράγματα ἐτρέπησαν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οἱ οἰκουμενικοὶ πατριάρ-

χαι είχαν κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοὺς σύνοδόν τινα ἐκ κληρικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου σακελλαρίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου, καὶ ἄλλων τινῶν λαϊκῶν μετὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ διερμηνέως μεταξὺ πατριαρχείων καὶ Πύλης. Μετὰ τῆς συνόδου δὲ ταύτης συνειργάζοντο περὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ προ-παρελθόντος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Α' (1763), ἀντὶ τοῦ σώματος τούτου, εἰς ὃ ἀφέθησαν μόνα τὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιεπισκοπῆς, τὴν περὶ τὸν *πατριάρχην σύνοδον*, ἣτις μετ' αὐτοῦ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους, ἀπετέλεσαν ὀκτῶ μητροπολίται τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, οἱ λεγόμενοι *γέροντες*. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας (ἀπὸ τοῦ 1860) ἡ σύνοδος, ἣν ἀπαρτίζουσι νῦν δώδεκα μητροπολίται, διετήρησε μόνον τὰς πνευματικὰς ὑποθέσεις, συνέστη δὲ *μικτόν τι συμβούλιον* ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἵνα φροντίζη περὶ τῶν μὴ καθαρῶς πνευματικῶν ὑποθέσεων, τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν, τῶν διαζυγίων, τῶν κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων. Ἀφηρέθη δὲ καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀπὸ τῶν ἐπισκόπων, συστάντων *μικτῶν δικαστηρίων*, ἐν οἷς δηλ. παρακάθηνται ὡς δικασταὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν χριστιανῶν, τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων θρησκευμάτων. Ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὑπήχθησαν κατὰ τὸν προπαρελθόντα αἰῶνα αἱ ἐκκλησίαι *τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας* (αἵτινες ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἶχον γίνεαι αὐτοκέφαλοι), ζητησάντων τὴν ὑπαγωγὴν ταύτην αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, οἵτινες ἤλπιζον ἐκ τῆς προστασίας τοῦ ἰσχυροῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν ἐξουσιαστῶν καταπιέσεων. Ἀλλὰ καὶ οἱ *Σέρβοι* (1830) καὶ οἱ *Βούλγαροι* (1860) ἐζήτησαν ἐσχάτως *πάλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν ἀνεξαρτησίαν*. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀπήτησαν πράγματα παράλογα καὶ ἀντικανονικά, δηλ. νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνεξάρτητος ἐκκλησιαστικὴ

ἐξαρχία τῶν καὶ ἐπὶ ἐπαρχιῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, αἵτινες ἀνέκαθεν ἀνήκον τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ, διὰ τὸν λόγον δῆθεν, ὅτι ἐν αὐταῖς κατοικοῦσι καὶ Βούλγαροι, καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας τὸ κέντρον νὰ εἶναι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Διὰ τοῦτο ὁμως καὶ ἀπεκηρύχθησαν ὡς σχισματικοὶ ὑπὸ συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1872. Περὶ τούτου πλεονα λέγονται κατωτέρω.

Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν αὐτοκέφαλους ἐκκλησίας καὶ αἱ ἄλλοτε μετ' αὐτοῦ ἠνωμένοι *ἐκκλησίαι τῆς Ῥωσσίας* (ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου 1722), *τῆς Ἑλλάδος* (1821), *τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας* (1873) *καὶ τῶν ἐν Αὐστρία ὀρθοδόξων* (1740). Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ αἱ *ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας*. Οἱ ἐπίσκοποι ἐφωδιασμένοι διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν φιρμανίων τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν καὶ διατηροῦντες διὰ πλουσιῶν δώρων ἰσχυροὺς προστασίας παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ τῷ πατριαρχείῳ ἤρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχυροί, ἐμπνέοντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς φόβον. Ἡ ἰσχὺς αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἐπροστάτευε πολλάκις τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν κρατούντων. Παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ὑπῆρχε συμβούλιον ἐκ κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς τῶν, ἢ θέλησις ὁμως τοῦ ἐπισκόπου ἦτο τὸ πᾶν. Μόνον τῶν προκρίτων λαϊκῶν ἢ τῶν καλουμένων δημογερόντων ἦσαν ἠναγκασμένοι οἱ ἐπίσκοποι νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων ὑποθέσεων τὴν γνώμην.

§ 44.

Ποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μετὰ τὴν ἄλωσιν;

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν κατέπεσεν, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, ἀμάθεια δὲ παχυλὴ ἤρχισε δυστυχῶς νὰ κατα-

λαμβάνη τὸν κλῆρον. Κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα σπάνιοι ἦσαν οἱ κληρικοὶ οἱ γνωρίζοντες γράμματα. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀφ' ὅτου ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐβελτιώθη, ἤρχισαν νὰ ἰδρύνονται πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς σχολεῖα, ἅτινα συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς παιδείας τοῦ κλήρου τὴν ἀνύψωσιν. Τῶν σχολείων τούτων, ὧν κυριώτερα ἦσαν τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνη, Κυδωνίαις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ, Ἀθωνί, τὴν διεύθυνσιν εἶχον κυρίως κληρικοί. Οὕτως ὁ κλῆρος ὑπῆρξεν ὁ διασώσας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς δουλείας, δι' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, καὶ παρασκευάσας οὕτω τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ παιδείᾳ μεγάλη διέπρεψαν μόνον ὅσοι ἐσπούδαζον ἐν τοῖς τότε ἀκμάζουσι πανεπιστημίῳ τῆς Ἰταλίας (ἐν Παταβίῳ, Πίζῃ, Βενετίᾳ) ἢ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Τοιοῦτους πεπαιδευμένους θεολόγους ἐκ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἔχομεν ἀρκετούς, ὡς οἶον **Μελέτιον τὸν Πηγᾶν**, πατριάρχην Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣ' αἰῶνος ἀκμάσαντα· **Κύριλλον τὸν Δούναριν**, τὸν πρῶτον μὲν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως γενόμενον, ὅστις ἐπολέμησε γενναίως τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ προσηλυτισμὸν ἐνεργοῦντας ἰησοῦίτας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος· **τὸν Δοσίθεον**, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, πεπαιδευμένον ἄνδρα πολλὰ συγγράψαντα καὶ ἐκδόσαντα κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων (ἤχημασε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος)· **τὸν Μηνιάτην** τὸν ἀριστον ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)· **τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν** ἀκμάσαντα περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, τὸν σοφώτερον ἄνδρα τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐ μόνον σπουδαῖον θεολόγον ἀλλὰ καὶ μαθηματικόν, φιλόλογον καὶ φιλόσοφον δόκιμον· καὶ **τὸν Θεοτόκην**, τὸν σύγχρονον τοῦ Εὐγενίου, γνωστὸν δὲ συγγραφέα τῶν Κυριακοδρομίων, ἐν οἷς ἐξηγῶνται τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι πασῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἀφ' ὅτου ἰδρῦθησαν ἐν

Χάλκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1844) καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις (1853) θεολογικαὶ σχολαί, ἤρξατο νὰ ὑψῶται ἔτι μᾶλλον ἡ παιδεία τοῦ κλήρου ἐν Τουρκίᾳ. Πολλοὶ τῶν κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐμορφώθησαν καὶ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ τῷ 1837 ἰδρυθέντος Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

§ 45.

Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἥθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

Ἡ λατρεία ἔμεινε μέχρι κεραίας ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀποβαλοῦσα μόνον τὴν λαμπρότητα, ἐφ' ἣ διέπρεπε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἕνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως καὶ τῆς πτωχείας, εἰς ἣν περιέπεσον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Τοῦρκοι ἀφήρεσαν τὰς καλλίστας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχεῖον, καὶ μετέβαλον εἰς τζαμιά, δὲν ἐπέτρεπον δὲ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ κτίζωνται νέα ἐκκλησαί ἢ νὰ διορθῶνται αἱ παλαιαί. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιερατικὴ, ἢ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ διεφθάρησαν κατ' ἀνάγκην· τὸ δὲ κήρυγμα ἠκούετο ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ κλήρου λίαν σπανίως. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἤρχισε κατόπιν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις νὰ ἀναγεννᾶται, τὰ δὲ γράμματα ὀσημέραι νὰ ἐξαπλώνονται ἀφθονώτερα ἐν αὐτῇ, ἤρχισεν ἐν πᾶσι τούτοις ἀνόρθωσις τις.

Ἡ πίεσις τῶν δεσποτῶν ἤγειρε μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως **ξῆλον πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν**. Τὰ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκλελυμένα ἥθη ἤρχισαν νὰ ἀποβαίνωσιν **αὐστηρότερα** καὶ οὕτω συνέβη ἐν τῇ δουλείᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἠθικὴ τις ἀνάπλασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀμαθείας τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ **προλήψεων καὶ φανατισμοῦ** κατὰ τῶν ἑτεροδόξων

ἢ περιωρίζετο εἰς τὴν *περιδεᾶ* τυπικὴν *τήρησιν* τῶν ἐξωτερικῶν τῆς θρησκείας *τελετῶν*. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἐκκλησίας ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλου ζήλου, αἱ νηστεῖαι καὶ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Τὰ μοναστήρια ἐχρησίμευον κατὰ τοῦτο ὡς πρότυπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα πλήρη μοναχῶν, διότι πολλοὶ φεύγοντες τὰς καταπιέσεις τῶν δεσποτῶν κατέφευγον εἰς αὐτά. Τὸ *Ἅγιον Ὄρος* ἦτο πάντοτε ἡ κυριωτέρα ἐστία τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων ἐφημίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ *Ἁγίου Τάφου* ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅπου μένει ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, καὶ τοῦ *Ὄρους Σινᾶ*, οὗ προϊστάται ἐπίσκοπος.

§ 46.

Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

Εἶδομεν ἄλλοτε, ὅτι, ἀφ' ὅτου ἐγένετο τὸ σχίσμα, πολλοὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι πάντοτε ἐπόθουν νὰ ἴδωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτοὺς ὑποταταμένην. Μετὰ τὴν ἄλωσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐζήτησαν νὰ ἐξεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, ἐλπίζοντες ὅτι, ἐκδιωκομένων αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς καὶ περιερχομένης ταύτης ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐνταῦθα τὸ κράτος των. Ἄλλ' εἶχον ἤδη παρέλθει οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ φωνὴ τῶν παπῶν ἠκούετο ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως. Οἱ ἡγεμόνες ἐκώφευον νῦν. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν ἕκτοτε οἱ πάπαι ἄλλα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, *ἐζήτησαν δηλ. διὰ τῶν ἰησουϊτῶν καὶ ἄλλων μοναχικῶν ταγμάτων νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς*. Οἱ ἰησουῖται ἐφάνησαν τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17 αἰῶνος, προστατευό-

μενοι δὲ ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῶν καθολικῶν δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας, Βενετίας καὶ Γαλλίας, ἴδρυσαν πολλαχοῦ σχολεῖα καὶ ἐνήργουν σκανδαλωδῶς ποοσηλυτισμόν. Κέντρα αὐτῶν ἐχρησίμευον ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Χίος. Συγχρόνως δὲ ἰδρῦθη καὶ σχολεῖον ἐν Ῥώμῃ, ὅπως μορφῶνται ἐν αὐτῷ Ἕλληγες νέοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ὡς Λατῖνοι ἱεροπόστολοι μεταβαλίνοντες εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ σπουδάζωσι νὰ ἐλκύωσι τοὺς ὁμογενεῖς των εἰς τὸν παπισμόν. Ἐκεῖθεν ἐξήλθε Λέων ὁ Ἀλλάτιος ὁ λυσσωδῶς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν πολεμήσας. Ἡ *προπαγάνδα*, προσηλυτιστικὴ ἐταιρεία ἐν Ῥώμῃ, προσέφερεν ἄφθογα τὰ μέτα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους. Ἄλλ' οἱ ἡμέτεροι, καίπερ πανταχόθεν πιεζόμενοι, καίπερ δυνάμενοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ παπισμοῦ, νὰ ἐλπίσωσι νὰ τύχωσι τῆς προστασίας τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν των καὶ ἀπέφευγον τὰς προσηλυτιστικὰς ταῦτας ἀγίδας τῶν ἰησουϊτῶν. *Μόνον εὐάριθμοὶ τινες Ἕλληγες ἐν Ἐπτανήσῳ, ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τῇ Σμύρνῃ καὶ τῇ Χίῳ ἐδέχθησαν τὸν παπισμόν, ὠνομάσθησαν δὲ οὐνῖται (uniti cum romana ecclesia) ἢ γραικοκαθολικοί*. Οἱ οὐνῖται ἢ γραικοκαθολικοὶ οὗτοι, οἵτινες λέγονται καὶ φραγκοἰἝλληγες καὶ λεδαντῖνοι, ἐξελατινίσθησαν ἐντελῶς, διότι καὶ τὸν Πάπον ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας δέχονται καὶ τὰ δόγματα τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας πρεσβεύουσι καὶ τὴν λατρείαν των λατινιστῶν τελοῦσι. Τὰς αὐτὰς ἐνεργείας ἀνέπτυξεν ἡ βωμαϊκὴ ἐκκλησία καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ *μεσημβριῶν Ἰταλίᾳ* καὶ ταῖς ἐμπορικαῖς ταύταις πόλεσιν ὀρθοδόξων, ὅπου εἶχον ἐγκαταστή Ἕλληγες τὸ ἐμπόριον μετερχόμενοι, ἐν *Βενετίᾳ* καὶ ταῖς *αὐστριακαῖς ἐπαρχίαις*. Ὅσοι τῶν ἀνατολικῶν τῶν χωρῶν τούτων ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ῥώμης ἀποδεχθέντες τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα ἐτήρησαν ἀδελφὰ αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν των. Οἱ πάπαι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐξακολουθοῦσιν ἐπιθυμοῦντες καὶ ἐπιδιώκοντες τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸ κράτος των. Ὁ πάπας *Πῖος ὁ Θ'* καὶ κατὰ τὸ 1848 δι' ἐγκυκλίου του καὶ

μικρὸν πρὸ τῆς τελευταίας ἐν Ῥώμῃ συνόδου (1869) δι' ἐπιστολῆς του ἐκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς εἰς ὑποταγὴν. Οἱ πατριάρχαι ἀπήντησαν ὡς ἔδει. Καὶ **Δεῶν ὁ ΙΓ'** διατάξας νὰ ἐορτάζηται ὑπὸ πάσης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἐορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλαύων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου (1880) ἐζήτησε νὰ ἐλύσῃ τοὺς ὀρθοδόξους Σλαύους εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Βραδύτερον δὲ (τῷ 1895) δι' ἐγκυκλίου του προσεκάλεσε τοὺς ἀνατολικοὺς ν' ἀσπασθῶσι τὸν καθολικισμόν. Ἄλλὰ δικαίως οὐδεὶς τούτων ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Ἐν γένει οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ οὐδέποτε θὰ ἀνεχθῶσιν ἐγκαταλείποντες τὰς ἀρχαίας παραδόσεις των, προδίδοντες τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων, νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν λατινισμόν τὸν διαστρέψαντα οἰκτρῶς τὸν χριστιανισμόν καὶ νὰ ὑποκύψωσιν ὑπὸ τὸν παπικὸν ζυγόν.

§ 47.

Τίνες ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας.

Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι περιῆλθον τὸ πρῶτον εἰς σχέσεις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ὅτε τῷ 1574 οἱ λουθηρανοὶ **θεολόγοι τῆς Τυβίγγης** ἔγραψαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν τὸν Β', δι' ἧς ἐκθέτοντες τὴν πίστιν αὐτῶν ἐζήτησαν νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι οἱ μεταρρυθμισταὶ ἠγέρθησαν οὐχὶ κατὰ τὰς ἀρχαίας χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς διαστροφῆς αὐτῆς διὰ τῶν Δατίνων μοναχῶν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δύναται νὰ ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία μετὰ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ **Ἱερεμίας** ὁμῶς ἀπαντῶν κατέδειξεν, ὅτι, ἂν καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συμφωνοῦσι τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν τῇ ἀπορρίψει τοῦ παπισμοῦ, τοῦ καθαρτηρίου, τῶν ἀφέσεων, τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγάμίας πάντων τῶν κληρικῶν, τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ ἄλλων, ἐν τούτοις ἐν πολλοῖς ἄλλοις διαφωνοῦσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι,

ἰδίως δὲ ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρήθησαν πάντοτε τὰ ἐπτὰ μυστήρια, αἱ παραδόσεις, τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐπισκόπων, τὰ κακῶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων ἀπορριπτόμενα, ὡς σεβαστὰ διδασκαλῆαι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἰσχύουσαι. Νέαι ἐπιστολαὶ ἐκατέρωθεν ἀντηλλάγησαν, ἀλλὰ συμφωνία δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ. Ὁμοίως ἐναυάγησαν καὶ πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γινόμεναι ἀπόπειραι περὶ ἐνώσεως τῶν προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων. Φιλικώτατα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους διέκειτο ἐκ τῶν πατριαρχῶν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας **Κυρίλλος ὁ Λούκαρις**, ἐλπίζων, ὅτι διὰ τῆς μετ' αὐτῶν φιλίας καὶ τῆς προστασίας τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων ἠδύναγτο νὰ καταπολεμηθῶσιν ἐπιτυχέστερον αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνέργειαι τῶν ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο κατηγορήθη, ἡ δὲ ψευδῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φανεῖσα προτεσταντικὴ ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη γενικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τότε ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλου, μητροπολίτου Κιέβου, ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα, ἐν ἣ ἀντετάχθη πρὸς τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐκκλησίας, τὴν καθολικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς, ἡ ἀληθὴς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μέση ἰσταμένη μετὰ τὸ καθολικισμόν καὶ διαμαρτυρήσεως ἀπέκρουσε λοιπὸν πάντοτε δικαίως ὡς νεωτερισμοὺς πολλὰς διδασκαλίας τῶν προτεσταντῶν, συμφωνοῦσα μετ' αὐτῶν μόνον, καθ' ὅσον ἀντιτίθενται κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν τούτῳ ἰδιαζόντων θεσμῶν καὶ διδασκαλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεδοκίμασε καὶ τοὺς **διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους**, οἵτινες ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἤρξαντο νὰ ἐξαπλῶνται ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ νὰ ζητῶσι νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Διὰ τῶν ἱεραποστόλων τούτων διεδόθησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ **μεταφράσεις τῶν Γραφῶν** εἰς τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν. Τὰς μεταφράσεις ταύτας τινὲς μὲν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἀπεδοκίμασαν ὡς προερχομένας ἀπὸ τῶν προτεσταντῶν (**Οἰκονόμος**), ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν ὡς ἀβλαβεῖς (Φαρμακίδης, Βάμβας). Ἐσχάτως ἐν Ἀγγλίᾳ

καὶ Ἀμερικῇ πολλοὶ διαμαρτυρόμενοι, μάλιστα ἐπισκοπιανοί, ἔδειξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἴδωσι προσεγγίζουσας ἀλλήλαις καὶ συμφιλιουμένας τὰς δύο ἐκκλησίας. Ἄλλ' οὐδὲν ἀποτέλεσμα προῆλθεν.

B'

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 48.

Πῶς ἐγένετο διοικητικῶς ἀνεξάρτητος ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι καὶ πῶς ὠργανώθη ;

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἀπετέλεσαν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὑπήγοντο ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τοῦ Ἡ' αἰῶνος ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν αὐτοκέφαλοι, μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἧς προΐστατο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπὸ δὲ τὸν οἰκουμένικόν πατριάρχην ὑπήχθησαν κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἔπαυσεν. Ἡ Ἑλλὰς γενομένη κράτος ἀνεξάρτητον ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, διότι τοιαύτη ἀρχὴ ἐπεκράτησεν ἀρχῆθεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐὰν ἡ ἐκκλησία τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ τελούντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, τοῦτο θὰ εἶχεν, ὡς ἐννοεῖται εὐκόλως, λίαν ἐπιζήμια διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ ὀκταετοῦς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὅτε τὰ πάντα ἐτέλουν ἐν πληρεστάτῃ ἀνωμαλίᾳ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τάξις τις, οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνωτέρα τις ἐκκλησιαστικὴ

ἀρχή. Τοιαύτη ὠρίσθη τὸ πρῶτον, ἀφ' οὗ ἀποκατεστάθησαν τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἦλθεν ὁ Ὄθων ὡς βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἕνεκα τῆς ἀηλικιότητος αὐτοῦ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1833 συνελθόντες εἰς Ναῦπλιον ἐντολῇ τῆς κυβερνήσεως οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βασιλείου ἀνεκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ διορισθῇ σύνοδος ἐξ ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτη ἀρχή. Ἡ πρώτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐκ πέντε ἐπισκόπων ὑπὸ πρόεδρον τὸν τὰ πρεσβεῖα ἔχοντα τῆς ἀρχιερωσύνης. Ἀνέλαβε δὲ ὡς καθήκοντα νὰ ἐπιθλέπῃ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, συμπραττούσης ἐπὶ τῶν μὴ καθαρῶς δογματικῶν ἢ πνευματικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς Κυβερνήσεως, ἣτις διατηρεῖ καὶ ἴδιον ἀντιπρόσωπον παρ' αὐτῇ, ἵνα δι' αὐτοῦ γίνηται ἡ ἀναγκαία συνεννόησις ἐπὶ τῶν μικτῶν ὑποθέσεων καὶ προλαμβάνηται πᾶσα σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας. Τότε διελύθησαν καὶ τὰ περιττὰ μοναστήρια τὰ ἄνευ σχεδὸν μοναχῶν ὄντα. Ἰδρύθη δὲ καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς μὲν ὀφθαλμοῦν τοῦ κλήρου (1837). Τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἕνεκα διαφόρων δυσχερῶν περιστάσεων ἀνηγγέλθη ἡ κήρυξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μόλις τῷ 1850. Ὁ τότε πατριαρχεὺν παρὰ προσδοκίαν εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκε τὸν Συνοδικὸν Τόμον, δι' οὗ ἐχειραφέτει αὐτὸς πρῶτος τότε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ διέτασσε τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, ἀπαγορεύων πᾶσαν συμμετοχὴν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς! Ὁ Τόμος δυσηρέστησε δικαίως τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐθεώρει ὡς μὴ γενομένην ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐμψένειζε δὲ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε πράξεις τῆς συνόδου καὶ τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ σχεδὸν καθίστα τὴν ἐκκλησίαν ἐν Ἑλλάδι κράτος ἐν κράτει. Καὶ ἐφάνη μὲ τὸ πρῶτον ἡ ἑλληνικὴ κυβερνήσις ἐνδίδουσα χάριν τῆς εἰρήνης, ἔπειτα ὅμως, ὅτε ὁ Φαρμακίδης ἐπολέμησε καὶ ἀνῆρσε τὸν Τόμον, δὲν ἐδέχθη αὐτὸν ἡ Βουλὴ τοῦ 1852. Τὸ νέον καταστατικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὃ αὕτη μέχρι

σήμερον διοικείται, τὸ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκείνης ψηφισθὲν παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τοῦ Συνοδικοῦ Τόμου, οἷον τὸ νὰ προεδρεύῃ τῆς συνόδου ὁ κατὰ καιρὸν μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μόνον διότι ἐκρίθησαν ταῦτα ὀρθὰ καὶ ἵνα δηλωθῇ τιμὴ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα θρόνον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, κατ' οὐσίαν ὁμῶς ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καταστατικοῦ τοῦ 1833, ἀναγνώρισαν ἰδίως τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ ἐποπτεῦναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ συμμετέχειν ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, ὅταν δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς δογματικῶν ἀντικειμένων. Τῷ 1866 μετὰ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑπτανήσου ἐγένετο, ὡς εἰκόσ, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῆς ἔνωσις. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑπτανήσου εἶχε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους κλήρον ὅπως οὖν εὐπαίδευτον, διότι πολλοὶ τῶν κληρικῶν τῆς εἶχον σπουδᾶσαι ἐν τῇ ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημίᾳ καὶ τῷ αὐτῇ προσηρτημένῳ ἱεροσπουδαστηρίῳ, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἵδρυσεν ὁ Ἄγγλος φιλέλληνας ἀβίδιμος Γουίλφορντ. Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1881 πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἠπείρου κατέστη ἀναγκαία καὶ τούτων τῶν χωρῶν ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις. Νῦν μετὰ τὸν τελευταῖον ἔνδοξον πόλεμον τοῦ 1912 καὶ 1913 θὰ ἐνωθῶσι καὶ ἐκκλησιαστικῶς μετὰ τῆς Ἑλλάδος πᾶσαι αἱ χώραι ὡς ἀποτελοῦσαι νῦν μέλη τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξαν τὸ μὲν ἡ παρουσία τοῦ θεῖστου **Καῖρου**, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1836 διατηρῶν σχολεῖον ἐν Ἄνδρῳ, ὀρφανοτροφεῖον ὀνομασθὲν, ἐδίδασκε, καίπερ φέρων τὸ σχῆμα τοῦ κληρικοῦ, ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, δι' ὃ καὶ κατεδιώχθη, τὸ δὲ ἡ ἐμφάνισις ἐν αὐτῇ **καθολικῶν** (ἰησουϊτῶν, ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους) καὶ **διαμαρτυρομένων** Κίχκ κ.λ.) **ἱεραποστόλων**. Ἄλλ' οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν των. Ὑπὲρ τῆς **ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου**, ἐξ ἧς προσδοκᾶται ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, εἰργάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ

Πανεπιστημίου ἢ **Ῥιζάρειος Σχολῆ** (1843) καὶ αἱ κατὰ τὸ 1856 ἱδρυθεῖσαι ἱερατικαὶ σχολαί. Ὡς θεολόγοι ἐκόσμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων ὁ **Φαρμακίδης**, ὁ **Οἰκονόμος**, ὁ **Βάμβας**, ὁ **Κοντογόννης**, ὁ **Λυκοῦργος**, ὁ **Κλεόπας**, ὁ **Ῥομπότης**, ὁ **Νικόλαος Δαμαλάς**, ὁ **Νικηφόρος Καλογεράς** καὶ ὁ **Ἰγνάτιος Μοσχάκης**.

Γ'.

Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ.

§ 49.

Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσσίας καὶ ποία ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Πῶς εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ῥωσίᾳ εἶδομεν ἀλλαχοῦ. Ἐκεῖ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἀνώτεροι ἐπίσκοποι τῆς Ῥωσικῆς ἐκκλησίας, οἵτινες μετὰ ταῦτα μετέθηκαν τὴν ἔδραν αὐτῶν εἰς Μόσχαν τὴν ἀποβάσαν πρωτεύουσαν τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους, ἐχειροτονοῦντο καὶ ἐπέμποντο συνήθως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν ἐξαρτώμενοι. Ἦσαν δὲ Ἑλληγες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκει μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Τότε δὲ Ἱερεμίας ὁ Β', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διατρίβων ἐν Ῥωσίᾳ χάριν συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει διακειμένων ἐκκλησιῶν, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ῥωσικοῦ κλήρου, ἀνέδειξε τὸν τέως μητροπολίτην **Μόσχας πατριάρχην**. Ἐκτοτε ἐκυβερνᾶτο ἡ Ῥωσικὴ ἐκκλησία ὑπὸ πατριαρχῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐξάρτησις τις ἀσθενῆς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθει, διότι ἐν Ῥωσίᾳ ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τοῦ οἰκουμένου πατριάρχου. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἤρχισαν ἐν Ῥωσίᾳ νὰ διευθύνωνται ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως, ἀφ' ὅτου ὁ **Μέγας Πέτρος** κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17' αἰῶνος ἀκμάζων ἀνέλαθεν εἰς Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία Ἀ. Α. Κυριακοῦ

τὰς σιτταρὰς χεῖράς του τὰς ἡγίας τοῦ ῥωσικοῦ κράτους. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος καὶ δραστήριος αὐτοκράτωρ, ὅστις τὰ πάντα ἤθελε γὰ διευθῆναι αὐτός, ἔθηκε δὲ διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων του τὰς βάσεις τοῦ μεγαλείου τοῦ ῥωσικοῦ ἔθνους, δὲν ἠρέσκετο νὰ βλέπῃ συγκεντρωμένην πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἰσοδύως. Διὰ τοῦτο, ὅτε τῷ 1702 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανός, ἀφήκεν ἐπίτηδες κενὸν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἕως τοῦ 1722, καθ' ὃ διάστημα ἐπιτροπὴ προσωρινὴ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ διηύθυνε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷ δὲ 1722 ὤρισθη ὑπ' αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ πατριάρχου *σύνοδος* ἐξ ἐπισκόπων καὶ τινῶν πρεσβυτέρων ὡς ἀνωτάτη αὐτοκέφαλος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἣτις ἐδρεύουσα ἐν Πετροπόλει μέχρι τοῦδε τῆ συμπτῆξαι καὶ τῆς κυβερνήσεως διοικεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥωσσίας. Οἱ Τσάροι διὰ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπιτρόπων αὐτῶν ἐξασκουσιν ἐπ' αὐτῆς μεγίστην ἐπιρροήν, οἷαν σχεδὸν ἄλλοτε οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπὶ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὁ μέγας Πέτρος συνέστησε πρῶτος σχολὰς πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἀπήτησε δὲ προσόντα παρὰ τῶν χειροτονουμένων ἱερέων καὶ διέταξεν ἐν γένει τὰ μοναστηριακὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, περιορίσας τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων καὶ μοναχῶν καὶ ἐλαττώσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑορτῶν, καθ' ἃς ἔπρεπε νὰ μὴ ἐργάζωνται ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις. Πολλὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐπεδείξαντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου, μάλιστα δὲ *Αἰκατερίνα ἡ Β'*, *Νικόλαος ὁ Α'* καὶ *Αλέξανδρος ὁ Β'*.

Ἡ λατρεία παρὰ τοῖς Ῥώσοις ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς γενναιοδωρίας μάλιστα τῶν Ῥώσων ἡγεμόνων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ πρὸ πάντων βελτιωθεῖσα διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀρμονίας ἀνυψώθη εἰς θαυμασίαν ἀνάπτυξιν. Καὶ τὸ κήρυγμα δέ, τὸ ὅποσον φωτίζον τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ καταπολεμοῦν ἔγθεν μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, ἐτέρωθεν δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν, δύναται νὰ ἐγείρῃ καὶ διατηρήσῃ νέαν τινὰ ἀληθῆ θρησκευτικὴν ζωὴν,

ἤρχισε νὰ ἀκούηται συχνότερον νῦν ἐν τῇ Ῥωσίᾳ ἢ ἄλλοτε. Ἐν τῇ ῥωσικῇ ἐκκλησίᾳ ἐβελτιώθη μεγάλως ἐσχάτως ἡ παιδεία τοῦ κλήρου, ἀφ' οὗτου ἰδρύθησαν τέσσαρες *θεολογικαὶ ἀκαδημίαι*, ἐν Πετροπόλει, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, καὶ πολλὰ ἄλλα θεολογικὰ σχολαί. Ἡ γειτνίασις τῆς σοφῆς Γερμανίας δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἔχη λίαν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς μορφώσεως τοῦ ῥωσικοῦ κλήρου ἐπιρροήν. Τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν ἐκόσμησαν σπουδαῖοι *θεολόγοι*, οἷον ὁ *Προκοποβίκιος* ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πέτρου ἀκμάσας καὶ τοῦτου σύμβουλος γενόμενος ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς μεταρρυθμίσεσι, δογματικὸς σπουδαῖος, ὁ *Πλάτων* ὁ συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Κατηχήσεως, ὁ δογματικὸς *Μανάριος*, ὁ *Φιλάρετος* καὶ ἄλλοι. Ἐν Ῥωσίᾳ ὑπάρχει μεγάλη πληθὺς *αἰρέσεων*, ὀνομάζονται δὲ οὗτοι *Ῥασκολνίκοι*, δηλ. σχισματικοὶ καὶ ἀπεσχίσθησαν ἀπὸ τῆς ῥωσικῆς ὀρθόδοξου ἐκκλησίας ἐπὶ Νίκωνος τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰ ἐκ τῶν σφαλμάτων των διορθωθέντα λειτουργικὰ βιβλία. Ἐνεκα τῆς παχυλῆς των ἀμαθείας περιέπεσον οἱ Ῥασκολνίκοι εἰς διαφόρους μωρὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, διηρέθησαν δὲ μεταξὺ των. Ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ *Ἀσίᾳ ἱεραποστολούς* κηρύττοντας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξαπλοῦντας τὸν ὀρθόδοξον χριστιανισμὸν παρὰ τοῖς βαρβάρους ἐθνικοῖς. *Πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους* οἱ Ῥῶσοι προσηνέχθησαν πάντοτε μετὰ θαυμασίας ἀνοχῆς. Μόνον ἐν Πολωνίᾳ ἔνεκα λόγων ἐθνικῶν ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐξημμένα τὰ πάθη μεταξὺ καθολικῶν καὶ ὀρθόδοξων. Οἱ ὀρθόδοξοι Ῥῶσοι ἰσχύοντες νῦν καταπιέζουσι τοὺς καθολικοὺς Πολωνοὺς, ὅπως ἄλλοτε, ὅτε ὑφίστατο τὸ ἰσχυρὸν Πολωνικὸν κράτος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐκείνους.

Δ'.

Αί λοιπαί αυτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 50.

Αί ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰβηρίας.

1. *Αί ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Αὐστρίας.*

Πλὴν τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, τῶν τεσσάρων δηλ. πατριαρχείων, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τῆς αυτοκέφαλου ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωσσίας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς αυτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι. Ἡ ἐκκλησία τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι Σέρβοι ὄντες, Βλάχοι καὶ Ῥουθῆνιοι ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κάρλοβιτς τελοῦντες, ὑπήγοντο ἄλλοτε διὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων Πεκίου ἢ Βελιγραδίου ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τῷ 1740, ὡς ἀνήκοντες εἰς κράτος ἀνεξάρτητον, ἐχωρίσθησαν διοικητικῶς καὶ ἀπετέλεσαν ὀρθόδοξον αυτοκέφαλον ἐκκλησίαν. Σήμερον ὑπάγονται οἱ ὀρθόδοξοι οὗτοι τῆς Αὐστρίας ὑπὸ τρεῖς αυτοκέφαλους ἀρχιεπισκόπους, τοῦ Κάρλοβιτς, τῆς Ἑρμανσταδτ καὶ τοῦ Τσέρνοβιτς, εἶναι δὲ περὶ τὰ τέσσαρα ἑκατομμύρια, ὑπάρχει δὲ πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου αὐτῶν πλὴν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καὶ θεολογικῆ σχολῆ ἐν τῷ ἐν Τσέρνοβιτς Πανεπιστημίῳ.

2. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Βλαχίας.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου τελοῦσα ὑπήγετο ἄλλοτε ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ὅφ' ὃν περιήλθε κατὰ μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων-

σταντινουπόλεως. Ἐν προτέροις χρόνοις, ὅτε εἶχον ἀποτελέσει οἱ Βλάχοι κράτος ἀνεξάρτητον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αυτοκρατορῶν, ἦσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι. Κηρουχθείσης τῆς Βλαχίας ἡμιανεξαρτήτου ἡγεμονίας διὰ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων τῷ 1856, ὁ ἡγεμὼν Κούζας ἐκήρυξε καὶ τὸ αυτοκέφαλον τῆς Βλαχικῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, καθ' ἃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις δεόν νὰ ἀκολουθῆ τὴν πολιτικὴν καὶ κράτος ἀνεξάρτητον δεόν νὰ ἔχη καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν.

Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἐγένετο πλήρης, ἀφ' ὅτου ἡ Βλαχία μετὰ τὸν τελευταῖον ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου τῷ 1878 ἐγένετο ἀνεξάρτητον βασίλειον. Ὁ βλαχικὸς κλῆρος μορφοῦται ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου καὶ ἐν ἄλλοις μικροτέροις ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις. Ἡ ὑπὸ τοῦ Κούζα δήμευσις τῶν κτημάτων τῶν ἐλληνικῶν μονῶν ἐν Βλαχίᾳ κατὰ τὸ 1863 περιήγαγεν εἰς σύγκρουσιν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Βλαχίας πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπαίτησις τῶν Βλάχων νὰ ἐπιβληθῶσι Ῥουμᾶνοι ἐπίσκοποι, ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι εἰς τὰς ἐλληνικωτάτας Κουτσοβλαχικὰς κοινότητας τῆς Μακεδονίας κατέστησε λίαν τεταμέναις τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις τῆς Ῥουμανίας (1907), ὅθεν ἐπήγασαν καὶ οἱ τελευταῖοι διωγμοὶ τῶν ἐν Βλαχίᾳ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ αἱ ἀπελάσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βλαχικοῦ ἐδάφους! Ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπῆλθεν ἡ ποθομένη συμφιλίωσις.

3. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Σερβίας.

Οἱ Σέρβοι, ὅπως καὶ οἱ Βλάχοι, ὄντες ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐζήτησαν καὶ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῷ 1766, ἵνα ἔχωσι τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν αὐτοῦ κατὰ τῶν καταπίεσεων τῶν Ὀθωμανῶν (βρα ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Σεργίου Μακραιου παρὰ Σάθα Μεσαίων. Βιβλιοθ. Γ' σελ. 251). Ἄλλ' ὅτε τῷ 1830 διὰ τοῦ Ὁθρόνοβιτς ἐγένετο ἡ Σερβία ἡμιανεξάρτητος ἡγεμονία, κατέ-

στη πάλιν και ἐκκλησιαστικῶς αὐτοκέφαλος ὡς ἦτο πρέπον, τῷ δὲ 1878 διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κηρυχθείσης και τῆς Σερβίας βασιλείου ἀπέδη και ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῆς πλήρης. Ἡ σερβικὴ ἐκκλησία διοικεῖται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελιγραδίου ἔχοντος περὶ ἑαυτὸν σύνοδον Σέρβων ἐπισκόπων. Ἐν Βελιγραδίῳ μορφοῦται θεολογικῶς ὁ Σερβικὸς κληρὸς. Οἰογὲ παράρτημα τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ τοῦ **Μαυροβουνίου**, οὗ ἐκκλησιαστικῶς προΐσταται ὁ ἐν Κετίγγη μητροπολίτης Μαυροβουνίου. Οἱ Μαυροβούνιοι εἶναι σερβικῆς ἐθνικότητος.

4. Ἡ ἐν Ἰβηρίᾳ τοῦ Κανιάσου ὀρθόδοξος ἐκκλησία.

Αὕτη ἄλλοτε ἦτο ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ὑπὸ δύο ἀρχιεπισκόπους, τὸν τῆς ἄνω λεγομένης Ἰβηρίας και τὸν τῆς κάτω Ἰβηρίας, ἀλλ' ἀφ' ὅτου οἱ Ἰβηρες ἐζήτησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἐναντίον τῶν πίσεων τῶν Τούρκων και τῶν Περσῶν τὴν προστασίαν τῶν Ῥώσων και περιήλθον ὑπὸ τὴν Ῥωσικὴν ἐξουσίαν, ὑπήχθησαν και πολιτικῶς και ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὰς Ῥωσικὰς πολιτικὰς και ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς.

5. Ἡ ἐκκλησία ἡ ἐξαρχία τῆς Βουλγαρίας.

§ 51.

Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

Οἱ Βούλγαροι, ὡς οἱ Σέρβοι και οἱ Βλάχοι, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μετὰ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνεξαρτησίας ἀπέκτησαν και τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοκέφαλον ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὅχριδος και Τυρνόβου. Ἀλλὰ τῷ 1767 πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐζήτησαν οἰκειοθελῶς, ὅπως και οἱ Σέρβοι, τὴν ὑποταγὴν τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην (παράβαλε τοῦ αὐτοῦ Σεργίου Μακαρίου ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν σελ. 252). Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1860, ἀφ' ὅτου εἶδον ἀνεξαρτήτους και πολιτικῶς και ἐκκλησιαστικῶς και τοὺς Ἑλληνας και τοὺς Βλάχους και τοὺς

Σέρβους, ἐπεθύμησαν και ἐζήτησαν και αὐτοὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἐκκλησιαστικὴν, εἶτα δὲ και τὴν πολιτικὴν. Αἱ ἀξιώσεις τῶν ὅμως ἀπ' ἀρχῆς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας και περὶ σχηματισμοῦ ἐξαρχίας ἡ ἐκκλησίας αὐτοκεφάλου ἐγένοντο οὕτως ἀτόπως και τόσον ἐναντίον τῶν ἰσχυρόντων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε πρὸς τὴν τέως κανονικὴν προΐσταμένην αὐτῶν ἀρχὴν τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην περιήλθον ἀμέσως εἰς ἀδιάλλακτον σύγκρουσιν. Δὲν ἤρκοῦντο δηλ., ὡς προέτεινεν αὐτοῖς τῷ 1868 ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Γ', νὰ συγκροτήσωσιν ἐκκλησίαν ἡ ἐξαρχίαν Βουλγαρικὴν ἀνεξάρτητον περιοριζομένην ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ, ἐν ἐπαρχίαις ἀμιγροῦς Βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ, μετὰ ἐξάρχου ἐδρεύοντος ἐν Βουλγαρίᾳ και ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένου, ἀλλ' ἐπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἤθελον οἱ πανταχοῦ τῆς Μακεδονίας και Θράκης σλαβιστὶ ὀμιλοῦντες, εἶτε ἔχουσι βουλγαρικὸν τὸ φρόνημα εἶτε μὴ, νὰ ἀποτελέσωσι μετὰ τῶν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ οἰκούντων ἴδιαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων μετὰ κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου παρὰ τῷ Ἑλληνι οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ νὰ ἐδρεύῃ ὡς δεῦτερος πατριάρχης ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἡ ὁ ἐξαρχος αὐτῆς, νὰ ὑφίστανται δὲ οὕτως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ δύο ἐκκλησίαι ἐκ παραλλήλου, ἡ ἑλληνικὴ και ἡ βουλγαρικὴ, ἀμφοτέραι τὰ κέντρα τῶν και τὸν ἀρχηγόν τῶν ἔχουσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει! Ἡξίουσαν δὲ νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν και ἐπαρχίας τῆς Μακεδονίας και τῆς Θράκης, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἀνήκον εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν, τοῦναντίον ἀνέκαθεν ὑπήγοντο ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἔχουσι δὲ και ὅπου παρὰ τινῶν τῶν κατοίκων λαλεῖται ἡ σλαβικὴ γλῶσσα ἑλληνικώτατον τὸ φρόνημα! Αἱ τοιαῦται ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων ἦσαν προφανῶς ἄστοποι και ἀντικανονικαί. Οἱ κανόνες ἀναγνωρίζουσιν ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἡ πόλει ἓνα ἐπίσκοπον, ἀπαγορεύουσι δέ, ἵνα ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ ἡ τῇ αὐτῇ πόλει ὑπάρχωσι δύο ἐπίσκοποι. Ὁ Ἡ' κανὼν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει ῥητῶς: «Ἴνα μὴ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει

δύο ἐπίσκοποι ὧσιν». Οὐδέποτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν διηρημένοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ κατὰ τὰς διαφόρους ἐθνικότητας οὕτως, ὥστε ἐκάστη ἐθνικότης ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ χώρᾳ νὰ ἔχη ἴδιον πνευματικὸν ἀρχηγὸν καὶ νὰ ὑπάρχωσιν ἐπομένως δύο ἢ πλείοτεροι ἐπίσκοποι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ τὰς ἀξιώσεις ταύτας καὶ ἀπέκρουσεν αὐτάς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἣτις ὑπερήσπιζε τὰς τάσεις ταύτας τῶν Βουλγάρων, πιεζομένη ἐνέδωκεν εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν καὶ ἔδρουσε τῷ 1872 διὰ φερμανίου βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν περιλαβούσαν οὐ μόνον τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης διαμαρτυρόμενα κατὰ τῆς τοιαύτης ἀποσπάσεως ἀπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ θέλοντα νὰ μένωσι πατριαρχικὰ καὶ ἑλληνικά, μετὰ ἐξάρχου ἢ ἀρχηγοῦ αὐτῆς ἢ δευτέρου πατριάρχου, ἐδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, διεμαρτυρήθη δικαίως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ Γ', ἀφώρισε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκαθιδρυθέντα πρῶτον ἐξαρχὸν τῶν Βουλγάρων Ἄνθιμον τὸν πρῶτον Βιδύνης καὶ διὰ μεγάλης τοπικῆς συνόδου τῷ αὐτῷ ἔτει ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης ἐκήρυξε σχισματικούς, δηλ. ἐπαναστάτας καὶ ἀντάρτας κατὰ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν κανονικῆς ἀρχῆς καὶ ἀποκεκομμένους ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, πάντας τοὺς Βουλγάρους τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν οὕτως ἀντικανονικῶς γενομένην βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν. Οἱ Βούλγαροι ἐν τούτοις κατορθώσαντες τῇ προστασίᾳ τῆς αὐτῆς ἰσχυρᾶς Δυνάμεως τῆς προστατευούσης αὐτοὺς νὰ ἐκδοθῶσι τὰ ἀναγκαῖα βεράτια διορισμοῦ Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, καταλαμβάνουσι πολλαχοῦ διὰ τῆς βίας ἑλληνικὰς ἐκκλησίας καὶ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ σχολεῖα, ἀποδιώκουσι τοὺς Ἑλληνας κληρικούς, μοναχοὺς καὶ διδασκάλους καὶ διαπράττουσιν ἀνηκούστους ἄλλας κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιαιοπραγίας. Τῷ 1876 ἐγείρουσι τέλος τὴν γελοίαν ἐπανάστασιν τοῦ Τατάρ Παζαρτζικ καὶ προκαλοῦσι τὰς σφαγὰς τοῦ Βατάν· οὕτω δὲ δίδουσι ἀφορμὴν

εἰς τὸν ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877—1878, κατόπιν τοῦ ὁποῦ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἱδρύεται τῷ 1878 βουλγαρικὴ, τῷ Σουλτάνῳ κατ' ὄνομα ὑποτελῆς ἡγεμονία, εἰς ἣν προστίθεται τῷ 1885 δι' ἀρπαγῆς καὶ πραξικοπήματος ἡ Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία ἢ ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ περιλαμβάνουσα, τῆς Εὐρώπης ἀνεχομένης καὶ τῆς Τουρκίας μὴ τολμώσης διὰ τὸν φόβον τῆς Ῥωσσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ πρᾶγμα.

Οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν δὲν πείθονται νὰ περιορίζηται ἡ βουλγαρικὴ ἐκκλησία των ἐν τῇ βουλγαρικῇ ἡγεμονίᾳ μετὰ τῶν νέων μεγάλων ὀρίων τῆς, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι νὰ ἀξιῶσι πάντοτε νὰ ἐδρεύῃ ὁ ἐξαρχὸς των ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ ἐκκλησία των νὰ ἐκτελεῖται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνικὰ φρονούντων πληθυσμῶν, διότι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαιτήσεων κρύπτουσι πάντοτε σχέδιον πολιτικόν, δηλ. τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησίν των ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται τοσοῦτον ὑπὸ τῆς Πύλης πρὸς χάριν τῶν Βουλγάρων, ὥστε Διονύσιος ὁ Ε' καὶ ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου κηρύττει τῷ 1890 τὴν ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι πανταχοῦ ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Τῷ 1901 ἐγείρουσιν οἱ Βούλγαροι ταραχὰς ἐν Βουλγαρίᾳ, ἵνα λάβωσι διὰ νέου πραξικοπήματος ἀφορμὴν νὰ καταλάβωσι τὴν Μακεδονίαν, ὡς κατέλαβον τὴν Ἀνατολικὴν Ῥωμυλίαν. Ἡ Ῥωσσία καὶ ἡ Αὐστρία φοβούμεναι μήπως ἐκ τῶν ταραχῶν τούτων ἀνακινήθῃ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ θέλουσαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ζητοῦσι μεταρρυθμίσεις ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ τάξις, ἀλλ' ἡ Πύλη κωφεύει. Τῷ 1903 ἐκρήγνυται τελεία ἐπανάστασις τῶν Σλαύων ἐν Μακεδονίᾳ ὑποστηριζομένων ὑπὸ βουλγαρικῶν σιφῶν ἐκ Βουλγαρίας εἰσδολόντων. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως καταστέλλουσι διὰ τῆς βίας τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Μακεδονία πληροῦται συμμοριῶν βουλγαρικῶν ὑποστηριζομένων ὑπὸ κομιτάτων ἐν Σόφίᾳ ἐδρεύον-

των και καταδιωκουσών δια δολοφονιών και παντός άλλου βιαίου μέσου πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν και πολλαχού προβαίνουσών εἰς σφαγᾶς τῶν κατοίκων ὀλοκλήρων ἑλληνικῶν ἢ ἑλληνιζόντων χωρίων, τοῦτο ἀναγκάζει τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀμυνθῶσι και δι' ἐνόπλων ἑλληνομακεδονικῶν σωματίων νὰ ἀποκρούσωσι τὴν βίαν δια τῆς βίας. Ἐπειδὴ δὲ οὕτως ἡ Μακεδονία ἐγένετο τὸ θέατρον μεγάλων ταραχῶν και ἀναστατώσεων, ἀναγκάζεται ἡ Εὐρώπη νὰ ἀναθέσῃ τῇ Ῥωσίᾳ και τῇ Αὐστρίᾳ, ὡς ὁμόροις τῇ Τουρκίᾳ ἐπικρατεῖαις και ἐνδιαφερομέναις πλείοτερον δια τὴν τάξιν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἴμου, νὰ διευθετήσωσι τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας και ἐπαναφέρωσι τὴν ἡσυχίαν, ἣν ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ τηρήσῃ ἡ Πύλη. Ἐν Μύρτσεγ ἀποφασίζεται παρά τῶν Δυνάμεων τούτων νὰ εἰσαχθῇ ἐν Μακεδονίᾳ μικτὴ χωροφυλακὴ ὑπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς, ἵνα τηρῇ τὴν τάξιν και οἰκονομικὸς και διοικητικὸς ἔλεγχος. Ἡ Πύλη ἀναγκάζεται μετὰ ἐπίδειξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν στόλων ἐν Μυτιλήνῃ (1905) νὰ δεχθῇ τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ ἀθλιότης ὅμως και ταραχὴ ἐξᾶκολουθεῖ και μετὰ ταῦτα. Ἡ θηριωδία και ἡ βαρβαρῆς τῶν Βουλγάρων ἐκσπᾶ κατὰ τῶν φιλειρηνικῶν και ἀθῶων Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων ἐν Βουλγαρίᾳ και Ἀνατολικῇ Ῥωμυλίᾳ. Πυρπολεῖται ἡ Ἀγχίαλος, διώκονται δὲ οἱ Ἑλληνες ἀπανθρώπως ἐν Βάρνη, ἐν Στενημάχῳ, ἐν Φιλιππουπόλει και ἀλλαχού και αἱ ἐκκλησίαι των και τὰ μοναστήριά των ἐναντίον παντός δικαίου, ἐναντίον τῶν διατάξεων τῆς βερολινίου συνθήκης ἀρπάζονται, τὰ δὲ σχολεῖα των κλείονται και πολλαὶ χιλιάδες ἐξ αὐτῶν μὴ ὑποφέρουσαι τοὺς διωγμοὺς τούτους ἐκπατρίζονται φεύγουσαι εἰς τὴν Τουρκίαν και τὴν Ἑλλάδα (1907). Οἱ Ἑλληνες ἀρχιερεῖς Μακεδονίας και Θράκης κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς εὐνοοῦντες τὴν ἄμυναν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἀπειλοῦνται δια μεταθέσεων και ἀνακλήσεων ὑπὸ τῆς Πύλης και ἀποκλείονται ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον πιέζεται πάντοθεν, ἡ δὲ Ἑλλάς δι' ἐπανειλημμένων διακοινώσεων ἀπειλεῖται ὑπὸ τῆς Πύλης και τῶν

Δυνάμεων, διότι δὲν κατορθοῖ, ὡς ἀπαιτοῦσιν αὐται, νὰ παύσῃ πᾶσα ἄμυνα τῶν Ἑλλήνων ἐν Μακεδονίᾳ και νὰ ἀφεθῶσιν οἱ ἐκεῖ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐξᾶκολουθουσῶν νὰ λυμαινῶνται τὴν χώραν βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Αἱ μεγάλοι Δυνάμεις, ἐπειδὴ συγκρούονται τὰ συμφέροντα αὐτῶν, δὲν συνεφώνουν νὰ λάθωσιν ὀριστικὰ μέτρα, ἵνα ἐπαναφέρωσι τὴν τάξιν και τὴν ἡσυχίαν εἰς τὴν τλήμονα χώραν. Καὶ τοιουτοτρόπως διηγωνίζεται ἡ ἀπερίγραπτος και κρισιμωτάτη κατάστασις ἐν αὐτῇ. Εἰς τοιοῦτο σημεῖον εὐρίσκεται και σήμερον τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον δικαίως κρατεῖ ἐν συγκινήσει και ταραχῇ ὀλοκλήρον τὸν ἑλληνισμόν, διότι ἐν αὐτῷ κινδυνεύουσι και ἀπειλοῦνται οὐ μόνον τὰ πατροπαράδοτα και ὑπ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν δια φερμανίων ἀνεγνωρισμένα και ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν συνθηκῶν ἐπικεκυρωμένα δικαιώματα και προνόμια τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου και αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας και τῶν θείων και ἱερῶν κανόνων αὐτῆς, ἀλλὰ και ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι πρόκειται περὶ ἐσχεδιασμένης και ἐπιδιωκομένης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀρπαγῆς τῆς Μακεδονίας και Θράκης τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων ἐπαρχιῶν, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εὐτυχῶς ὁ τελευταῖος ἐνδοξος πόλεμος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1913 ἐβελτίωσε τὴν κατάστασιν· διότι και μέγα μέρος νῦν τῆς Μακεδονίας ἔγινεν ἑλληνικὴ χώρα και οἱ μένοντες ὑπὸ Βουλγαρικὴν ἐξουσίαν Ἑλληνες θὰ εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἰσχυρᾶς Ἑλλάδος, οἱ δὲ Βούλγαροι δὲν θὰ δύνανται ἀτιμωρητεῖ πλέον νὰ πιέζωσι τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ὀρθόδοξοι εἶναι περὶ τὰ 140 ἑκατομμύρια.

ΣΗΜ. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμένα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίαι τῶν *Νεστοριανῶν*, *Ἰακωβιτῶν*, *Ἀρμενίων*, *Κοπτῶν*, *Ἀβυσσινίων* και *Μαρωνιτῶν* (σημ. § 33) ἔμειναν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν τῇ αὐτῇ ταπεινώσει και ἀδυναμίᾳ, ἐν ἣ ἀπ' ἀρχῆς διετέλουν. Ἡ ἱστορία αὐτῶν οὐδὲν σχεδὸν ἀξιοσημείωτον γεγονός ἐχει νὰ ἀναγράψῃ. Οἱ καθολικοὶ και οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐπειράθησαν και τὰς ἐκκλησίας ταύτας νὰ προση-

λυτίσωσιν, ἐπέτυχον δὲ μάλιστα οἱ καθολικοὶ ἱκανοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν γὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν πατρῶν δογμάτων. Καθὼς ὑπάρχουσιν εὐάριθμοὶ τινες οὖνται ἢ γραικοκαθολικοί, οὕτως ἔχομεν οὖν καὶ ὀλίγους τινὰς Κόπτας, Ἰακωβίτας καὶ Ἀρμενίους οὖντας, δηλ. ἠνωμένους μετὰ τῆς Ῥώμης. Οἱ Μαρωνίται ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων (1182) εἶχον δεχθῆ τὸν καθολικισμόν. Τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων αἱ ἐνέργειαι ἀπέφερον παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ὀλιγωτέρους καρπούς. Μόνον παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς εὗρεν ὁ προτεσταντισμὸς ὑποδοχὴν τινα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1 *Τί εἶναι Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ;*

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (1—323).

§ 2.—Τίς ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ;

§ 3.—Πῶς ἰδρύθη διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία καὶ ποῦ διεδόθη τὸ πρῶτον ;

§ 4.—Πῶς ἐξηπλώθη μετὰ ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ πρὸς τίνας δυσχερείας ἐπάλαισεν ἢ ἐξάπλωσις του ;

§ 5.—Τίνες εἶναι οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί ;

§ 6.—Περὶ τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ.

§ 7.—Περὶ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων.

§ 8.—Περὶ τῶν ἀπολογητῶν.

§ 9.—Περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων.

§ 10.—Περὶ Ὠριγένους καὶ ἄλλων πατέρων.

§ 11.—Περὶ Εἰρηναίου καὶ λοιπῶν συγγραφέων τοῦ Β΄ καὶ Γ΄ αἰῶνος.

§ 12.—Περὶ τῶν Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 13.—Ποία ἦτο ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 14.—Ποία ἦτο ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ;

§ 15.—Ποία ἦσαν τὰ ἦθη τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ σχίσματος (323—867).

§ 16.—Πῶς ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ;

§ 17.—Εἰς τίνας νέους λαοὺς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς ;

§ 18.—Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 19.—Περὶ Ἀθανασίου καὶ Μ. Βασιλείου.

§ 20.—Περὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ.

§ 21.—Περὶ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων συγχρόνων πατέρων.

§ 22.—Περὶ τῶν Λατίνων πατέρων.

§ 23.—Πῶς διεμορφώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς ἀνεφάνησαν οἱ πατριάρχαι ;

§ 24.—Πῶς ἠῤῥήθη ἡ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης ;

§ 25.—Τίς ἦτο ἡ ἀνώτατη πραγματικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πόσαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγένοντο ;

§ 26.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 27.—Ποία τὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ;

§ 28.—Πῶς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ὁ μοναχικὸς βίος καὶ ποῦ διεδόθη μετὰ ταῦτα ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (867—1453).

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

§ 29.—Πῶς ἐγένετο τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας ;

§ 30.—Ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ;

§ 31.—Ποία τις ἦτο ἡ βυζαντινὴ θεολογία καὶ παιδεία ;

§ 32.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ποῖα τὰ ἦθη καὶ ἡ λατρεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 33.—Πότε ἐπεστράφησαν οἱ Σλαῦοι καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ῥῶσσοι εἰς τὸν χριστιανισμὸν ;

Β'. Ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία.

§ 34.—Ποίαν δύναμιν ἀπέκτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πάπαι ;

§ 35.—Ποία ἡ λατρεία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ;

§ 36.—Ποία τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς ;

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1913).

Α'. Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

§ 37.—Πῶς διὰ τοῦ Λουθήρου, τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Καλβίνου ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ;

§ 38.—Πῶς διεδόθη ἡ μεταρρύθμισις καὶ ποῦ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας ;

§ 39.—Ποία ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς διαμρτυρομένοις ;

Β'. Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

§ 40.—Ποία ἡ δύναμις καὶ τίνας αἱ τάσεις τῶν παπῶν ;

§ 41.—Ποία ἡ λατρεία καὶ ποῖα τὰ ἦθη παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς ;

Γ'. Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Α'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

§ 42.—Πῶς προσηνέχθη ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ;

§ 43.—Πῶς εἶχεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐν Τουρκίᾳ ;

§ 44.—Ποία ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία μετὰ τὴν ἄλωσιν ;

§ 45.—Πῶς εἶχεν ἡ λατρεία καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἴθνη ;

§ 46.—Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς πάπας ;

§ 47.—Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας ;

Β'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι.

§ 48.—Πῶς ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ πῶς ὀργανώθη ;

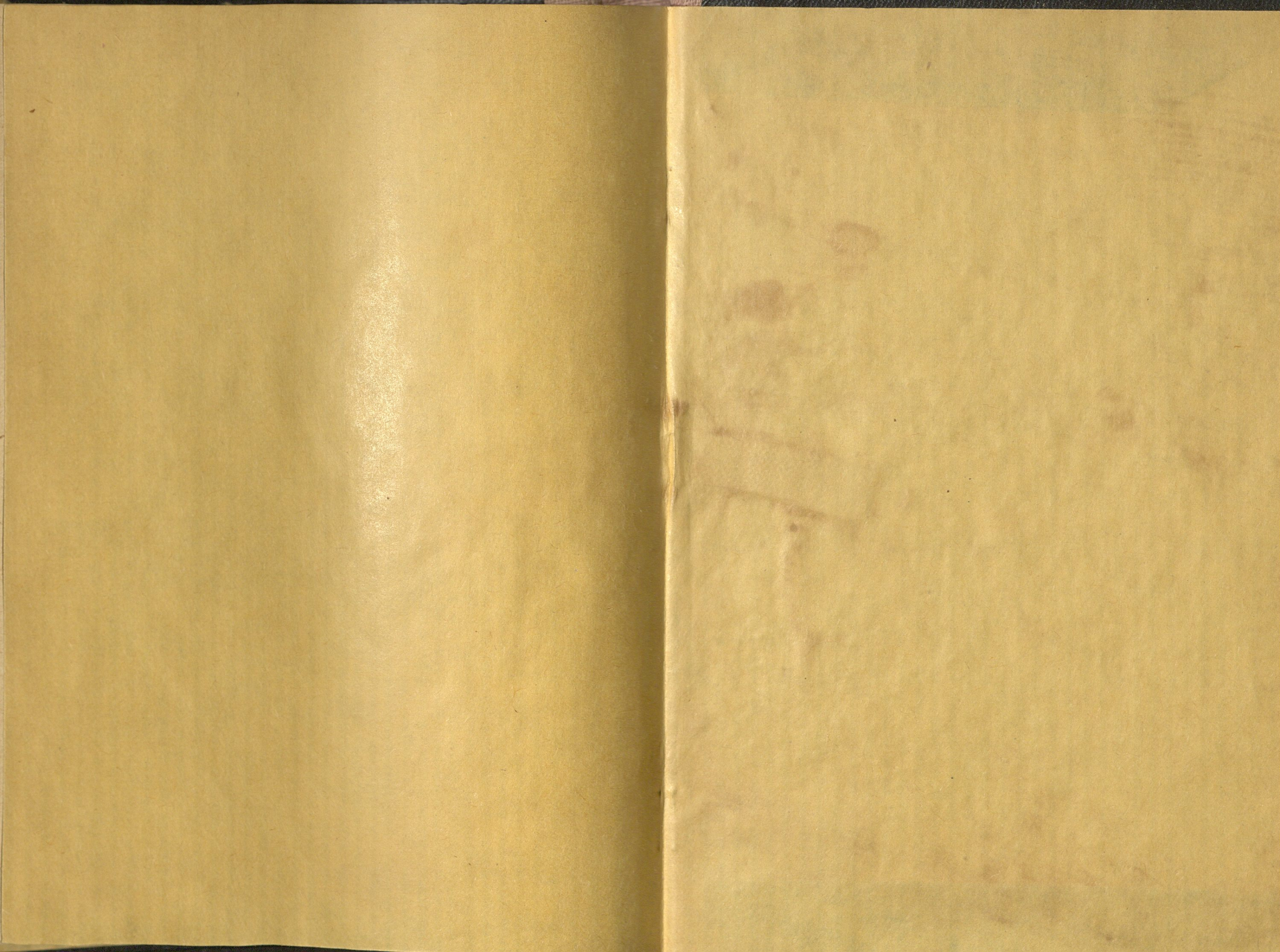
Γ'. Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν Ῥωσίᾳ.

§ 49.—Πότε ἐγένετο ἀνεξάρτητος ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας καὶ ποῖα ἡ κατάστασις αὐτῆς ;

Δ'. Αἱ λοιπαὶ αὐτοκέφαλοι ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι.

§ 50.—Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι Αὐστρίας, Βλαχίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Ἰθρησίας.

§ 51.—Τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα.

32